

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİMDALI
ARAP DİLİ VE BELÂGATI BİLİM DALI

**CAHİLİYE DÖNEMİ HAKİM VE HATİPLERİNDEN KUSS B. SAİDE, EKSEM
B. SAYFİ VE AMR B. MADİKERİB'İN ARAP DİLİ VE EDEBİYATINDAKİ
YERLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Yrd. Doç. Dr. SEDAT ŞENSOY

Hazırlayan

AYŞEGÜL KURUCU

098106081008

KONYA 2014



T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü





Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ayşegül KURUCU		
	Numarası	098106081008		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ARAP DİLİ VE BELAĞATI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	<input checked="" type="checkbox"/>	
		Doktora	<input type="checkbox"/>	
Tezin Adı	Cahiliye Dönemi Hakim ve Hatiplerinden Fuss b. Saide, Eksem b. Saufi ve Amr b. Modikerib'in Arap Dili ve Edebiyatındaki Yer- leri			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

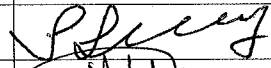
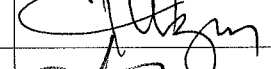

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	
---	---	--

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Aysegül KURUCU
	Numarası	098106081008
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ARAP DİLİ VE BELAĞATI
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Sedat ŞENSOY
	Tezin Adı	Cahiliye Dönemi Hakim ve Hatiplerinden Kuss b. Saide, Eksem b. Sayfi ve Amr b. Modike rib'in Arap Dili ve Edebiyatındaki Yerleri

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan ^{Cahiliye Dönemi Hakim ve Hatiplerinden Kuss b. Saide, Eksem b. Sayfi ve Amr b. Modike rib'in Arap Dili ve Edebiyatındaki Yerleri} başlıklı bu çalışma 09/06/2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Yrd. Doç. Dr.	Sedat ŞENSOY	
2	Prof. Dr.	Tacittin UZUN	
3	Prof. Dr.	Nehmet Ali KAPAR	

ÖNSÖZ

Câhiliye Döneminde Arap Edebiyatında hâkim olan edebi tür şiirdi. Bunun sebebi şairlerin kendi duygularının yanısıra toplumun da ortak duygularını yansıtmasıydı. Bu dönemde Arap edebiyatında şiirin yanında Arap nesrinin de gelişmiş bir tür olduğu ve daha çok hitabet ve hikmetli sözlerde kullanıldığı görülmektedir. Bunların yanı sıra vasiyetler, meseller ve kâhinlerin secili sözleri de bu dönemdeki nesir türleri arasında yer almaktadır.

Câhiliye Dönemi Arap edebiyatının nesir çeşitlerinden birisi olan hitabet o dönemde büyük bir öneme sahipti. Her kabilenin kendine ait bir hatibi vardı. Bu hatipler övünme, yerme, intikam almaya teşvik, savaşa ve barışa çağrı, vaaz ve nasihat vb. konularda insanlara hitap ederlerdi. Bu döneme ait hutbelerde duygu ve manaların mübalağadan uzak olduğu, kısa cümlelerin kullanıldığı, hikmetli sözlerin çokça yer aldığı ve bazen de içerisine şiir serpiştirildiği görülür. Bu dönemde hutbeleriyle dikkatleri çeken en önemli isimlerden birisi Kuss b. Sâide'dir.

Bir diğer nesir çeşidi olan hikmetler, deneyim ve tecrübeye dayanan isabetli sözler olup belağatta büyük bir öneme sahiptir. Hikmetlerin gayesi genellikle öğüt ve nasihat vermektir. Câhiliye döneminde hikmetleriyle tanınmış isimlerden en önemlisi Temim Kabilesine mensup Eksem b. Şayfi'dir.

Toplumun duygularını en güzel şekilde yansıtan şiir alanında ise 'Amr b. Ma'dikerib Câhiliye Dönemi şairlerinin önde gelen isimlerinden sayılır. O, Şairliğinin yanısıra gerek Câhiliyede gerekse İslami Dönemde yapılan savaşlarda gösterdiği kahramanlıklarıyla da meşhur olmuştur.

Bu çalışmada Câhiliye Döneminde yaşamış olmasına rağmen hutbe ve şiirlerinde tevhid inancının ağır bastığı görülen ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliğinden önce Ukâz Panayırı'nda dinlediği hutbesiyle meşhur olan Kuss b. Sâide el-İyâdî, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliği döneminde hayatta olan fakat Hanif olduğu hakkında kesin bilgi bulunmayan buna rağmen hikmetli sözlerinde ve hutbelerinde İslam Dini'nin önem verdiği hasletlere değinen Eksem b. Şayfi ve sahabeden olan şairliği, hatipliği ve kahramanlığıyla tanınan 'Amr b. Ma'dikerib'in hayatları ve edebî yönleri ele alınacaktır. Câhiliye Döneminde yaşamış, hutbe ve şiirleriyle meşhur olmuş birçok şair ve hatip olmasına rağmen, bu üç şahsın hayatları ve

edebî yönlerinin incelenmesinin amacı ise, Kıss b. Sâide'nin hutbelerinde değindiği konular sebebiyle Peygamber (s.a.v.)'in duasına mazhar olması, Eksem b. Şayfi'nin Müslüman olmak için Peygamber (s.a.v.)'e giderken yolda ölmesi ve hakkında ayet nazil olması ve 'Amr b. Ma'dikerib'in ise sahabeden olup İslamî fetihlerde büyük kahramanlıklar göstermiş olmasıdır.

Bu çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. *Câhiliye Döneminde Arap Edebiyatının Durumu* başlıklı giriş kısmında Câhiliye Dönemi Arap Edebiyatında şiir ve bu dönemdeki şiirlerin özellikleri, nesir ve nesrin özellikleri, nesir çeşitleri olan hitabet, hikmet, mesel, vasiyet ve kâhinlerin secileri hakkında bilgiler yer almaktadır. *Kıss b. Sâide'nin Hayatı ve Edebî Yönü* başlıklı I. Bölümde Kıss b. Sâide'nin hayatı, kişiliği, dinî inancı ve edebî yönü ele alınmıştır. *Eksem b. Şayfi'nin Hayatı ve Edebî Yönü* başlıklı II. Bölümde Eksem b. Şayfi'nin hayatı, dinî inancı ve edebî yönüne değinilmiştir. *'Amr b. Ma'dikerib'in Hayatı ve Edebî Yönü* başlıklı III. Bölümde ise 'Amr b. Ma'dikerib'in hayatı, kişiliği, dini inancı, savaşlarda gösterdiği kahramanlıklar ve edebî yönü ele alınmıştır.

Çalışmada kaynak tarama yöntemi kullanılarak Arap edebiyatındaki temel eserlerden mümkün olduğunca istifade edilmeye çalışılmıştır.

Çalışma konumun seçiminde yönlendirmeleriyle bana yardımcı olan değerli hocam Prof. Dr. Taceddin Uzun'a ve çalışmam sırasında benden yardımlarını esirgemeyen başta danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Sedat Şensoy olmak üzere herkese teşekkür ederim.

Ayşegül KURUCU

Konya, 2014

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ayşegül KURUCU	
	Numarası	098106081008	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri /Arap Dili ve Belâgatı	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	
		Doktora	
	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Sedat ŞENSOY	
Tezin Adı	Cahiliye Dönemi Hakim ve Hatiplerinden Kuss b. Saide, Eksem b. Sayfi ve Amr b. Madikerib'in Arap Dili ve Edebiyatındaki Yerleri		

Câhiliye Dönemi Arap Edebiyatında hâkim olan edebi tür şiirdi. Bununla birlikte bu dönemde Arap nesrinin de gelişmiş bir tür olduğu ve daha çok hitabet ve hikmetli sözlerde kullanıldığı görülmektedir.

Kuss b. Sâide, Eksem b. Sayfi ve Amr b. Ma'dîkerib, Câhiliye Döneminde yaşamış Arap hatip, hakîm ve şairlerinin önde gelen isimleridir. Yaşadıkları dönemde gerek kişilikleri gerekse söyledikleri hutbe, hikmetli söz ve şiirleriyle meşhur olmuşlardır. Kuss b. Sâide hutbe ve şiirlerinde etkileyici bir üslup kullanmış ve dinî konuları ele almıştır. Eksem b. Sayfi uzun bir ömür sürmüş ve edindiği tecrübeleri hikmetli sözleriyle dile getirmiştir. Amr b. Ma'dîkerib ise yiğitliğiyle tanınmış ve şiirlerinde kendisini ve kahramanlıklarını anlatmıştır.

Anahtar kelimeler: Arap Dili, Kuss b. Saide, Eksem b. Sayfi, Amr b. Madîkerib, Hutbe, Hakîm.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Ayşegül KURUCU		
	Student Number	098106081008		
	Department	Temel İslam Bilimleri /Arap Dili ve Belâgatı		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree		
	Supervisor	Yrd. Doç. Dr. Sedat ŞENSOY		
Title of the Thesis/Dissertation	The statues of Kuss b. Saida, Aksam b. Sayfi and Amr b. Madikarib who is the judges and orators of the age of ignorance in the Arabic language and literature.			

Poetry was the dominant literary type in Arabic literature during pre-Islamic Arabian paganism. However, it is seen that during this period of time the Arabic prose was a developed type, too and it was used with oratory and wisdom words. Kuss b. Saida, Aksam b. Sayfi and Amr b. Madikarib was the names of well known orators, judges and poets who lived during the pre-Islamic Arabian paganism. They became famous by their personalty or khutba or wisdom sayings during this period. Kuss b. Saida used an effective style in his poems and taught religious subjects. Aksam b. Sayfi had a long life and expressed his experiences with his wisdom remarks. Amr b. Madikarib was known as his brave manners and he expressed his own heroism and himself in his poems.

Keywords: Arabic Language, Kuss b. Saida, Aksam b. Sayfi, Amr b. Madikarib, Orator, Sermons.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	VI
KISALTMALAR	VII

GİRİŞ

CÂHİLİYE DÖNEMİ ARAP DİLİ VE EDEBİYATINA GENEL BİR BAKIŞ

1. CÂHİLİYE DÖNEMİNDE ARAP EDEBİYATININ DURUMU	1
2. CÂHİLİYE DÖNEMİNDE ŞİİR	1
2.1. Câhiliye Dönemi Şiirin Özellikleri.....	1
3. CÂHİLİYE DÖNEMİNDE NESİR	2
3.1. Nesir Türleri.....	3
3.1.1. Hitâbet.....	3
3.1.2. Hikmet.....	4
3.1.3. Mesel.....	5
3.1.4. Kâhinlerin Secili Sözleri.....	5
3.1.5. Vasiyet	5

BİRİNCİ BÖLÜM

ĞUSS B. SÂİDE’NİN HAYATI VE EDEBÎ YÖNÜ

1. ĞUSS B. SÂİDE’NİN HAYATI (...-M. 600).....	8
1.1. Nesebi	8
1.2. Kişiliği	8
1.2.1. Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Ğuss b. Sâide Hakkındaki Duası	13
1.2.2. Ğuss b. Sâide’nin Rum Kayserini Ziyaret Etmesi.....	15
1.3. Dinî İnanışı.....	16

1.4. Vefatı	18
2. KUSS B. SÂİDE’NİN EDEBÎ YÖNÜ.....	19
2.1. Edebî Eserleri	21
2.1.1. Kuss b. Sâide’nin Ukaz Panayırı’da Söylediği Meşhur Hutbesi.....	21
2.1.2. Kuss b. Sâide’nin Başka Bir Hutbesi.....	25
2.1.3. Şiirleri	27
2.1.4. Hikmetli Sözleri.....	29
2.1.5. Oğluna Vasiyeti.....	30

İKİNCİ BÖLÜM

EKŞEM B. ŞAYFÎ’NİN HAYATI VE EDEBÎ YÖNÜ

1. EKŞEM B. ŞAYFÎ’NİN HAYATI: (... - 612[?]).....	33
1. 1. Nesebi	33
1.2. Dinî İnanışı.....	33
1.3. Vefatı	37
2. EKŞEM B. ŞAYFÎ’NİN EDEBÎ YÖNÜ.....	38
2.1. Şiirleri	40
2.2. Kavmine Nasihatleri.....	41
2.3. Hikmetli Sözleri	42
2.4. Vasiyetleri	45
2.4.1. Oğullarına ve Akrabalarına Vasiyeti	47
2.4.2. Tay oğullarına Vasiyeti.....	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

‘AMR B. MA’DİKERİB’İN HAYATI VE EDEBÎ YÖNÜ

1. ‘AMR B. MA’DİKERİB’İN HAYATI (...-M. 643).....	50
1.1. Nesebi	50
1.2. Kişiliği	51
1.2.1. İslami Dönemdeki Kahramanlıkları	56
1.3. Dinî İnanışı.....	57
1.3.1. Dinden çıkması.....	60
1.3.2. ‘Amr b. Ma’dikerib’in İslam’a Dönmesi	61
1.4. Vefatı	61

2. ‘AMR B. MA’DÎKERİB’İN EDEBİ YÖNÜ.....	64
2.1. Şiirlerinin Sanatsal Özellikleri	64
2.2. Şiirleri	67
2.3. ‘Amr b. Ma’dikerib’in Harb ve Silah Konusundaki Tecrübesiyle İlgili Sözleri .	71
2.4. Hutbeleri	72
2.5. Hadis Rivayet Etmesi	73
SONUÇ.....	74
BİBLİYOGRAFYA	76

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

اَ	a, e	س	S, s
اُ	u	ش	Ş, ş
اِ	i	ص	Ş, ş
اَ	â, ê	ض	Z, z
اُو	û	ط	T, t
اِ	î	ظ	Ž, ž
ء	'	ع	'
ب	B, b	غ	Ğ, ğ
ت	T, t	ف	F, f
ث	Ş, ş	ق	Q, q
ج	C, c	ك	K, k
ح	H, h	ل	L, l
خ	H, h	م	M, m
د	D, d	ن	N, n
ذ	Z, z	و	V, v
ر	R, r	ه	H, h
ز	Z, z	ي	Y, y

Not: Yukarıda verilen transkripsiyon alfabesi şahıs isimleri, eser adları ve künyelerin telaffuzlarını göstermek için kullanılmıştır. Türkçede sık kullanılan özel isimlere transkripsiyon uygulanmamıştır. Bu isimler “Ömer, Ali....vb. “ şeklinde Türkçe’de kullanıldığı gibi yazılmıştır. Harf-i tariflerin yazımında “el-....” şeklinde küçük harf kullanılmış, cümle başlarında ya da dipnotlardaki isimlerin başlangıcında da bu usul gözetilmiştir. Şemsi harflerle başlayan kelimelerin başındaki harfi tarifler ise kelimenin ilk harfinin okunuşu esas alınarak belirtilmiştir.

KISALTMALAR

a.e.	Aynı eser
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.md.	Adı geçen madde
a.s.	aleyhisselam
A.Ü.	Ankara Üniversitesi
b.	bin
bkz.	bakınız
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Fak.	fakültesi
Hz.	hazreti
İA	İslam Ansiklopedisi
M.	miladi
M.S.	Milattan sonra
M.Ü.	Marmara Üniversitesi
ö.	ölümü
s.	sayfa
s.a.v.	Sallallahu aleyhi vesellem
şrh.	şerheden
ter.	Tercüme eden
thk.	Tahkik eden
t.s.	tarihsiz
tsh.	Tashih

Ü. **üniversitesi**
vb. **ve benzeri**
Yay. **yayınları**

GİRİŞ

CÂHİLİYE DÖNEMİNDE ARAP DİLİ VE EDEBİYATINA GENEL BİR BAKIŞ

1. CÂHİLİYE DÖNEMİNDE ARAP EDEBİYATININ DURUMU

Arap edebiyatı tarihçileri Arap edebiyatını bir takım evrelere ayırır. Bu evrelerden birisi de Câhiliye Dönemi'dir. Câhiliye Dönemi Arapların İslamiyetin gelişinden önceki dönemleridir, yaklaşık 120 yıllık bir zamanı kapsar(M.S. 500-620).¹ Câhiliye Dönemi edebiyatını etkileyen bir çok sebep vardır. Arapların yaşadığı çevre, Arapların siyasi, sosyal, dinî hayatı, genel kültürel faaliyetleri ve kendileri dışındaki milletlerle temasa geçmeleri bu etkenlerdendir.²

Câhiliye Dönemi Edebiyatı şiir ve nesir olmak üzere iki kısma ayrılır. Şiir, vezinli ve kâfiyeli olan sözdür. Hayâle, aşka, his ve vicdâna dayanır. Nesir ise kâfiyesiz ve vezinsiz olan sözdür. Nesir genellikle gerçeğe bazen de hayale de dayanır.³

2. CÂHİLİYE DÖNEMİNDE ŞİİR

Arapların en çok övündüğü ilim edebiyattır. Şiir yazmak ve hutbeler söylemektir. Araplar milletler arasında konuşmada beyan, nutukta fesâhat, dilde keskinlikle tanınmışlardır. Şiir, yüksek zümre Arapların divanı, hikmetinin son durağı, sözünün nazma bürünmüş şekli, olayların kayıt yeri, hakimlerin tanığı, edeb ahlak ve âdetlerinin hazinesidir. Araplar edebiyatın nesir ve nazım alanında zirvedeydiler. Bu hâl onların yaradılışı gereği olduğu gibi neseplerinin korunması ve ırzlarının savunulması için şair ve hatiplere ihtiyaç duymalarıyla da ilgilidir.⁴

2.1. Câhiliye Dönemi Şiirinin Özellikleri

Câhiliye Dönemi şiirinin özellikleri incelendiğinde şu hususlar dikkat çekmektedir:

¹ Kenan Demirayak ve Ahmet Savran, *Arap Edebiyatı Tarihi Câhiliye Dönemi*, Atatürk Ü. Fen-Edebiyat Fak. Yay. Erzurum, 1993, s. 35.

² Ömer Rızâ Kehhâle, *el-Edebu'l-'Arabiyyu fi'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm*, el-Matbaatu't-Teâvuniyye, Dimeşk, 1972, s. 9.

³ Kehhâle, *a.g.e.*, s. 10.

⁴ İbnu'l- Emin Mahmud Esad Seydişehrî, *Târihi Dinî İslâm*, Divan Yay. İstanbul, 1983, I/191.

1. Câhiliye şiirinin lafızları fasih, terkipleri gramer kurallarına uygundur. Aynı şekilde terkipler belağatlıdır.
2. Şair şiirini tekellüfe dalmaksızın aklına geldiği ve hayalinde tasavvur ettiği gibi tabii olarak nazmeder. Bazen de lafız ve mânâya özen göstererek şiir üzerinde çalışır.
3. Câhiliye şairi şiirinde teşbih, istiâre, tıbak, cinas gibi lafzî ve mânevi sanatları kullanmıştır.
4. Câhiliye şiirinin belirgin özelliklerinden birisi de şiirde bir konudan diğerine geçişin görülmesidir.
5. Bu dönem şiirinin bir başka özelliği de gerçekçilik ve sadeliktir. Fıtrî ve bedevî hayatı bu dönem insan şahsiyetinin de basit bir şekilde oluşmasına neden olmuş bu itibarla şiir de şairlerin yaşadıkları ortamın tesirinde sadelik ile temayüz etmiştir.
6. Câhiliye şiirinde büyük bir hayal gücü hakimdir. Uçsuz bucaksız çöller şaire de geniş bir hayal gücü kazandırmıştır.
7. Az sözle çok şey ifade edilmesi ve mana bütünlüğü bu dönem şiirinin bir başka özelliğidir. Şairler bazen bir tek beyitte bir çok manayı biraraya getirmeye özen göstermişlerdir.⁵

3. CÂHİLİYE DÖNEMİNDE NESİR

Umumi manasıyla nesir vezin ve kafiyeye bağlı olmayan sözdür. Câhiliye Dönemi Araplarının her türlü edebî, sosyal, kültürel, dinî ve duygusal hayatlarının bir aynası olan Câhiliye nesrinin genel özelliklerini şu şekilde belirtmek mümkündür:

1. Câhiliye Dönemi edipleri parlak ve alımlı lafızların seçimi yerine manaya uygun düşecek ve bu manayı en güzel şekilde ifade edecek lafızların seçimine özen göstermişlerdir.
2. Câhiliye nesrinde manayı bozmayacak derecede bir icaza meyil vardır.
3. Cümleler kısa yahut orta uzunlukta olup özellikle darb-ı mesel, hikmetli sözler ve vasiyetlerde kısa cümleler hakimdir. Cümleler kısa olmalarına rağmen edebi bir ifade gücüne sahiptir.
4. Nesirde de şiirde olduğu gibi duygu, fikir ve mana açısından bir basitlik hakimdir.⁶

⁵ Demirayak ve Savran, *a.g.e.*, s. 58-60.

⁶ *a.e.*, s. 110,111.

3.1. Nesir Türleri

Câhiliye Dönemi nesirlerinden az bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Bunlar; hutbeler, vasiyetler, hikmetler, meseller ve kahinlerin secileridir.⁷ Burada bunlara kısaca değinilecektir.

3.1.1. Hitâbet

Hitâbet, tesire ve ikna etmeye dayanan cumhura hitap etme sanatıdır.⁸ Arap edebiyatında bir nesir çeşidi olarak hitâbetin Câhiliye Döneminde de mevcut olduğu bilinmektedir. Câhiliye Döneminde Araplar bazen belağatlı bir sözün uyandırdığı gurur ve coşmanın tesiri ile aralarında cereyan eden mücadeleler, birbirlerine karşı rekabet ve büyülenmeyi gerektirdiğinden belîğ sözlerle hasmı ikna etmek ve taraftar kazanmak için hitabete muhtaç olmuşlardı. Bu itibarla kabileler arası mücadeleler, bir savaşa teşvik, bir savaşın sona erdirilmesine çağrı, Hıristiyan yahut Hanif dinini benimseyenlerin halkı irşadı, çevre ülkelerin hükümdarları ile kurulan ilişkiler, beşeri münasebetler vb. gibi hususlarda sözlü bir nesir türü olan hitâbetin bir vasıta olarak kullanılmasını ve gelişmesini sağlamıştır.⁹

Arap hatipleri hitâbet mevkiine çıkarak söz söyledikleri zaman başlarında bir sarık bulunur, ellerinde bulundurdukları bir baston üzerine dayanarak, ayakta nutuk irad ederlerdi. Bazen de baston yerine üzerine dayandıkları ok veya mızrakla, sözün gelişine uygun olarak, özel işaretler yaparlar ve söylediklerinin dinleyenler üzerinde etkili olması için çaba harcarlardı. Kimi zaman da deve üzerine binmiş olarak nutuk atarlardı.¹⁰

Şairler gibi hatipler de Câhiliye Döneminde halkın nezdinde önemli bir mevkiye sahipti. Hatip delili güçlü, dili fasih, hareketi az, görüntüsü güzel bir kimse idi. Hatipler irticalen konuşurlardı. Hatip genelde kavmin liderlerinden ve şerefliyelerinden olurdu.¹¹

Câhiliye Dönemine ait hutbeler, şiirlerden azdır. Bunun sebebi nesrin kafiyesiz ve vezinsiz olmasından dolayı ezberlenmesinin zor olması ve o dönemde yazının yaygın olmamasından dolayı hutbelerin yazıya geçirilememiş olmasıdır. Bu hutbelerin çoğu

⁷ Hâşim Şâlih Mennâ, *en-Nesru fi'l- 'Aşri'l- Câhili*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Beyrut, 1993, s. 37.

⁸ Osman Zeki Soyuyiğit, *el-Edebu'l-'Arabî*, M.Ü. İlahiyat Fak. İstanbul, ts., s. 62.

⁹ Demirayak ve Savran, *a.g.e.*, s. 112.

¹⁰ Corcî Zeydan, *İslam Uygarlık Tarihi*, çev.: Necdet Gök, 1. Baskı, İletişim Yay. İstanbul, 2004, I/593; Keşhâle, *a.g.e.*, s. 173; Demirayak ve Savran, *a.g.e.*, s. 112;

¹¹ Keşhâle, *a.g.e.*, s. 173.

kaybolmuştur. Ravilerin naklettiği, zamanın kahramanlarından kalanlarda ise rivayet farklılıkları vardır.¹²

Câhiliye hitâbetinin özelliklerine gelince bunlarda secili söyleyiş hâkimdir. Cümleler genelde kısadır. Hikmetler ve meseller çokça yer alır. Bazen de şiir serpiştirildiği görülür. Hutbelerde duygu ve manalar mübalağadan uzaktır. Cümleler arasındaki bağın zayıf olduğu görülür.¹³ Hutbenin yüksek bir yerde okunması, hitap esnasında bir kılıç veya bastona dayanılması ve giriş cümlesinde “ammâ ba’d” ibaresine yer verilmesi Câhiliye hitâbetinin bir özelliğidir ve bu geleneği ilk defa Kuss b. Sâide el-İyâdi başlatmıştır.¹⁴

Câhiliye asrındaki Arap hatiplerinin en meşhurları arasında Kuss b. Sâide el-İyâdi, Eksem b. Şayfi ve ‘Amr b. Ma’dikerib ez-Zübeydî de yer almaktadır.¹⁵

Câhiliye Dönemindeki hutbelerden en meşhuru ve ibrete değer olanları, Eksem b. Şayfi’nin Kisra Nüşirevan huzurunda irad ettiği ve onun hayretini celbettiği hutbe ile İyad Kabilesinin hatibi Kuss b. Sâide’nin Ukaz Panayırı’nda ve Hz. Peygamber’in de 35 yaşında iken hazır bulunduğu bir mecliste söylediği hutbedir.¹⁶

3.1.2. Hikmet

Hikmet, akıldan kaynaklanan, hayattaki deneyim ve tecrübeye dayanan isabetli sözlerdir. Hikmetin belâğatta yeri büyüktür. Söze tesir ve tatlılık kazandırır. Araplar zor işlerde, övünme ve nefret ettirme ve aralarındaki husumetlerde hikmetli söz söyleyen hakîmlere başvuruyorlardı. Her kabilenin görüşünden faydalandığı, müşkil işlerde tecrübesinden yararlandığı bir hakîmi vardı.¹⁷

Hikmetlerin gayesi genellikle öğüt ve nasihat vermektir. Bu itibarla hikmetler toplumda Peygamber, hakîm, filozof, şair vb. gibi seçkin, düşünür, zeki, basiretli, fesâhat ve belâğat sahibi kimselerden sâdir olur.¹⁸

¹² Keḥḥâle, *a.g.e.*, s. 169, 173; Soyyiğit, *a.g.e.*, s. 70.

¹³ Keḥḥâle, *a.g.e.*, s. 17; Demirayak ve Savran, *a.g.e.*, s. 117, 118; Soyyiğit, *a.g.e.*, s. 70.

¹⁴ Demirayak ve Savran, *a.g.e.*, s. 118.

¹⁵ Keḥḥâle, *a.g.e.*, s. 173, 174.

¹⁶ Seydişehrî, *a.g.e.*, I/193.

¹⁷ Keḥḥâle, *a.g.e.*, s. 170.

¹⁸ Demirayak ve Savran, *a.g.e.*, s. 128.

Ḳuss b. Sâide el-ÿyâdi, Eksem b. Şayfî, 'Amir b. ez-Zarib el-'Advânî vb. gibi Câhiliye Döneminde yaşamış hatiplerin hutbe ve vasiyetleri hikmetli sözlerle doludur.¹⁹

3.1.3. Mesel

Câhiliye Dönemi Edebiyatı nesir çeşitlerinden birisi de mesellerdir. Mesel, onu söyleyenin amaca isabet etmesiyle, manasının inceliğiyle ve veciz oluşuyla seçilen sözdür. Söz; sihir, belağat ve güzellik kazanır. Mesellerde sanatsal bir söyleyiş vardır. Bu sebeple teşbih, istiâre ve temsil gibi sanatlara rastlanır.²⁰

Meseller milletlerin ahlakını, düşüncelerini, âdetlerini anlatan en doğru sözlerdir.²¹ Edebi türler içinde insanın his, şuur ve inancına doğru bir şekilde tercüman olan meseller birden bire ortaya çıkmamış, aksine kimi acı, kimi tatlı olaylar, tarihi hadiseler, felaketler ve mutluluklar bu sözlerin kaynağı olmuş ve bu sözler engin tecrübe ve deneyimlerden sonra dile getirilmiştir.²²

3.1.4. Kâhinlerin Secili Sözleri

Kâhinlerin secileri de Câhiliye Dönemi Edebiyatı nesir çeşitlerindedir. Kehânet, geçmiş veya gelecekle ilgili işlerde gaybın bilindiğinin iddia edilmesidir.²³ Putperest Araplar bazı olayların açıklanması, gelecek hakkında bilgi istenmesi, husumet durumunda hasımlar arasında hakemlik yapması vb. durumlarda gelecekte haber verdiğini iddia eden kâhinlere müracat eder, bu sebeple kâhinler toplumda büyük bir itibar görürdü.²⁴

3.1.5. Vasiyet

Nesir türlerinden biri olan vasiyet, hitâbete yakın bir çeşit olup ikisi arasındaki fark hutbe, bir topluluğa hitap edilmesi veya onların din veya dünya meseleleri ile ilgili bir hususa teşvik edilmesi, vasiyetin ise bir kişinin, ölümünün yaklaştığını hissettiği veya bir yolculuğa çıkmaya karar verdiği vb. durumlarda kabilesine, oğullarına veya karısına özel meselelerde söylediği bir söz oluşudur. Câhiliye Dönemi Araplarından hakîm veya toplumda önde gelen başkan vb. kimselerin, kendilerine ölümün

¹⁹ *a.e.*, s. 129.

²⁰ *Kehhâle, a.g.e.*, s. 171.

²¹ *a.e.*, s. 171.

²² *Demirayak ve Savran, a.g.e.*, s. 121.

²³ *Kehhâle, a.g.e.*, s. 175.

²⁴ *Demirayak ve Savran, a.g.e.*, s. 132.

yaklaştığını hissettikleri zaman yakınlarına veya kabilesine bazı vasiyetlerde bulunmaları bir gelenektir ve onların bu vasiyetleri ezberlenirdi.

Câhiliye Döneminden günümüze ulaşan vasiyetlerin konusunu genellikle din, ahlâk vb. hususlar oluşturmaktadır. Zu'l-Esba el-'Udvânî, Eksem b. Şayfi, 'Amr b. Kulsûm, Dureyd b. Zeyd, Kays b. Zuheyr, Evs b. Hârise Câhiliye Döneminde vasiyetleri ile bilinen bazı kimselerdir.²⁵

²⁵ *a.e.*, s. 118, 119.

BİRİNCİ BÖLÜM
USS B. SÂİDE'NİN HAYATI VE EDEBÎ YÖNÜ

1. KUSS B. SÂİDE’NİN HAYATI (.... -M.600)

1.1. Nesebi

Ƙuss b. Sâide, Maad Kabilesinin bir kolu olan İyad boyunun ileri gelenlerinden olup²⁶ nesebi hususunda ihtilaf vardır. el-İşfehânî onun nesebini şöyle verir: Ƙuss b. Sâide b. ‘Amr (Şımr) b. ‘Adiyy b. Mâlik b. Eydeân b. Nemr b. Vâsile b. Ʀamesân b. Zeyd Menât b. Yeğdem b. Efşâ b. Du‘miyyi b. İyad’dır.²⁷

1.2. Kişiliği

Câhiliye Döneminde yaşamış Arap hakîmlerinden (ferâset sahibi, âlim kişi), hatiplerinden ve şairlerinden olan ve uzun yaşadığı için muammerun(uzun ömürlü kimseler)dan sayılan Ƙuss b. Sâide’nin²⁸ kaç yıl yaşadığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Râviler onun 200, 600 veya 700 sene yaşadığına dair farklı görüşler aktarmışlardır. Ƙuss b. Sâide’nin vefatının miladi 600 yılı civarında olduğu konusunda ise görüş birliği vardır.²⁹ Doğum tarihinin ne zaman olduğu konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

Ƙuss b. Sâide’nin konuşması gayet etkili ve hikmetli olduğu için fesâhatte, belağatta, hikmette ve hitabette darb-ı mesel olmuştur.³⁰ O, Necrân’ın ileri gelenlerinden olup³¹ yaşadığı asırda şairliği, hilm sahibi olması ve bilgeliği ile tanınmıştır.³² İnsanlar, aralarındaki husûmetlerde ona başvurmuşlar o da onların

²⁶ Neşet Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, 4. Baskı, A.Ü. İlahiyat Fak. Yay. Ankara, 1982, s. 164.

²⁷ Ebu’l-Ferac el- İşfehânî, *el-Eğânî*, şrh.: Yusuf Ali Ʀavîl, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1986, XV/236.

²⁸ Corcî Zeydân, *Târihu Âdâbi’l-Luğati’l-‘Arabiyye*, Dâru Mektebeti’l- Hayat, Beyrut, ts., I/135; Ahmed Hasan Zeyyat, *Târihu’l-Edebi’l-‘Arabî*, 25. Baskı, Dâru Nehzati Mısra, Kâhire, ts., s. 20; Hayruddîn Ziriklî, *el-Â’lâm Ƙâmûsu Terâcimi Eşheri’r-Ricâli ve’n-Nisâi mine’l-‘Arabi ve’l-Musta’rabîne ve’l-Müsteşrikin*, 2. Baskı, Abdullah Efendi Matbaası, Kâhire, 1955, VI/39; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal f’i Târihi’l- ‘Arabi Ƙable’l-İslam*, 2. Baskı, Bağdat, 1993, VI/464; Mennâ el-Hasan, “Ƙuss b. Sâ’ide”, *el-Mevsû’atu’l-‘Arabiyye*, Dimeşk, 2006, XV/374; Kârîn Şâdir, “Ƙuss b. Sâ’ide el-İyâdî” *Marife*, Sayı: 523, Yıl: 46, Nisan, 2007, s. 97.

²⁹ Vâzih eş-Şamed, “a.g.md.”, II/588.

³⁰ Zeydân, *Târihu Âdâbi’l-Luğati’l- ‘Arabiyye*, I/135; Kehhâle, *a.g.e.*, s. 173.

³¹ Zeydân, *Târihu Âdâbi’l-Luğati’l- ‘Arabiyye*, I/135; Ziriklî, *a.g.e.*, VI/39; Kehhâle, *a.g.e.*, s. 174; Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi fi Târihi’l-Edebi’l-‘Arabî*, 1. Baskı, Dâru’l-Cil, Beyrut, 1986, s. 125; Cevad Ali, *a.g.e.*, VI/466; Vâzih eş-Şamed, “el-İyâdî, Ƙuss b. Sâ’ide b. ‘Amr”, *Mevsûatu A’lâmi’l-‘Ulemâi ve’l-Udebâi’l-‘Arabi ve’l-Müslimîn*, 1. Baskı, Dâru’l-Cil, 2004, II/587.

³² el-İşfehânî, *a.g.e.*, XV/236; el-Fâhûrî, *a.g.e.*, s. 125; Reşid Yusuf AƦallah, *Târihu’l-Âdâbi’l-‘Arabiyye*, thk.: Ali Necib ‘AƦvî, 1. Baskı, Müessesetu ‘İzziddin, Beyrut, 1985, I/108; Mennâ el-Hasan, “a.g.md.”, *el-Mevsû’atu’l-‘Arabiyye*, XV/373.

aralarında hak ve hayırla hükmetmiştir.³³ Kıss b. Sâide aynı zamanda tıp alanındaki bilgisi ve yıldızları incelemesi ile de meşhur olmuştur.³⁴

Kıss b. Sâide'nin adının “kas” veya “kıssis” kelimesiyle ilgisi üzerine birçok tartışma yapılmıştır.³⁵ Kıss kelimesinin kiliseye mensup din adamlarının rütbelерinden bir rütbe veya din ve ilim alanında Hıristiyan liderlerinden bir lidere delalet ettiği yönünde bilgilere rastlanmaktadır.³⁶ Bu kelimenin Câhiliyedeki Hıristiyanlığa ait bir lafız olduğu da söylenmektedir.³⁷

Kıss b. Sâide Araplara özgü bir çok hatiplik âdetini ortaya koyan kişidir. İnsanlara hitap ederken yüksek bir yere çıkması, kılıca veya asaya dayanarak konuşması, konuşmasına “emmâ ba'd” sözüyle başlaması ilk defa onun tarafından ortaya konulmuş adetlerdendir. Ayrıca mektuplarda, “min fülân ilâ fülân” sözünü yazan ilk kişinin de o olduğu rivayet edilmektedir.³⁸ “Emmâ ba'd” sözünü, Kıss'un hutbelerinin bazen ilk dörtte birinde, bazen hutbenin yarısında bazen son dörtte birinde bazen de bir hutbede iki kez kullandığı görülür. Bu durum ravilerin ve kaynakların karışıklığını göstermekte olup iki ayrı hutbeyi birleştirip bir hutbe gibi rivayet etmelerinden kaynaklanmış olabilir.³⁹ Kıss b. Sâide, insanlar arasındaki anlaşmazlıklarda hüküm verirken; “İddiada bulunana delil, inkar edene yemin gerekir.” sözü doğrultusunda hareket etmiştir.⁴⁰

Kıss b. Sâide'nin hayata nasıl baktığı ve nasıl yaşadığı konusunda Cârûd b. Abdullah'm, Peygamber (s.a.v.)'e anlattıklarına burada değinelim.

³³ Kehhâle, *a.g.e.*, s. 174.

³⁴ Kârîn Şâdir, “a.g.md.”, s. 102.

³⁵ Mehmet Ali Kapar, “Kıss b. Sâide”, *DİA*, Ankara, 2002, XXVI/460.

³⁶ Vâzih eş-Şamed, “a.g.md.”, II/587.

³⁷ el- Fağûrî, *a.g.e.*, s. 124.

³⁸ el-İşfehânî, *a.g.e.*, s. 236; Ebû Hilal Hasan b. Abdullah b. Sehl el-‘Askerî, *el-Evâil*, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubu'l-‘İlmiyye, Beyrut, 1407/1987, s. 44-46; İbn Saîd el-Endelüsî, *Neşvetu't- Tarab fî Târîhi Câhiliyyeti'l-'Arab*, thk.: Nuşret Abdurrahman, Mektebetu'l-Akşâ, Ürdün, ts., II/668; Mahmud Şükrî el-Âlûsî el-Bağdâdî, *Bulûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ehvâli'l-'Arab*, şerh ve tsh. Muhammed Behcet el-Eserî, Dâru'l-Kutubu'l-‘İlmiyye, Beyrut, ts., II/246; Zeydan, *Târîhu Âdâbi'l- Luğati'l- 'Arabiyye*, III/135; Zeyyat, *a.g.e.*, s. 20; Ziriklî, *a.g.e.*, VI/39; Yusuf Atâallah, *a.g.e.*, s. 108; Cevad Ali, *a.g.e.*, s. 466; Vâzih eş-Şamed, “a.g.md.”, s. 590; Mennâ el-Hasan, “a.g.md.”, XV/373; Kârîn Şâdir, “a.g.m.”, s. 96; Ahmet el-İskenderî ve Mustafa 'Înânî, *el-Vasût fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi ve Târîhi*, 17. Baskı, Dâru'l-Meârif, Mısır, ts., s. 30.

³⁹ Kârîn Şâdir, “a.g.m.”, s. 103.

⁴⁰ Zeydan, *Târîhu Âdâbi'l- Luğati'l- 'Arabiyye*, I/135; Cevad Ali, *a.g.e.*, s. 466; Kârîn Şâdir, “a.g.m.”, s. 103; el-İskenderî ve 'Înânî, *a.g.e.*, s. 30.

Bir gün Cârûd b. Abdullah başkanlığında ‘Abdulkaays heyeti Peygamber (s.a.v.)’e geldi. Peygamber (s.a.v.) onlara yönelerek: “Aranızda Kuss b. Sâide el-İyâdi’yi tanıyan var mı?” diye sordu. Cârûd şöyle cevap verdi: “Anam, babam sana feda olsun, hepimiz onu tanırız. Bunlar arasında onun durumunu ve haberini en iyi bilen benim. Ey Allah’ın Rasulu, Kuss Arap boylarından biridir. Varlığını 600 sene sürdürmüştür. Sonra bir kısmı çöllerde bir kısmı dağlarda olmak üzere ondan beş batın türemiştir. Mesih gibi gökleri teşbihle çınlatırdı. Hiçbir yerde durmaz, hiçbir evde karar kılmaz, hiçbir komşu da –belli bir süre ikamet etmediği için- ondan yararlanamazdı. Kıldan dokunmuş elbise giyer ve kilim üzerine otururdu. İbadetten, zahitlikten kopmazdı. Seyahatlerinde deve kuşu yumurtası içer, yırtıcı hayvanlarla arkadaşlık eder, karanlıklara gizlenir, görüp ibret alır, düşünüp tecrübe ederdi. Bu özelliklerinden dolayı atasözlerine konu oldu. Musibetlerden kurtulmak için insanlar, onun yüzü hürmetine Allah’tan dilekte bulunurlardı. Havarilerin başı Simon’un mertebesine ulaştı. Kendini dindarlık ve tevhide veren ilk Arap odur. Allah’ın varlığını gönülden ikrar edip ibadetini ifa etmiş, ölüm sonrası diriliş ve hesaba yakinen inanmış, insanları âkıbetlerini ve ahiretlerini berbat etmekten sakındırmış, vakit kaybetmeden salih amel işlemlerini tavsiye etmiş, ölümün mutlaka geleceğini hatırlatmış, ilahi yazgıya tasada ve kıvançta teslim olmuş, mezarları ziyaret edip ahiret hayatını hatırlamış, şiirler söylemiş, kader üzerinde düşünmüş, semâdan ve mahlukatın üremesinden haber vermiş, yıldızları anlatıp suyu keşfetmiş, denizlerin evsafını anlatıp eserleri bilmiş, süvari olarak hitapta bulunmuş, sürekli vaaz etmiş, öfke ve gazaptan sakındırmıştır. Mektuplar gönderip korkulu her şeyi anlatmıştır. Hitâbelerinde sert ifadeler kullanmış, yazılarını açıklayıcı bir üslupla yazmış, zamanın musibetlerinden korkutmuş, yükten ve ağırlıktan sakınmış, işin önemini bildirmiş, küfürden uzaklaştırmış, Hanif dinine meyledip başkalarını da o dine girmeye teşvik etmiş, insanları lâhûti aleme ve dindarlığa davet etmiştir.”⁴¹

Cârûd, Kuss hakkında bu bilgileri verdikten sonra onun düşünce tarzını ve hayata bakışını en iyi yansıtan hutbelerinden Ukâz Panayırı’nda yaptığı bir hutbesini aktarır ki bu hutbe Kuss’un meşhur hutbesinden tamamen farklıdır. O hutbesi şöyledir:

“Doğu, batı, öksüzlük, topluluk, savaş, barış, yaş, kuru, tatlı, tuzlu, güneşler, aylar, rüzgarlar, yağmurlar, gece, gündüz, dişiler, erkekler, karalar, denizler, taneler,

⁴¹ İbni Keşîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye, Büyük İslam Tarihi*, ter.: Mehmet Keskin, Çağrı Yay. İstanbul, 1994, II/374, 375; Kârîn Şâdir, “a.g.m.”, s. 99.

bitkiler babalar, analar, topluluklar, dağınıklıklar, peşpeşe gelen alametler, ışık, karanlık, varlık, yokluk...Rab ve putlar...Halk saptı. Üreyip doğan, diri gömülüp yok olan...Terbiye biçilip gitmiş. Zengin ve yoksul. İyi ve kötü...Gafiller helak olsun. İşçi işini iyi yapsın. Emel sahibi emel peşine düşmesin. Hayır, Allah birdir. Doğmamış ve doğurulmamıştır. İlk yaratan da son yaratan da, öldüren de sonra diriltten de O'dur. Erkeği ve dişiye yaratan O'dur. Dünya ve ahiretin Rabbi O'dur. Şimdi ey İyad halkı! Nerede Ad ve Semud kavmi? Nerede babalar ve dedeler? Nerede hastalar ve yaşlılar? Hepsinin varacakları bir son vardı. Kuss, kulların Rabbine, yeri bir döşek gibi döşeyene yemin eder ki, Sur'a üflendiği, halkın çağrıştığı, yerin aydınlandığı, öğütçünün öğüt verdiği, rahmetten ümit kesenin kenara itildiği, hakkı düşünenin gerçeği gördüğü günde hepinizin birer birer haşrolunacağına yemin eder. Meşhur gerçekten, parlak nurdan, en büyük hedeften sapan kimseye; Allah'ın hüküm verdiği, uyarıcı Muhammed (s.a.v.)'in hazır bulunduğu yardımcının bulunmadığı, adalet terazisinin kurulduğu, kusurların ortaya döküldüğü, bir grup insanın cennete, bir grubun da çılgın alevli ateşe gittiği günde yazıklar olsun!...⁴²

Kuss b. Sâide ile ilgili anlatılan olaylara ve onun hayat felsefesine bakılırsa onun Allah dostlarından birisi olduğunu söylemek de mümkün olabilir. Onunla ilgili olarak rivayet edilen olaylardan birisi de şöyledir:

Bazı eski kaynaklar, İyad Kabilesinden bir heyetin Peygamber (s.a.v.)'e geldiğini ve Peygamber'in onlara Kuss hakkında sorduğunu, onların da Kuss'un öldüğünü haber verdiklerini ve onun fesâhati ve hikmetleri hakkında konuştuklarını zikretmiştir. Bu rivayete göre, toplulukta bulunanlardan birisi şunları anlatmıştır: “Ey Allah'ın Rasulü ben, Kuss b. Sâide'de acayip haller gördüm. Ben çok sıcak bir günde, Siman denilen bir dağdayken bir de ne göreyim, Kuss b. Sâide bir su kaynağının yanında, bir ağacın gölgesi altında oturuyordu. Yanında da aslanlar vardı. Her ne zaman o aslanlardan birisi arkadaşına kükrese o da ona eliyle vuruyor ve “senden önce suya gelen arkadaşın içinceye kadar bekle.” diyordu. Bunu gördüğüm zaman ürktüm. Bana yöneldi ve korkma, dedi.” Adam sözlerine şöyle devam etti: “Bir de ne göreyim, aralarında mescid olan iki kabir. Ona, bu iki kabir de nedir? dedim. Bana şu cevabı verdi: “Bu iki kabir iki kardeşin kabridir. Onlar öldüler. Ben de onlara katılincaya

⁴² İbn Keşîr, *a.g.e.*, ter.: Mehmet Keskin, II/374, 375.

kadar orada Allah'a ibadet edeceğim bir mescid edindim.”⁴³ Ben de ona: “Kendi kavmine katılıp hayırlı işlerinde yanlarında olsan iyi olmaz mı?” dedim. Bana dedi ki: “Anası ölesice! Bilmez misin ki Hz. İsmail'in soyu babalarının dinini bırakıp başka ve ters şeylere uymuş. Allah'a ortak koştukları şeyleri ululamışlardır.”⁴⁴ Sonra şöyle diyerek ağlamaya başladı:

أجدكما لا تقضيان كراكما	خليلي هبًا طالما قد رقدتما
كأن الذي يسقي العقار سقاكما	أمن طول نوم لا تجيبان داعيًا
وما لي فيه من حبيب سواكما	ألم تعلماني بنجران مفردًا
إياب الليالي أو يجيب صداكما	مقيم على قبريكما لست بارحًا
يرد علي ذي لوعة أن بكاكما	أبكيكما طول الحياة ومالذي
لجدت بنفسي أن تكون فداكما	فلو جعلت نفس لنفسي فديًا
بروحي في قبريكما قد أتاكما	كأنكما والموت أقرب غاية

Dostlarım uyanın uyuduğunuz çok oldu artık.

Emek ve gayretiniz kiranızı karşılıyor mu yoksa?

Çoktandır uyuduğunuz için midir ki sizi çağırana,

Cevap vermiyorsunuz, sizi çağırana ve size seslenen,

Sizin tarlanızı sulayan kimse gibidir.

Bilmez misiniz ki Necran'dan yalnız ben geldim.

Benim sizden başka da dostum yoktur.

Mezarınız başında duruyorum ve ben,

⁴³ Üsâme b. Munķız, *el-Menâzil ve'd -Diyâr*, thk.: Mustafa Hicâzî, Kâhire, 1994, s. 453; İbn Said el-Endelüsî, *a.g.e.*, II/670; İbn Seyyidi'n-Nâs, *'Uyunu'l Eşer fî Funûni'l- Meğâzi ve's- Şemâil ve's- Siyer*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts., I/72; Vâzîh eş-Şamed, “a.g.md.”, II/589; Kârîn Şâdir, “a.g.m.”, s.104.

⁴⁴ İbn Keşîr, *a.g.e.*, ter. Mehmet Keskin, II/377.

Buradan asla ayrılacak da değilim.

Geceler döndükçe ya da sesinizi alıncaya dek...

Hayat boyu yüreğini dağladığınız için mi,

Size tutkun olan kişi hep üzerinize ağlar.

Şayet bir kimse bir başkasına feda olsaydı,

Kendimi harcayıp size feda ederdim canımı,

Ölüm ve siz ikiniz sanki benim ruhum için

En yakın hedefsiniz, mezarınıza gelmek istiyor.⁴⁵

Bazı kaynaklarda bu olay ve şiir hakkında farklı bilgiler vardır. Yakup b. Sikkî(ö. 244/858), bu şiirin İsâ b. Kudâme el-Esedî'ye ait olduğunu söyler ve şu olayı anlatır: İsâ b. Kudâme el-Esedî, Kasan'a geldiğinde onun iki içki arkadaşı vardı. Onlar öldüler. O da o kabirlerin yanına geliyor, oturuyor, içki içiyor ve kabirlerin üzerine içki döküyordu. Sonra içmeye devam ederek ve bu şiiri söyleyerek oradan ayrılıyordu.⁴⁶ Ancak kaynaklarda İsâ b. Kudâme'ye ait olduğu söylenerek aktarılan şiirde bazı farklılıklar vardır.

1.2.1. Hz. Muhammed (s.a.v.)' in Kuss b. Sâide Hakkındaki Duası

Kuss b. Sâide uzun bir hayat yaşamıştır. Bu uzun hayatın çeşitli haberler ve kıssalarla zengin olması kaçınılmazdır. Ancak kaynakların çoğu onun iki kişiyle ilgili olan haberlerini aktarmışlardır. O iki kişiden birisi Hz. Muhammed (s.a.v.) diğeri ise Rum Kayseri'dir.

Kuss b. Sâide'nin Peygamber (s.a.v.) ile ilgili haberine öncelikle değinelim:

Peygamber (s.a.v.)'e bir heyet gelmiş ve onlara peygamberliğinden önce Ukâz Panayırı'nda konuşmasını dinleyip beğendiği⁴⁷ Kuss b. Sâide'yi sormuştur. Kaynaklarda bu olay farklı şekillerde anlatılmaktadır. Peygamber'e gelen heyetin bazı

⁴⁵ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1. Baskı, Mektebeu'l-Meârif, 1966, Beyrut, II/235 ve İbn Keşîr, *a.g.e.*, ter.: Mehmet Keskin, II/377; el-İşfehânî, *a.g.e.*, XV/238; İbn Said el- Endelüsî, *a.g.e.*, II/671; Üsâme b. Munkız, *a.g.e.*, s. 453; İbn Seyyidi'n-Nâs, *a.g.e.*, I/72; Zeydân, *Târihu Âdâbi'l-Lüğati'l-'Arabiyye*, I/135; Zeyyat, *a.g.e.*, s. 21, 22; Kârîn Şâdir, "a.g.m.", s. 104.

⁴⁶ Bkz.: el-İşfehânî, *a.g.e.*, XV/239; Üsâme b. Munkız, *a.g.e.*, s. 454.

⁴⁷ el-İşfehânî, *a.g.e.*, XV/236; Zeydan, *Târihu Âdâbi'l-Lüğati'l-'Arabiyye*, I/135; Ziriklî, *a.g.e.*, VI/39; el-Fâhûrî, *a.g.e.*, s. 125; Cevad Ali, *a.g.e.*, s. 464; Mennâ el-Hasan,"a.g.md.", XV/373; I/68; el- İskenderî ve ' İnânî, *a.g.e.*, s. 31.

kaynaklarda İyâd heyeti⁴⁸ bazılarında ise ‘Abdulkays heyeti⁴⁹ olduğu geçmektedir. Yine Peygamber (a.s)’ın Ukâz Panayırı’nda dinlediği Kuss b. Sâide’nin hutbesini hatırlamadığını söylemesi üzerine topluluktan birisinin ya da orada bulunan Hz. Ebû Bekr’in⁵⁰ o hutbeyi hatırladığı ve orada söylediği bilgilerine rastlanmaktadır. Bazı kaynaklarda ise Hz. Peygamber’in Kuss’un hutbesini hatırladığı ve orada bulunanlara onu söylediği fakat hutbenin sonundaki şiiri hatırlamadığı şeklinde bilgiler yer almaktadır.⁵¹ İbn Keşîr (ö. 774/1373), bu olayla ilgili birkaç farklı rivayeti nakletmiştir. Şöyle ki, Rasûlullâh’a Cârûd b. Abdullah başkanlığında İyad Kabilesine mensup bir heyet geldi. Rasûlullâh (s.a.v.) onlara: “Kuss b. Sâide ne yapıyor?” diye sordu. “O, öldü.” dediler. Peygamber (a.s): “Bir gün onu Ukâz Panayırı’nda boz (evrak) renkli bir deve üzerinde gördüm. Parlak ve güzel sözler söylüyordu. Ama o sözleri şimdi hatırlamıyorum.” dedi. Topluluğun arka saflarında bulunan bir bedevi kalkarak konuştu: “Onun o gün söylediği sözleri ben hatırlıyorum Allah’ın Rasûlü.” Adamın böyle demesi üzerine Allah’ın Rasûlü (a.s) sevindi. O adam, Kuss b. Sâide’nin hutbesini söyledi.⁵²

İbn Keşîr, Taberâni(ö.360/970)’nin *el-Mu’cemu’l-Kebîr* adlı eserinde bu olayın başka bir şekilde rivayet edildiğini belirterek İbn Abbas’ın şöyle dediğini anlatır: “ ‘Abdulkays heyeti, Hz. Peygamber’in yanına geldi. Hz. Peygamber onlara hanginiz Kuss b. Sâide el-İyâdi’yi tanır? diye sordu. Onlar da, “hepimiz onu tanırız ey Allah’ın Rasûlü” dediler. “O ne yapıyor?” diye sorunca, “O öldü,” dediler. Peygamber (a.s): “Kızıl bir deve üzerinde Ukaz Panayırı’nda gördüm onu. İnsanlara hitapta bulunuyordu,” dedi ve Kuss b. Sâide’nin meşhur hutbesini söyledi. Kuss’un hutbesini naklettikten sonra Hz. Peygamber (s.a.v.): “Aranızda Kuss’un şiirlerini bize aktaracak kimse var mı?” diye sorduğunda topluluktan birisi onun bir şiirini okudu.⁵³ Peygamber

⁴⁸ el-İşfehânî, *a.g.e.*, XV/237; Ebu’l Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, thk.: Muḥammed Muḥyiddîn ‘Abdulḥamîd, Mısır, 1964, I/69; Ebû Bekr Muḥammed b. Câ’fer b. Sehl es-Semîrî el-Ḥarâiṭî, *Kitâbu Hevâiṭî’l-Cinnân*, thk.: İbrâhim Sâlih, 1. Baskı, Dâru’l-Beşâir, Dimeşk, 2001, s.63; Mennâ el-Ḥasan,”a.g.md.”, XV/373.

⁴⁹ İbn Said el-Endelüsî, *a.g.e.*, II/668; İbn Seyyidi’n-Nâs, *a.g.e.*, I/68.

⁵⁰ İbn Seyyidi’n-Nâs, *a.g.e.*, II/68; el-Alûsî el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II/245.

⁵¹ İbn Seyyidi’n-Nâs, *a.g.e.*, II/68; İbn Said el-Endelüsî’nin *Neşvetu’t-Ṭarab fî Târîhi Câhiliyyeti’l-‘Arab* (s. 669) adlı eserinde Peygamber (s.a.v.)’in Kuss’un hutbesinin hem metnini hem de devamındaki şiiri söylediği bilgisi yer almaktadır.

⁵² İbn Keşîr, *a.g.e.*, ter. Mehmet Keskin, VII/371.

⁵³ *a.e.*, VII/372.

(a.s) Kuss'un sözlerini beğendi ve dedi ki: "Allah Kuss'a rahmet etsin. Ben onun Kıyamet gününde bir tek ümmet olarak diriltileceğini umuyorum."⁵⁴

1.2.2. Kuss b. Sâide'nin Rum Kayserini Ziyaret Etmesi

Kuss, Yemen'deki Necran'ın ileri gelenlerindendi. O dönemde Necrân Hıristiyanlığın en önemli merkezlerindendi. Kuss, çoğu zaman Rum Kayserini ziyaret ediyordu.⁵⁵ Bu sebeble onunla Kuss hakkında çeşitli haberler ve olaylar anlatılmaktadır. Bu haberlerden birkaçına burada değinelim:

Kuss bir defasında Kayser'in yanına geldi. Allah'a hamdetti. Kayseri övdü. Kayser de ona oturmasını emretti ve "merhaba" dedi. Kuss onun oturduğu yere yaklaştı. Kuss Arap doktorlarından idi. İkisi arasında tıp hususunda bir konuşma geçti. Kayser ona ilk olarak içecekler hakkında sordu ve dedi ki:

Beden için en faydalı içecek hangisidir?

Kuss: Göze temiz görünen, dile acı gelen, kokusu buruna güzel gelen, üzümde elde edilen içeceklerdir.

Kayser: Yiyecekler hususunda ne dersin?

Kuss: Otlayan hayvanlar ama maymun gibi değil, develerin yayıldığı yerlerde yayılan hayvanların etleridir.

Kayser : Kuru üzüm pekmezi hakkında ne dersin?

Kuss: O, dirilten ölüdür. Onda bazı faydalar vardır.

Kayser: Benim için yiyecekleri sınıflandır.

Kuss: Yiyecekler çok çeşitlidir. Senin onlarla işin onları çok yememendir. İstek anında bedende kalanıdır. İşte bunların en iyisi ilaçlardan denediklerimizdir ve ateşli hastalıklara karşı emrettiklerimizin başıdır.⁵⁶

Kuss'un, Kayseri başka bir ziyaretinde de aralarında şu konuşma geçer:

⁵⁴ el-Mes'ûdî, *a.g.e.*, I/69; el-İşfehâni, *a.g.e.*, XV/236; İbn Seyyidi'n -Nâs, I/72; Zeyyat, *a.g.e.*, s. 20; Çağatay, *a.g.e.*, s. 165; el-Fâhûrî, *a.g.e.*, s. 125; Vâzih eş-Şamed, "a.g.md.", II/589; Mennâ el-Hasan, "a.g.md.", XV/373.

⁵⁵ Zeyyat, *a.g.e.*, s. 20; Zirikli, *a.g.e.*, VI/39; Kehhâle, *a.g.e.*, s. 174; el-Fâhûrî, *a.g.e.*, s. 125; Cevad Ali, *a.g.e.*, s. 465; el-İskenderî ve 'Înânî, *a.g.e.*, s. 30; Soyyiğit, *a.g.e.*, I/69.

⁵⁶ Kârîn Şâdir, "a.g.m.", s. 105; İbn Said el-Endelüsî, *Neşvetu't- Tarab fi Târîhi Câhiliyeti'l- Arab* (II/671, 672) adlı eserinde Kuss'la Kayser'in konuşmasını biraz daha farklı olarak, daha uzun anlatmıştır.

Kayser yıldızlara bakması konusunda Kıss'a sordu:

Kıss şöyle cevap verdi: Ben onlara ancak hidayeti istediğim için baktım, kehânet kasetmedim. Ondan sonra yıldızlar hakkında şöyle söyledi:

علمُ النُّجُومِ على الكُهولِ وبألٍ وطلَّابُ شيءٍ لا ينالُ ضلالُ
ماذا طلبك علم شيءٍ أغلقت من دونهِ الأفلاكُ ليس ينالُ
هيئات ما أحد لغامض قدرة يدري كم الأرزاق والآجالُ
إلا الذي فوق السماء مكانه فلوجه الإكرامُ والإجلالُ

Yıldız falı yetişkinlere gûnahtır.

Erişilmeyecek şeyin istenmesi sapkınlıktır.

Feleklerin üzerine kapatıldığı şeyin bilgisini istemen

Erişilecek bir şey değildir.

Heyhat bilinmeye kimsenin kudreti yoktur.

Rızıkların ve ecellerin ne kadar olduğunu

Mekanı, semanın üzerinde olandan başkası bilmez.

İkram ve yüceltmeler onun içindir.⁵⁷

1.3. Dinî İnanişu

Kıss b. Sâide hakkında kaynaklarda sağlam bilgiler yoktur. Onun dini inanişu hakkındaki görüşler birbirinden farklıdır. Aslında onun durumu hakkında tarihçiler ihtilaf etmiştir. Bazı tarihçiler, Kıss b. Sâide'nin Sabii (yıldızlara tapan), bazıları Rukûsi (Hıristiyanlık ile Sabiilik inancına benzer yönü olan bir inanç) bazıları da Hıristiyan olduğunu iddia etmişlerdir. Tarihçilerin çoğunluğu onun Hıristiyan din adamlarından olduğunu ileri sürmüştür.⁵⁸ Bazı kaynaklarda onun İslam'a yakın Câhiliye Döneminde yaşayan Haniflerden olduğu söylenmektedir.⁵⁹ Selefden bazıları

⁵⁷ Kârîn Şâdir; "a.g.m.", s. 105.

⁵⁸ Keĥhâle, a.g.e., s. 174; el-Fâhûrî, a.g.e., s. 124; Cevad Ali, a.g.e., VI/467; Kârîn Şâdir, "a.g.m.", s. 98.

⁵⁹ Cevad Ali, a.g.e., s. 462.

Ḳuss'un Hz. İsa (M.33) ve Hz. Muhammed (M.570-633) arasındaki sürede yaşamış Câhiliye Dönemindeki Arapların atalarından birisi olduğunu rivayet ederek Haniflerden⁶⁰ olduğunu teyit eder.⁶¹ Ḳuss'un Haniflerden olması daha doğru görünmektedir. Çünkü onun konusu genellikle vaaz ve irşad olan hutbeleri ve şiirleri incelendiğinde insanlara bir Allah fikrini telkin etmeye çalıştığı görülmektedir. Meselâ o, Allah'ın sıfatları ve zâtı hakkında: "Ulu Tanrı, kendisine ibadet edilecek biricik Tanrıdır. Doğmamış ve doğurmamıştır. O, yaratıkları yarattı ve yolladı; yarın yine geri ona dönecektir."⁶² demiştir.

Ḳuss b. Sâide Allah'a iman ederek hikmetle ve güzel öğütle insanları ona inanmaya davet etmiştir.⁶³ O, Câhiliye halkından Allah'a ibadet eden, ölüm hususunda vaaz ederek ölümden önce amel yapmayı emreden ve öldükten sonra dirilmeye iman eden ilk kişidir.⁶⁴ O, Allah'ın birliğine inanıyor, Arapları putlara tapmaktan uzaklaştırmaya çalışıyor ve Yaratana ibadete yönlendiriyordu.⁶⁵ Ḳuss b. Sâide, Varaka b. Nevfel ve Zeyd b. 'Amr b. Nufeyl'le beraber Mekke ve çevresinde tevhidi ortaya çıkaran ilk kişidir.⁶⁶ Ḳuss, 600 senesinde vefat edinceye kadar insanlara öğüt vererek ve Allah'a ibadet ederek yaşayıp dünyadan uzaklaşmıştır.⁶⁷ O, insanları takvaya, dünyanın hakikati hususunda düşünmeye ve ahiret için hazır olmaya çağırmıştır.⁶⁸ Çünkü o, dünyaya felsefe nazarıyla bakarak zühd hayatı yaşamıştır. Belki onun dünyadan uzaklaşmasının ve dünyayı sevmemesinin nedeni, kendisiyle beraber Allah'a ibadet eden iki kardeşin ölmesidir.⁶⁹

Askalânî (ö. 852/1449), Ḳuss'un Câhiliye ehlinden yeni bir dini müjdeleyen ilk kişi olduğunu söyler. Ḳuss bu konuda şöyle demiştir: " O dine yetişen ve ona tabi olana

⁶⁰ Ḳuss b. Sâide'nin yaşadığı dönemde Arabistan'da putperest olmadıkları gibi Hıristiyan, Yahudi ve Zerdüşt inancını benimsemeyen bazı kimseler de vardı. Hz. İbrahim'in dinine mensup olup Kabe'nin tavafi, umre ve hac, gusül abdesti almak gibi hususlara riayet eden bu kimselere Hanif adı veriliyordu. (Demirayak ve Savran, *a.g.e.*, s.115.)

⁶¹ Kârîn Şâdir, "a.g.m.", s. 98.

⁶² Çağatay, *a.g.e.*, s. 164.

⁶³ Zeyyat, *a.g.e.*, s. 20; Soyyiğit, *a.g.e.*, II/68.

⁶⁴ el-Mes'ûdî, *a.g.e.*, I/69; el- Âlûsî el- Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 246; Cevad Ali, *a.g.e.*, s. 465; Vâzih eş-Şamed, "a.g.md.", II/588; Kârîn Şâdir, "a.g.m.", s. 102.

⁶⁵ Kehhâle, *a.g.e.*, s. 174; Çağatay, *a.g.e.*, s. 164; Vâzih eş-Şamed, "a.g.md.", II/588; el-İskenderî ve 'Înânî, *a.g.e.*, s. 30; Kapar, "a.g.md.", XXVI/460.

⁶⁶ el-'Askerî, *a.g.e.*, s. 44; Kârîn Şâdir, "a.g.m.", s. 96.

⁶⁷ Zeyyat, *a.g.e.*, s. 20; Soyyiğit, *a.g.e.*, s. 69.

⁶⁸ el-Fahûrî, *a.g.e.*, s. 125.

⁶⁹ Zeydan, *Târihu Âdâbi 'l-Lüğati 'l-'Arabiyye*, I/135; Soyyiğit, *a.g.e.*, I/69.

ne mutlu, muhalefet edenin vay haline!”⁷⁰ Ayrıca Kuss’un Hz. Muhammed’in peygamberliğini müjdelediği de rivayet edilmiştir.⁷¹

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Kuss b. Sâide’nin dünyaya değer vermeyen yaşam tarzı, hayata bakışı, yaşadığı toplumdaki misyonu ve hutbe ve şiirlerinde değindiği konular onun, içinde yaşadığı toplumun çarpık inançlarından uzak durarak sağlam bir dini inanişaya sahip olduğunu yani Hanifler arasında yer aldığını kabul etmemizi sağlar.

1.4. Vefatı

Daha önce değinildiği gibi Kuss b. Sâide’nin kaç yıl yaşadığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Râviler onu 200, 600 veya 700 sene yaşayan uzun ömürlüler sınıfına dahil etmişlerdir. Kuss b. Sâide’nin vefatının miladi 600 yılı civarında olduğu konusunda görüş birliği vardır. Doğum tarihinin ne olduğunun bilinmesi ise zordur. Çünkü onun yaşadığı süreyi tayin etme konusunda farklı görüşler vardır. İbn Keşîr (ö. 774/1373), Kuss’un 600 sene, Alûsî (ö. 1270/1854), ise 700 sene yaşadığını ve havarilerden Simon’a yetiştiğini söylemiştir.⁷² Yine Ebû Hatim es-Sicistânî (ö. 250/864)’nin *Muammerûn* adlı eserinde Kuss b. Sâide’nin 380 sene yaşadığı ve Peygamber (s.a.v.)’e yetiştiğine dair bir bilgi yer almaktadır.⁷³ Merzubânî (ö. 384/994) ise ilim ehlinin çoğunluğunun Kuss’un 600 sene yaşadığını rivayet ettiğini söyler.⁷⁴ Vefat ettiği yıl hususunda ise kaynaklar ittifak halinde olup Kuss’un 600 yılında vefat ettiği rivayet edilmektedir.⁷⁵ Halep yakınındaki Ravhîn’de bulunan bir adak ve ziyaret yerinin onun kabri olduğu kabul edilmektedir.⁷⁶

⁷⁰ Vâzih eş-Şamed, “a.g.md.”, II/588.

⁷¹ Yusuf ‘Aţâallah, *a.g.e.*, I/109.

⁷² Vâzih eş-Şamed, “a.g.md.”, II/587.

⁷³ el- Âlûsî el- Bağdâdî, *a.g.e.*, II/246; Kârîn Şâdir, “a.g.m.”, s. 97.

⁷⁴ el-Âlûsî el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II/246.

⁷⁵ Zeydan, *Târihu Âdâbi’l-Lüğati’l-‘Arabiyye*, I/135; Zeyyat, *a.g.e.*, s. 20; Ziriklî, *a.g.e.*, VI/39; Vâzih eş-Şamed, “a.g.md.”, II/587; Soyuyiğit, *a.g.e.*, I/69;

⁷⁶ Cevad Ali, *a.g.e.*, VI/465; Kârîn Şâdir, “a.g.m.”, s. 97; Kapar, “a.g.md.”, XXVI/460.

2. KUSS B. SÂIDE’NİN EDEBÎ YÖNÜ

Ꞓuss, hutbelerini sanattan uzak bir uslûbla, secili ifadeleri çok kullanarak ve kısa cümleler halinde söylemiştir. Şu sözlerinde olduğu gibi:

“مطعم و ملبس و مشرب و مركب...”

Ꞓuss, konuşmalarını çoğu zaman darb-ı mesellerle, hikmetli sözlerle ve sağlam dini öğütlerle destekleyerek, boş söz ve ilavelerden kaçınmıştır.⁷⁷ Onun sözleri belâğatli, uslûbu kolay, lafızları seçkin olup sözleri hatadan, fazlalıklardan uzak ve icaz üzeretedir.⁷⁸ Kısa ve öz konuşması yanında etkileyici ve secili ifadeler kullanmasıyla belâğat ve fesâhatta darb-ı mesel olmuştur.⁷⁹ Şu söz onun bu yönünü anlatmak için söylenmiştir:

أفصح من قسِّ أخطب من قسِّ

Ꞓuss’tan daha fasih, Ꞓuss’tan daha hatip.⁸⁰

Ꞓuss b. Sâide, “Necran Papazı gibi belâğat sahibi” denilerek örnek gösterilmesinden dolayı yanlışlıkla Necranlı bir Hıristiyan rahibi olduğu sanılmıştır.⁸¹ Hikmetli söz söylemede ve güzel öğüt vermede örnek gösterilmiştir. Câhiliye Dönemindeki bazı şairler Ꞓuss’un ismini şiirlerinde zikrederek onun belâğatını, fesahatını övmüşlerdir. A’şâ (ö. 625), Hutay’e (ö. 59/678) ve Lebîd (ö. 660)bu şairlerdendir.

Lebîd, Ꞓuss hakkında şöyle demiştir:

وأخلفن قسًا ليتني ولعلني وأعيًا على لقمان حكّم التدبّر

“Leytenî (Keşke ben) ve leallenî (belki ben) sözleri Ꞓuss’a fayda vermedi.

⁷⁷ Kehhâle, *a.g.e.*, s. 174; Mennâ el-Hasan, “a.g.md.”, XV/374.

⁷⁸ Kehhâle, *a.g.e.*, s. 174.

⁷⁹ Yusuf Atâallah, *a.g.e.*, s. 108; Vâzih eş-Şamed, “a.g.md.”, II/589; Kârîn Şâdir, “a.g.m.”, s. 102; Kapar, “a.g.md.”, XXVI/460.

⁸⁰ Yusuf Atâallah, *a.g.e.*, s. 108; Vâzih eş-Şamed, “a.g.md.”, II/589; Kârîn Şâdir, “a.g.m.”, s. 102; Demirayak ve Savran, *a.g.e.*, s. 128; Kapar, “a.g.md.”, XXVI/460.

⁸¹ H. Lammens, “Ꞓuss b. Sâide”, *IA.*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, VI/1031; Kapar, “a.g.md.”, XXVI/460.

Ashında tedbirle ilgili hikmetler Lokman'ı bile aciz bırakmıştı.”

A'shâ ise Kuss'un hilmini vasfederek şöyle demiştir:

و أحلم من قسّ و أجرى من الذي بذي الغيل من خفّان أصبح حارداً

“Kuss'tan daha yumuşak (halim selim olan) ve o Haffân adlı indeki kızgın aslandan daha cesuru var mı?”

Hutay'e de Kuss'un hitabet gücü hakkında şu beyiti söylemiştir:

و أقول من قسّ و أمضى إذا مضى من الرّمح إذ مسّ النفوس نكالها

“Kuss'tan daha iyi söz söyleyen ve gittiğinde mızraktan daha iyi giden var mı?

Çünkü onun ibret alınacak sözleri gönülleri etkilemişti.”⁸²

Kuss, özellikle Arapların şiir, hitâbet ve ticaret alanında en büyük panayırı olan Ukâz Panayırında insanlara hitab ediyordu. Rasulullah bi'setten önce Kuss'u o panayırdaki gördü ve konuşmasını beğendi.⁸³ Câhız (ö. 256/869) demiştir ki: “Araplardan hiç kimseye nasip olmayan bir üstünlük ona ve kavmine aittir. Çünkü Peygamber (s.a.v.) Kuss'un Ukaz'da ve deve üzerindeki durumunu ve öğütlerini rivayet etti ve sözünün güzelliğini ve doğruluğunu ortaya çıkardı. Bu bir şereftir.”⁸⁴

O, hitâbelerinde bir Allah'a yönelmeye, ibadette ihlaslı olmaya, Arapları çağırdığı için dini fikirleriyle de darb-ı mesel olmuştur. İnsanlara kıyameti hatırlatarak, ödül ve ceza ile onları uyarmıştır. Bundan dolayı Arapların atalarından birisi olmuştur.⁸⁵

İyi bir hatip ve aynı zamanda da iyi bir şair olan Kuss b. Sâide'nin şiirlerinden çoğu kaybolmuştur.⁸⁶ *Kutubu't-Turâsi'l- 'Arabî* adlı eserde Kuss'a nisbet edilen bir çok şiirsel parçalar bulunmaktadır. Kuss o şiirlerde geçmiş kralların durumlarını,

⁸² Ebû 'Ubeydullah Muhammed b. 'Imrân el-Merzubânî, *Mu'cemu's-Şuarâ*, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1982, s. 338; Cevad Ali, *a.g.e.*, VI/468; Vâzih eş-Şamed, “a.g.md.”, II/590; Mennâ el-Hasan, “a.g.md.”, XV/34.

⁸³ el-Alûsî el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II/246; Yusuf Atâallah, *a.g.e.*, s. 109; Vâzih eş-Şamed, “a.g.md.”, II/589; Kârîn Şâdir, “a.g.m.”, s. 96.

⁸⁴ el- Alûsî el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 246; Yusuf Atâallah, *a.g.e.*, s. 109; Hâşim Sâlih Mennâ, *en-Neşru fil- 'Aşri'l-Câhilî*, 1. Baskı, Dâru'l -Fikri'l-'Arabî, Beyrut, 1993, s. 42; Vâzih eş-Şamed, “a.g.md.”, II/589; Kârîn Şâdir, “a.g.m.” s. 96; Şevkî Zayf, *el- 'Aşru'l- Câhilî*, 3. Baskı, Dâru'l-Meârif, Mısır, ts., s. 415.

⁸⁵ Kârîn Şâdir, “a.g.m.”, s. 97.

⁸⁶ Zeydân, *Târihu Âdâbi'l-Lügati'l-'Arabîyye*, I/135.

saraylarının ve binalarının harap bir halde ve yok olduğunu, evlerinin ıssız kaldığını anlatır. O, konuşmalarında uyarma, müjdeleme, ölüm gerçeği, haşır, hesap, ceza, cennet ve cehennem konularına sık sık değinmektedir.⁸⁷

2.1. Edebî Eserleri

Bir çok yazılı kaynak Kıss'un sekiz parçaya ulaşan hutbelerini nakletmiştir. O hutbelere bazısı tam bazısı eksiktir. Hutbelerin bazılarının değişik kısımlardan meydana gelmesi ve onları nakletmede ravilerin kargaşaya düşmesi bu hutbelerde dikkati çeken şeylerdendir. Hutbelerinin konusu dindir. Kıss'a ait on şiir parçası vardır. Kaynaklar Kıss'un şiirlerini topladığı bir eserinden bahsetmemiştir.⁸⁸ Kıss'a nisbet edilen konuşmalar bir çok kaynakta yer almasının yanında hayatıyla ilgili bazı bilgileri de içeren müstakil bir risâlede toplanmıştır. Hâşim Mennâ, *Hadîsu Kıss b. Sâide el-İyâdi*, (Mecelletu Külliyyeti'd-Dirâsati'l-İslamiyye ve'l-'Arabiyye, Dubai, 1991, II,199-231) adlı bir eser kaleme almış, İbn Durustevayh (ö. 347/958), *Haberî Kıss b. Sâide ve Tefsiruh* adlı bir eser telif etmiş, Marek M. Dziekan da Kıss b. Sâide'nin hayatını ve hakkındaki efsanevi rivayetleri ele alan *Quss İbn Sa'ida al-İyâdi: Legenda zycia i tworczosci* adıyla bir çalışma yapmıştır (Warszawa,1996).⁸⁹

2.1.1. Kıss b. Sâide'nin Ukâz Panayırı'nda Söylediği Meşhur Hutbesi

Kıss b. Sâide'nin en meşhur hutbesi Peygamber (s.a.v.)'in onu Araplar arasında kızıl bir deve üzerinde haram aylarda Ukâz Panayırı'nda konuşurken dinlediği ve ezberlediği hutbesidir. Rasulullah, o hutbenin uslubunun güzelliğini, kelimelerinin tatlılığını ve lafızlarının inceliğini beğendiğini arkadaşlarına anlatmıştır. Bu yüzden İslami kaynaklar o hutbeye önem vermiştir.⁹⁰ Kıss'un hutbesinin günümüze kadar ulaşmış metninde kaynaklarda farklılıklar vardır. Bu farklılıkların olması o dönemde yazının yaygın olmaması ve bir nesir çeşidi olan hutbenin değişikliğe uğramadan akılda kalmasının zor olmasından kaynaklanmış olabilir.

Kıss b. Sâide'ye ait olan bu meşhur hutbe hakkında günümüz yazarlarından Tahâ Hüseyin (ö.1973) ve Zeki Mübarek'in görüşlerine de burada değinmek

⁸⁷ Vâzıh eş-Şamed, "a.g.md.", II/590.

⁸⁸ Kârîn Şâdir, "a.g.m.", s. 97, 106.

⁸⁹ Kapar, "a.g.md.", XXVI/460.

⁹⁰ Kârîn Şâdir, "a.g.m.", s. 106.

gerekmektedir. Câhiliye Döneminden ilmi usullerle hiçbir nesir parçasının intikal etmediğini söyleyen Tahâ Hüseyin, bu dönemde yaşamış hatiplerden Kıss b. Sâide'ye nisbet edilen hutbelerin, hakîm kimselere atfedilen vasiyetlerin ve hikmetli sözlerin tamamının İslamî Dönemde uydurulduğunu iddia etmektedir. Tahâ Hüseyin'in Kıss b. Sâide ve diğer hatiplere nisbet edilen bu hutbelere güvensizliğinin kaynağı, adı geçen hatiplerin biyografilerindeki karışıklıklar ve hutbelerinin farklı şekillerde rivayet edilmiş olmasıdır. Demirayak ve Savran bu konuda şöyle bir açıklama yapmaktadır: "Bir edibin hayatı hakkındaki bilgilerin karmaşık olması ve eserinin farklı şekillerde rivayet edilmesi bu eserin reddini gerektirmez. Nitekim Hz. Peygamber'in Veda Hutbesi'nin metni de bazı farklılıklarla rivayet edilmiştir, fakat hiç kimse rivayet farklılıkları var diye, hutbenin Hz. Peygamber'e aidiyeti hususunda tereddüt göstermemiştir. Kaldı ki Câhız, Kıss b. Sâide'nin hutbesinin Hz. Peygamber tarafından rivayet edildiğini belirtmektedir."⁹¹

Kıss b. Sâide'nin hutbesiyle ilgili olarak, aynı şekilde Zeki Mübârek de Câhiliye Döneminden intikal eden pek çok hutbe ve hikayelerin ravilerce uydurulduğu görüşündedir. Mübarek, özellikle Kıss b. Sâide'nin hutbesinin, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin Câhiliye Dönemindeki seçkin hatiplerin dilinde dolaştığı fikrinin uyandırılması için İslami Dönemde uydurulduğunu ifade etmektedir. Bu konuda da Demirayak ve Savran şunu söylemektedir: "İnsanların dalgalar halinde İslam'a girdiği, İslamiyet'in İran, Mısır ve Hindistan'a kadar yayıldığı bir dönemde halk arasında böyle bir fikrin uyarılmasına neden ihtiyaç duyulduğunu anlamak zordur."⁹² Bu konuda Demiayak ve Savran'ın açıklamaları yerinde görülmektedir.

Lammens (ö.1937) ise Kıss'un tarihi bir şahsiyet olduğunu söylemektedir. Ona göre, Kıss b. Sâide'nin Peygamber (s.a.v.) zamanında ya da onun yaşadığı zamana yakın bir dönemde yaşamış olması mümkün değildir. Çünkü O, Peygamber (s.a.v.) zamanında İyâd Kabilesinin bulunmadığını iddia etmektedir.⁹³

Kıss b. Sâide'nin Ukâz Panayırı'nda söylediği ve Peygamber (s.a.v.)' in de bi'setten önce onu dinlediği meşhur hutbesi kaynaklarda farklı şekillerde karşımıza

⁹¹ Demirayak ve Savran, *a.g.e.*, s. 103,108.

⁹² *a.e.*, s. 104,109.

⁹³ H. Lammens, "a.g.md.", VI/1031.

çıkılmaktadır.⁹⁴ Hutbe nesir ve şiir olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Şiir kısmı genelde aynı nakledilmiş olmasına rağmen nesir kısmında farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklı rivayetlerden Peygamber (s.a.v.) tarafından rivayet edilen hutbenin hem Arapça metnine hem de anlamına burada yer verilecektir.

Peygamber (s.a.v.)'e İyâd Kabilesinden bir heyet geldi. Onlara Kuss b. Sâide'yi sordu. Onun öldüğünü söylediler. Peygamber (s.a.v.) şöyle dedi: “Allah Kuss'a rahmet etsin. Sanki ben Ukâz Panayırı'nda kırmızı bir deve üzerinde şöyle derken ona bakıyorum:

أيها الناس! اجتمعوا واسمعوا وُعُوا مَنْ عَاشَ مَاتَ وَمَنْ مَاتَ فَاتَ وَكُلُّ مَا هُوَ آتٍ آتٍ أَمَا بَعْدَ فَإِنْ
فِي السَّمَاءِ لَخَبْرًا وَإِنْ فِي الْأَرْضِ لَعِبْرًا نَجُومٌ تَمُورُ وَبِحَارٍ تَغُورُ وَسَقْفٌ مَرْفُوعٌ وَ مِهَادٌ مَوْضُوعٌ
أَقْسَمُ قَسًا بِاللَّهِ قَسْمًا لَا حَانِئًا فِيهِ وَلَا آثَمًا إِنْ اللَّهُ لَدِينُنَا هُوَ أَرْضَى مِنْ دِينِ أَنْتُمْ عَلَيْهِ مَالِي أَرَاهِمُ
يَذْهَبُونَ وَلَا يَرْجِعُونَ أَوْ رَضُوا بِالْمَقَامِ فَأَقَامُوا أَمْ تَرَكُوا فَنَامُوا؟

“Ey insanlar! Toplanın, dinleyin, ibret alın. Yaşayan ölür. Ölen fena bulur. Her gelecek olan gelir. Gökte haber, yerde ibret var. Yıldızlar parlar. Denizler dolup taşar. Gökyüzü bir yüksek tavan, yeryüzü bir beşik. Kuss içinde hiç günah olmayan bir yeminle Allah'a yemin eder ki, Allah'ın bir dini vardır. O dini sizin bu dininize göre kendisine daha sevimlidir. İnsanları görüyorum gidiyorlar ama dönmüyorlar. Orada ikamete razı olup yerleştiler mi yoksa kendi hallerine bırakıldılar da uyudular mı?”⁹⁵

Peygamber (a.s) hutbede yer alan beyitleri hatırlamadığını söyledi. Bunun üzerine orada bulunan Hz. Ebubekr ayağa kalktı ve o beyitleri hatırladığını söyledi ve şu beyitleri aktardı:

في الذاهبين الأولين من القرون لنا بصائر

⁹⁴ Kuss b. Sâide'nin hutbesinin farklı rivayetleri için bkz.: İbn 'Abdirabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed, *Kitabu'l-İkdu'l-Ferid*, thk.: Ahmed Emin, İbrahim el-Ebyârî, Abdüsselam Harun, Matbaatu Lecnetu't-Telif ve't-Terceme, Kâhire, 1368/ 1949, IV/128; el-İşfehânî, *a.g.e.*, XV/237; İbn Said el-Endelüsî, *a.g.e.*, II/669; İbn Seyyidi'n-Nâs, *a.g.e.*, s. 70; el-Alûsî el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II/245; Kârîn Şâdir, “a.g.m.”, s. 106,107; Zeyyat, *a.g.e.*, s. 21; Ahmed Zeki Şafvet, *Cemheretu Hutabi'l-'Arabi fi 'Uşûri'l-'Arabiyyeti'z-Zâhira*, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, Kâhire, ts., I/38.

⁹⁵ el-Mes'ûdî, *a.g.e.*, I/69.

للموت ليس لها مَصَادِرُ لما رأيتُ مواردًا
يَمْضِي الأَصَاغِرُ وَ الأَكْبَارُ ورأيتُ قومي نَحْوَهَا
وَلا مِنَ الباقين غَابِرُ لا يرجع الماضى أَلَى
لَهِ حَيْثُ صَارَ القَوْمُ صَائِرُ أيقنتُ أَنِي لا مَحَا

İlk giden nesillerde bizim için ibretler vardır.

Ölüme giden yolları gördüm ama,

Ölümden dönüş yolunu görmedim asla.

Halkımın irili ufaklı hep ölüme gittiğini gördüm.

Giden bana dönmez.

Geride kalanlar da kalıcı değildir.

Ben, şunu kesin olarak anladım ki,

İnsanların gittiği yere ben de gideceğim.⁹⁶

Ḳuss b. Sâide'nin hutbesinin Peygamber (s.a.v.) tarafından rivayet edilen bir başka şekli de şöyledir:

“Toplanın, dinleyin. Dinleyince de anlayın. Anlayınca da faydalanın. Söyleyin, söyleyince de doğruyu söyleyin. Yaşayan ölür. Ölen gider. Her gelecek olan gelir. Yağmur, bitki, diriler ve ölümler. Gece karanlıktır. Göklerde burçlar vardır. Yıldızlar ışık saçar. Denizler dolup taşar. Işık ve karanlıklar, gece ve gündüzler, iyilikler ve kötülükler. Gökte haber, yerde de ibret var. Kalp gözü açık olanlar bundan hayret ederler. Yer döşek gibi serilmiş. Gök de tavan gibi yükselmiştir. Yıldızlar batar ama denizler batmaz. Ölümler yakındır. Zaman hıyanet eder, neşter ucu gibi keskin, adalet terazisi gibi hassastır. Ḳuss içine asla yalan ve günah katmaksızın yemin eder ki, eğer bu işte bir hoşnutluk varsa, ileride kızgınlık olacaktır.

⁹⁶ İbn Keşîr, *a.g.e.*, II/234 ve İbn Keşîr, *a.g.e. ter.*: Mehmet Keskin, II/372, 373; İbn 'Abdirabbih, *a.g.e.*, IV/128; İbn Seyyidi'n-Nas, *a.g.e.*, I/69; el-Ḥarâitî, *a.g.e.*, s. 63, 64; el-Alûsî el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II/245, 246; el- İskenderî ve 'Înânî, *a.g.e.*, s. 31.

Ey insanlar! Allah'ın öyle bir dini var ki, onun nazarında o din, şu anda içinde bulunduğunuz dinden çok daha makbul ve sevimlidir. Ve o dinin zamanı da gelmiştir. Neler oluyor? Görüyorum ki bazı insanlar gidiyor ama geri dönmüyorlar. Orada kalmaktan razı oldular da onun için mi oraya yerleştiler? Yoksa orada kendi hallerine bırakıldılar da uyudular mı? ”⁹⁷

2.1.2. Kıss b. Sâide'nin Başka Bir Hutbesi

أيها الناس! هيهات هيهات! كذب الكاذب، و صدق الصادق أفلا فاعتدلا ولا بدّ من موقف يشهد الشاهد و يحكم الحاكم أين إحسان المحسنين و إساءة المسيئين كلا لتجدنّ كل نفس سعيها أيها الناس، هيهات والله هيهات كذب الأحياء والأموات يسكنون منازلهم فلا يعتبرون ويرون مضاجعهم فما يتعظون و يأكلون تراثهم فلا يحزنون و يعملون ما يعملون وهم آمنون. أما بعد فإن كل آكل مأكول وكل وارث موروث وكل ساكن طاعن و كل آمن خائف اليوم اليوم وغد يوم فغد سالب واليوم مسلوب والغالب خير من المغلوب أيها الناس هل أتاكم ما لم يأت آباءكم الأولين أم أخذتم عهدًا من السنين أم عندكم من ذلك اليقين أم أصبحتم من ذلك آمنين، بل والله أصبحتم في غفلة لاعبين أين الصعب ذو القرنين جمع الثقلين الإنس والجن وأداخ الخافقين المشرق والمغرب أو السماء والأرض و عمّر ألفين لم تكن الدنيا عنده إلا كحظة عين من لم يتعظ اتعظ به ، أيها الناس أين الآباء والأمهات والإخوة والأخوات والأبناء والبنات أما ترون آيات بعد آيات أمواتًا في إثر أموات ألا وإن علم الغيب باطن ونبأ الحق ظاهر وإن الحي حكم بالموت أيها الشهداء أين ثمود وعاد؟ وأين الآباء والأجداد؟ وأين الظالم والمظلوم؟ وأين الحسن الذي لم يشكر؟ والظلم الذي لم ينكر؟ والوعيد الذي لم ينتقم؟ وأين الوعد الذي لم يتم؟ هل تعلمون أين

⁹⁷ İbn Keşîr, *a.g.e.*, ter.: Mehmet Keskin, II/375, 376.

ذهب أبرهة ذو المار وعمرو ذو الأذعار؟ أوعمرُو ذو الأذعار؟ أم تَدرون ما صار إليه عبادة المفتاح وأذينة الصّباح و جذيمة الوضاح؟ غزوا فقهرُوا ونهوا وأمروا وبنوا المصانع قصور و حصون، والآثار وجدولوا النهر وغرسوا الأشجار واستخدموا الليل والنهار فكانا مطاياهم إلى دار القرار أرسلوا ما لهم وانتظروا ما يرجع به سؤالهم وارتقبوا فلم يرقبوا هجمت الآجال دون الآمال إلا وإن كل شيء على زوال.

“Ey insanlar! Heyhat, Heyhat! Yalancı yalan söyledi. Doğru söyleyen doğru oldu. İkisi de yok oldu ve eşitlendi. Vaziyet kaçınılmaz. Mutlaka şahidin şahitlik edeceği ve hâkimin hüküm vereceği bir yer olmalıdır. İyilik yapanların iyiliği ve kötülük yapanların kötülüğü nerede? Hayır, mutlaka herkes yaptıklarını görecektir.

Ey insanlar! Heyhat! Vallahi heyhat, ölenler de yaşayanlarda yalan söyledi. Yaşayanlar onların evlerinde oturduğu halde ders almıyorlar. Gömüldükleri yeri görüyorlar ama öğüt almıyorlar. Onların mirasını yiyorlar ama üzülüyorlar. Onların yaptıklarını yapıyorlar ama yine de kendilerinden emin oluyorlar. Ey insanlar! Yiyen herkes yenilmiş olacak, başkasına varis olan herkese başkası varis olacak. Burada olan herkes göçecek. Güvenlik içinde olanları yarın korku saracak. Bugün, bugün olduğu gibi yarın da bugün olacaktır. Galip mağluptan iyidir. Ey insanlar! Atalarınıza gelmeyen size mi gelmiştir? Yoksa zamandan söz mü aldınız? Yahut bu konuda kesin bir bilgiye mi sahipsiniz? Yahut ondan güvende misiniz? Aksine Allah’a yemin olsun bu konuda bir gaflet ve oyun içindesiniz.

Zorlu Zulkarneyn nerede? İnsanları ve cinleri topladı, yeri, göğü inletti. İki bin yıl yaşadı. Onun için dünya bir göz açıp kapayıncaya kadar bir an gibi oldu. Başkasından ibret almayan, kendisi başkalarına ibret olur.

Ey insanlar! Nerede babalar, analar? Nerede kız ve erkek kardeşler, kızlar ve oğlanlar? Birbirini izleyen ayetleri, yaşadıkdan sonra ölenleri görmüyor musunuz? Şüphesiz gayp bilgisi kapalı Hakk’ın haberi ise açıktır. Yaşayan ölmeye mahkumdur. Ey hazır olanlar, hani Ad ve Semud Kavmi, hani babalar ve dedeler? Nerede zalimler ve mazlumlar? Teşekkür edilmeyen iyilik ve tepki gösterilmeyen kötülük, intikam alarak gerçekleşmeyen tehditler nerede? Fil ordusunun sahibi Ebrehe’nin, korku salan Amr’ın

nereye gittiğini, Ubâde el-Miftâh, Uzeyne es-Sabbâh ve Cezime el-Vaddâh'ın ne olduğunu biliyor musunuz? Bunlar savaştılar ve yendiler, emrettiler ve yasakladılar. Saraylar ve eserler yaptılar. Kanallar açıp ağaçlar diktiler. Gece, gündüz çalıştılar, sonunda hepsi kabri boyladılar. Herşeylerini bıraktılar ve sorguya çekilmeyi beklediler. Beklediler ama ecelleri beklemedi. Eceller emellere saldırıp bitirdi. Haberiniz olsun, herşey fanidir.”⁹⁸

2.1.3. Şiirleri

Hutbelerinde olduğu gibi şiirlerinde de dini konuların ağır bastığı görülen Kuss'un kaynaklarda karşılaşılan şiirlerinden bazıları şöyledir:

ذَكَرَ الْقَلْبَ مِنْ جِوَاهِ اَدْكَاَرٍ	ولِيَالِ خِلَالِهِنَّ نَهَارٍ
وَسَجَالَ هَوَاطِلَ مِنْ غَمَامٍ	ثَرْنَ مَاءٍ وَفِي جِوَاهِنِّ نَارٍ
ضَوْءُهَا يَطْمَسُ الْعَيُونَ وَأَرَعَا	دَشْدَادٍ فِي الْخَافِقِينَ تَطَارٍ
وَقَصُورٍ مَشِيدَةٍ حَوْتِ الْخَيْرِ	وَآخِرَى خَلَّتْ بِهِنَّ قِفَارٍ
وَجِبَالٍ شِوَامَخِ رَاسِيَاتٍ	وَبِحَارٍ مِيَاهِهِنَّ غَزَارٍ
وَنَجُومٍ تَلُوحُ فِي ظَلَمِ اللَّيْلِ	نَرَاهَا فِي كُلِّ يَوْمٍ تَدَارٍ
ثُمَّ شَمْسٍ يَحْتَهَا قَمَرُ اللَّيْلِ	وَكَلِّ مَتَابَعٍ مَوَّارٍ
وَصَغِيرٍ وَأَشْمَطٍ وَكَبِيرٍ	كُلِّهِمْ فِي الصَّعِيدِ يَوْمَا مَزَارٍ
وَكَبِيرٍ مِمَّا يَقْصُرُ عَنْهُ	حَدْسَهُ الْخَاطِرُ الَّذِي لَا يَحَارٍ
فَالَّذِي قَدْ ذَكَرْتَ دَلَّ عَلَى اللَّهِ	نَفُوسًا لَهَا هَدَى وَاعْتَبَارٍ

Aşırı tutkusuyla gönül andı onu.

⁹⁸ Karin Sâdir, “a.g.m.”, s. 107, 108.

Arasında gündüz olan geceleri yad etti.
Bulutlardan boşalan sağanak yağmur,
Damlaları arasında ateş vardı.
Ateş ışığı gözleri kamaştırıyordu.
Şimşek parıltısı gözler önünde uçuyordu.
Sağlam inşa edilmiş bazı köşklerde hayırlar vardı.
Diğerleri ise ıssız ve bomboştu.
Yeri durduran yüce dağlardır.
Denizlerin suları ise engindir.
Yıldızlar gece karanlığında parlak.
Bunların döndüğünü her gün görürüz.
Sonra güneşi gecenin ayı kışkırtır.
Hepsi birbirini hızla takip eder.
Büyük, küçük karışık olan herşey,
Gün gelir toprağa girer, mezar olur.
Şaşmayan kalplerin tahminleri bile,
Bir çok şeyi kavrayamaz, aciz kalır.
Doğruyu görüp ibret alan kimseler için,
Benim bu söylediklerim, Allah'a giden yolu gösterir.⁹⁹

Bazı rivayetlerde Peygamber (s.a.v.)'e gelen İyad heyetine şöyle sorduğu nakledir: “Kuss b. Sâide'ye ait bir vasiyet bulundu mu?” Evet, dediler. Onun başının altında ona ait bir sahife buldular. Onda şöyle yazıyordu:¹⁰⁰

يا ناعي الموت والأموال في جدث
عليهم من بقايا خزهم خراق
دعهم فإن لهم يوما يُصاح بهم
كما ينبه من رقداته الصَّعق

⁹⁹ İbn Keşîr, *a.g.e.*, II/233 ve İbn Keşîr, *a.g.e.*, ter.: Mehmet Keskin, II/375.

¹⁰⁰ Kârîn Şâdir, “a.g.m.”, s. 104,105.

منهم عُراة ومنهم في ثيابهم منها الجديد ومنها المُبهج الحَلَف

Ey ölümü ve mezardaki ölüleri haber veren!

Üzerlerindeki elbise kalıntılarında delikler var.

Onları kendi hallerine bırak, bir gün onlara seslenilir.

Uykudan uyandıklarında akılları başlarına gelir.

Ölüm sonrasında eskisi gibi yeniden yaratılırlar.

Kimi çıplak kimi giyiniktir onların,

Kiminin elbisesi yeni, kimisinininki de eskidir.¹⁰¹

2.1.4. Hikmetli Sözleri

Ḳuss b. Sâide'nin hikmetli sözleri çoktur. Yukarıda Ḳuss'un Rum Kayseri ile arasında tıp alanında geçen bir konuşmasına yer verilmişti. Burada ise Ḳuss'un hikmetli sözlerinin yer aldığı bir konuşmasına yer verilecektir. Kaynaklarda, Rum Kayseri ile Ḳuss arasında şöyle bir konuşma geçtiği nakledilmektedir:

قيصر: ما أفضل العقل؟

قال: معرفة المرء بنفسه.

قال: فما أفضل العلم؟

قال: وقوف المرء عند علمه.

قال: فما أفضل المروءة؟

قال: استبقاء الرجل ماء وجهه.

قال: فما أفضل المال؟

¹⁰¹ İbn Keşîr, *a.g.e.*, II/236 ve İbn Keşîr, *a.g.e.*, ter.: Mehmet Keskin, II/378; İbn Seyyidi'n-Nas, *a.g.e.*, s. 71; Mennâ el-Ḥasan, "a.g.md.", XV/374; Kârîn Şâdir, "a.g.m." s.105.

قال : ما قضي به الحقوق.

Hükümdar : Aklın en iyisi hangisidir?

Ḳuss : İnsanın kendisini bilmesidir.

Hükümdar : İlmin en iyisi hangisidir?

Ḳuss : İnsanın bilgisinin dışına çıkmamasıdır.

Hükümdar : Kişiliğin en iyisi hangisidir?

Ḳuss : İnsanın yüz aklığını korumasıdır.

Hükümdar : Malın en iyisi hangisidir?

Ḳuss : Hakların yerine getirilmesini sağlayanıdır.¹⁰²

2.1.5. Oğluna Vasiyeti

Bazı kaynaklar Ḳuss'un oğluna şöyle bir vasiyetinden söz etmektedir:

“Oğlum, otların ve süt karışımı içeceklerin bağırsaklar için yeterli olduğunu bil. Tat alma zevki onu sular. Bir şeyle seni kınayan kimsede onun benzeri vardır. Sana zulmeden kimse kendisine zulmeden kimse bulur. Sen ne zaman kendinden aşağısına adil olursan, senin üstündekiler de sana adil olur. Bir şeyi yasaklarsan önce kendin ona uy. Yemeyeceğin şeyi toplama, ihtiyacın olmayan şeyi yeme. Seni hastalandırır. Eğer biriktirirsen senin topladığın ancak salih amel olsun. İffetli fakir gibi ol. Zenginin ortağı ol ki kavmine lider olursun. Meşgul olan kimseyle istişare etme her ne kadar çok akıllı ve kararlı biri bile olsa. Korkakla da istişare etme, çok anlayışlı ve ilim sahibi olsa bile. Boğazına ancak zorlukla çıkarabileceğin bir halka takma. Tartışırın adil ol. Söylediğin zaman doğruyu söyle. Kimseye canını emanet etme, ne kadar yakın olsa da. Emanet edilen kişi senin seçimin olsa bile, eğer sen bunu yaparsan vekilliğin devam etmez. (Yapacağın şeyi kendin yap.) Senin emanet ettiğin kişi onu yapmaz. Sen vekil olursun. Hayatta kaldığın sürece ihanette sen onun kölesi haline gelirsin. Senin adına kötülük

¹⁰² Cevad Ali, *a.g.e.*, s. 465; Vâzıh eş-Şamed, “a.g.md.”, II/589; Şafvet, *a.g.e.*, I/39; Çağatay, *a.g.e.*, s. 166; el- İskenderî ve İnânî, *a.g.e.*, s. 30.

yapmış olsa sen onu en iyi yapan olursun. Eğer senin adına vefâkar davranırsa övülen kişi senden daha aşığı olur.”¹⁰³

¹⁰³ el-‘Askerî, *a.g.e.*, s. 45; Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Miskeveyh, *el-Hikmetu’l- Hâlide*, thk.: Abdurrahman Bedevî, Tahran, 1377, s. 155,156; Yusuf Atâallah, *a.g.e.*, I/109; Kârîn Şâdir, “a.g.m.”, s. 110; Zeyyat, *a.g.e.*, s. 21; Soyyiğit, *a.g.e.*, I/69.

İKİNCİ BÖLÜM
EKŞEM B. ŞAYFÎ'NİN HAYATI VE EDEBÎ YÖNÜ

1. EKŞEM B. ŞAYFÎ'NİN HAYATI: (... - 612[?])

1.1. Nesebi

Eksem b. Şayfî Câhiliye Döneminde yaşamış Arap hakîmlerinin¹⁰⁴ ve hatiplerinin en meşhurdur. Nesebi şu şekildedir: Eksem b. Şayfî b. Ribah (Riyah) b. Hâris b. Mehâşin b. Muâviye b. Şurayf b. Cirve b. Üseyyid b. 'Amr b. Temim¹⁰⁵ et-Temimî.¹⁰⁶ Temim Kabilesi'nin Üseyyid Koluna mensuptur. Meşhur Kufe Kadısı, Yahya b. Eksem (ö. 242/856)'in atalarındandır.¹⁰⁷ Eksem b. Şayfî, yaşadığı dönemde babasından sonra Arapların hakîmi, kabilesi Beni Temimin mürşidi ve kahramanı olmuştur. Onun künyesi, Ebû Hayde ve Ebû Hânşe'dir.¹⁰⁸ Uzun bir hayat yaşadığı için muammerundan sayılmıştır.¹⁰⁹

Eksem'in babası, Şayfî, hüküm sahibi bir kimse olup onun 270 sene yaşadığı rivayet edilmektedir. Eksem'in Rabi b. Şayfî isminde bir erkek kardeşi olduğu ve bu şahsın sahabeden olan Hanzala ve Ribâh'ın babaları olduğu rivayet edilmektedir. Eksem'in Sa'bete isminde bir de kız kardeşi vardır. Kaynaklarda Eksem'in oğulları hakkında oğlu Hubeys dışında bir bilgi yer almamaktadır. Rivayetler Eksem'in soyunun Kufe'de olduğunu belirtmektedir.¹¹⁰

1.2. Dînî İnanışı

Peygamber (s.a.v.)' in risaletine yetişen¹¹¹ Eksem b. Şayfî'nin Müslüman olup olmadığı hususunda ihtilaf vardır. Çoğunluğa göre onun Müslüman olması daha doğru bir görüştür. O, Hz. Muhammed'in peygamber olduğu haberi kendisine ulaşınca kavmine şöyle demiştir: “Onun haberlerini bana getirin.” Kavmi buna itiraz ederek;

¹⁰⁴ Ziriklî, *a.g.e.*, I/344.

¹⁰⁵ İbnu'l-Eşîr, 'İzzeddin Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed el- Cezerî, *Usdu'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Şahâbe*, 1970, I/135; Hüseyin Hasan, *A'lâmu Temîm*, el-Müessesetu'l-'Arabiyyetu li'd-Dirâseti ve'n-Neşr, Beyrut, ts., s. 104.

¹⁰⁶ Muhammed Bedrî 'Abdulcelil, *Eksem b. Şayfî*, 1. Baskı, Dâru'n-Nehzatu'l- 'Arabiyye, Beyrut, 1986, s. 19, 21.

¹⁰⁷ Çubukçu, Asrî, “Eksem b. Sayfî”, *DİA*, İstanbul, 1994, X/550,551.

¹⁰⁸ Muhammed Bedrî, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁰⁹ Ziriklî, *a.g.e.*, I/344.

¹¹⁰ Muhammed Bedrî, *a.g.e.*, s. 21, 23, 26, 27.

¹¹¹ İbn Nubâte el-Mısrî, Cemâleddîn, *Serhu'l-'Uyûn fî Şerhi Risâlet ibni Zeydun*, thk.: Muhammed Ebu'l Fadl İbrâhim, s. 31; Ziriklî, *a.g.e.*, I/344; Kehhâle, *a.g.e.*, s. 174;el- İskenderî ve 'İnânî, *a.g.e.*, s. 32.

“Hayır vallahi, sen Arap atalarından birisisin.” dediler. Eksem dedi ki: “Sizden biriniz onun haberlerini bana getirsin, ona Rabbi hakkında ve emrettiği şey hakkında sorsun.” Bunun üzerine oğlu Hubeş b. Eksem¹¹² Peygamber (s.a.v.)’e geldi ve Peygamber (s.a.v.)’le aralarında şöyle bir konuşma geçti:

Ya Muhammed Rabb’in seni ne ile gönderdi?

Peygamber (s.a.v.) : Putları kırmam için gönderdi.

Hubeş: Sana neyi emretti?

Peygamber (s.a.v.): Nahl Sûresi, 90. ayeti okuyarak cevap verdi:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُم

لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ.

“Muhakkak ki, Allah adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri fenalık ve azgınlığı da yasaklar.”¹¹³

Muhammed Bedrî, *Eksem b. Şayfi* adlı çalışmasında Eksem’in Peygamber (s.a.v.)’e bir mektup yazıp oğlu Hubeş’le gönderdiğinden bahsetmektedir. Eksem o mektupta şöyle yazmıştır: “Allah’ım senin adınla. Kuldan kula, emmâ ba’d, Allah’ın sana bildirdiği şeyi bize bildir. Senden aslı en doğru bir haber bize ulaşmıştır. Sana gösterildiyse bize de göster. Öğrendiyse bize de öğret. Böylece hayrında bizi de ortak et. Selam ile.”

Peygamber (s.a.v.) de Eksem’e bir mektup yazarak şöyle buyurmuştur: “Allah’ın Râsulu Muhammed’den Eksem b. Şayfi’ye: Allah’ım sana hamedederim. Allah bana Allah’tan başka ilah olmadığını söylememi emretti. Onları söylüyorum insanlar da onu kabul etsinler. Yaratıklar Allah’ın yaratığıdır, işlerin tümü ona aittir, O onları yarattı ve öldürdü ve onları diriltecek, dönüş onadır, gönderilen peygamberleriyle beraber O’na

¹¹² Bazı rivayetlere göre Eksem, Peygamber (s.a.v.)’e iki adamını göndermiştir. Bkz.: ‘Afif Abdurrahman, *Mu’cemu’s-Şu’arâ Mine’l-’Aşri’l-Câhili Hattâ Nihâyeti’l-’Aşri’l-Umevî Mu’cemu Bibliyuğrâfi Yuarrifu bi’s-Şu’arâ ve Merâcii Dirâsetihim*, 1. Baskı, Dâru’l-Menâhil, Beyrut, 1417/1996, s. 28; C.T., “Eksem b. Şayfi”, *el-Mevsû’atu’l-’Arabîyye*, 1. Baskı, Dimeşk, 2001, III/109; Hüseyin Hasan, *a.g.e.*, s. 106.

¹¹³ İbn Nubâte el-Mısrî, *a.g.e.*, s. 32.

dönecekler. Büyük haberden mutlaka sorulacaksınız. Onun haberini de bir süre sonra öğreneceksiniz.”¹¹⁴

Peygamber (s.a.v.)’le görüşen Hıbeş, babasına gidip Rasulullah’ın sözlerini ona anlattı. Ayeti kerimeyi ona okudu. Eksem onları tekrarlamaya başladı ve şöyle dedi: “Muhakkak ki bu cömert bir Rabb’dir. Güzel ahlakı emrediyor, kötülüğü yasaklıyor.”¹¹⁵

Eksem daha sonra Temimoğullarını topladı. Bir hatip olarak ayağa kalktı. O zaman o, 190 yaşındaydı. Onun yaşının 95 olduğu da rivayet edilir. Şöyle bir konuşma yaptı:

“Ey Temimoğulları! Beni budalalıkla suçlamayın. Doğrusu budala kişi kendinden üstün kişileri hor görendir. Kendinden aşağıdakileri de zayıf görendir. Akıl olmayanda hayır yoktur. Oğlum Mekke’de ortaya çıkan Peygamberi gördü ve onunla konuştu. O, güzel ahlakı emrediyor, putları terkederek, Allah’ın birliğine çağırıyor. Kuşkusuz sizden doğru görüş sahipleri faziletin onun davet ettiği şeyde olduğunu bilir. Sizin içinizde çağırdığı şey hak olduğu müddetçe insanların yardımına en layık olanı Hz. Muhammed’dir. Eğer çağırdığı şey batıl ise onu gizlemeye ve örtmeye siz daha layıksınız. Onun emrine uymada ilkler olun, sonuncular olmayın. Mecbur kalıp İslam’a girmeden gönüllüler olarak Müslüman olun. Hz. Muhammed’in çağırdığı din hak olmasaydı ahlakça Arapların en üstünü olur muydu? Emrime itaat edin. Kim öne geçerse kazanır, kim geride kalırsa pişman olur.”

Eksem’in bu sözleri üzerine toplulukta bulunan Malik b. Nüveyra kalktı ve dedi ki: “Doğrusu ihtiyarınız şaşırmış, onun sözüyle kendinizi belaya atmayın.” Bunun üzerine Eksem ona şu cevabı verdi: “Şu kötü saldırıyla kaybettiğin güzelliklere yazık.”¹¹⁶ Hz. Muhammed (s.a.v.) ile ilgili Eksem’in bu sözleri onun iman ettiğini göstermektedir.

Yukarıda nakledilen olaydan sonra Eksem b. Şayfi, Peygamber (s.a.v.)’e gitmek için yola çıkmış fakat onun huzuruna varamadan yolda ölmüştür.¹¹⁷ Beraberinde olan

¹¹⁴ Muhammed Bedrî, *a.g.e.*, s. 40, 41.

¹¹⁵ İbn Nubâte el-Mısrî, *a.g.e.*, s. 32-33; Hâşim Salih Mennâ, *a.g.e.*, s. 125; C.T., “a.g.md.”, III/109; Hüseyin Hasan, *a.g.e.*, s. 106.

¹¹⁶ Muhammed Bedrî, *a.g.e.*, s. 41-43; Hâşim Salih Mennâ, *a.g.e.*, s. 125; Çubukçu, “a.g.md.”, X/550, 551; İbn Nubâte el-Mısrî, *a.g.e.*, s. 32, 33; Şafvet, *Cemheratu Hutabi'l-'Arabi*, I/159-160.

¹¹⁷ Ziriklî, *a.g.e.*, I/344; el-Fahûrî, *a.g.e.*, s. 126; Muhammed Bedrî, *a.g.e.*, s. 43; Hâşim Salih Mennâ, *a.g.e.*, s. 125; Çubukçu, “a.g.md.”, X/550, 551.

ve onun öncülüğünde İslam'a giren kişiler gelip onun halini Hz. Peygamber'e haber vermişler, Peygamber (s.a.v.) de: "O, hal davranışı ile İslam'ını gönderdi." buyurmuştur.¹¹⁸

Şu ayetin Eksem ve arkadaşlarından ona tabi olanlar hakkında indiği rivayet edilmektedir:

وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكُهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ...

"Kim Allah'a ve Rasulü'ne hicret için çıkarsa sonra kendisine ölüm gelirse onun ecri Allah'a kalmıştır."¹¹⁹

Kavminden bazıları Eksem'in muhacir olarak çıktığını fakat Müslüman olmadığını söylemişlerdir.¹²⁰ Eksem'in İslamiyet'le ilgili araştırmaları konusundaki bu rivayetler Eksem b. Ebul-Cevn ile Eksem b. Şayfi b. 'Abduluzza hakkında da nakledilmektedir.¹²¹ İbn 'Abdilber (ö. 463/1071), İbnü'l-Esir (ö. 630/1233) ve İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1449) bu rivayetleri değerlendirerek Eksem'in Müslüman olmadığı sonucuna varmışlarsa da onun sözleri incelendiğinde en azından Yahudilik, Hıristiyanlık ve putperestliğin karıştığı bozuk akide ve inançlardan uzak olan Hanifler arasında yer aldığı söylenebilir.¹²² Çünkü o, putlara tapmamış, Yahudiliği ve Hıristiyanlığı da benimsememiştir. Ateşe taptığı da duyulmamış, çarpık her dinden uzak durmuştur. Onun sözlerinde bu derin imanı görmek mümkündür.¹²³

Eksem'in Haniflerden olması daha doğrudur. Çünkü gerek yukardaki açıklamalar gerekse Eksem'in hikmetli sözleri onun Haniflerden olmasını destekler mahiyettedir.

Eksem'in İslam'ın ortaya çıktığını duymasına rağmen şirk üzere öldüğünü söyleyenler de vardır.¹²⁴ Ancak bu görüş sağlıklı görünmemektedir. Çünkü Eksem'in, oğlu Hubeys'in Peygamber (s.a.v.) ile görüşmesinden sonra kendisine geldiği sırada kavmine yaptığı konuşması onun İslamiyet'e yakın bir kimse olduğunu göstermektedir.

¹¹⁸ Şafvet, *Cemheratu Hutabi'l-'Arab*, I/160.

¹¹⁹ en-Nisâ, 4/100.

¹²⁰ İbn Nubâte el-Mısrî, *a.g.e.*, s. 33; Ziriklî, *a.g.e.*, I/344; Hâşim Salih Mennâ, *a.g.e.*, s. 125; Hüseyin Hasan, *a.g.e.*, s. 106.

¹²¹ Bkz.: İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, I/134; Çubukçu, "a.g.md.", X/550, 551.

¹²² Çubukçu, "a.g.md.", X/550, 551.

¹²³ Muhammed Bedrî, *a.g.e.*, s. 34.

¹²⁴ 'Afif Abdurrahman, *a.g.e.*, s. 28.

Dolayısıyla puta tapan bir insanın kavmini İslam'a girmeleri konusunda teşvik eden bir konuşma yapması pek mümkün değildir.

1.3. Vefatı

Eksem b. Şayfi uzun bir hayat yaşamıştır. Bu sürenin ne kadar olduğu hususunda ihtilaf vardır. Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 250/864); “Eksem 330 sene yaşadı.” demiştir. Eksem'in 190 sene yaşadığını söyleyenler de vardır. Ebû Hâtim es-Sicistânî, bu görüşü yalnızca İbn Hacer'in naklettiğini ve zayıf bir görüş olduğunu rivayet etmektedir.¹²⁵ Doğum tarihinin ne olduğu konusunda herhangi bir bilgi yoktur.

Eksem uzun yaşamasına rağmen hayattan kopmayarak karşılaştığı tecrübelerle derinleşmiştir. Çevresindeki insanlar onun tecrübelerini takdirle karşılamıştır. Öyle ki Eksem o tecrübeleriyle tanınmış, hayatın tecrübeleri onu soğukkanlı, kendine hâkim, kalbi dayanıklı bir adama dönüştürmüştür. Bu sebeple büyük felaketlerden endişelenmeyen, zorluklardan rahatsız olmayan bir kimse olmuş, insanlar ona sığınmışlar, onun akıyla doğru yolu aramışlar, onun görüşüyle şifa bulmuşlardır.¹²⁶ Onun hayatı hakkında kaynaklarda çok fazla bilgi yoktur. Daha çok hikmetli sözleri ve hutbeleri nesilden nesile aktararak günümüze kadar ulaşmıştır.

Eksem b. Şayfi, hicretten on yıl önce 612 yılında ölmüştür.¹²⁷

¹²⁵ Muhammed Bedrî, *a.g.e.*, s. 29, 30.

¹²⁶ *a.e.*, 32, 33.

¹²⁷ Çubukçu, “a.g.md.”, X/550, 551; Bazı eserlerde Eksem b. Şayfi'nin ölüm tarihi farklıdır: Zirikli, el-Â'lâm (I/344) adlı eserinde ve Hânnâ el-Fahûrî, el-Câmi fi Târîhi'l-'Arabî (s.125) adlı eserinde Eksem'in 630 yılında öldüğünü belirtmişlerdir.

2. EKŞEM B. ŞAYFÎ'NİN EDEBÎ YÖNÜ

Eksem b. Şayfî, Arap hakîmlerinin en önemlilerinden olup kendisine ait darb-ı meseller çoktur. Aynı zamanda o, soy ilmini de iyi bilmektedir.¹²⁸ Eksem b. Şayfî soy ilmini çok iyi bildiği için kabileler arasındaki soy, asâlet ve fazilet tartışmalarında hakemliğine başvurulurdu. Kabilesi içinde övünme ve yerme amacıyla yapılan şiir müsabakalarını sevmez ve bu tür yarışmalarda hakemlik yapmayı kabul etmezdi.¹²⁹

Eksem b. Şayfî, şiirleri, hitâbeti, hikmetli sözleri, isabetli görüşleri ve nasihatleriyle şöhret bulmuştur. Dostluk, fazilet, adalet, doğruluk, nefis terbiyesi gibi konularda fikir beyan etmiştir. Onun gerek cimrilik, yalan, hased, tembellik, acizlik hakkındaki görüşlerinden gerekse savaş, zenginlik, fakirlik, gazap, hilim, zulüm, mizah, güzel, çirkin, dostluk ve sevgi konularındaki fikirlerinden hayat felsefesini ve dünya görüşünü tesbit etmek mümkündür.¹³⁰ Eksem b. Şayfî'nin hutbelerinde mecaz az olup konuşması veciz, ifadeleri güzel, manaları ince, örnekleri tutkuludur. O, kâfiyeye gerek duymamıştır. Delille ikna etmeye meyletmiştir. Konuşmasında güçlü bir etki ve güçlü bir belağat hedeflemiş, mübalağa ve süsten uzak durmuştur.¹³¹

Câhiliye Döneminde Arap toplumunda her kabilenin bir hakîmi vardı. Temim Kabilesine mensup olan Eksem b. Şayfî ise yalnız bu kabilenin değil tüm Arapların hakîmi olmuştu. Hikmetli sözleriyle tanınmasının yanında Eksem aynı zamanda kadılık ve tabiblik gibi önemli görevler de yapmıştır.¹³²

Eksem b. Şayfî'nin yaşadığı dönemde, civarda bulunan hükümdarlara elçiler göndermek bir gelenektir. Rum, Hint, Çin, İran devletleri aradaki dostluk ilişkilerini güçlendirmek veya öğünmek amacıyla birbirlerine özel heyetler gönderirlerdi. Arapların o tarihlerde heyet gönderecek belli başlı devletleri yoktu. Ancak Irak'ta bulunan Arap melikleri kisraların ve özellikle Kısra Nûşirevan'ın huzuruna çıktıklarında, Arapların dildeki ustalık ve yeteneklerini anmaktan geri kalmadıkları için, Kısra bu dil üstadlarını görmek ve dinlemekten büyük zevk alırdı. Kısra'nın arzusuna binaen bu Arap meliklerinden Numan b. Münzir her Arap kabilesinden ikişer üçer hatip seçip Kısra'nın huzuruna çıkarmıştır. Arapların büyükleri olan bu hatipler arasında Temim

¹²⁸ el-Fahûrî, *a.g.e.*, s. 126; el- İskenderî ve 'Înânî, *a.g.e.*, s. 32.

¹²⁹ Çubukçu, "a.g.md.", X/550, 551.

¹³⁰ *a.e.*, X/550, 551.

¹³¹ Keĥhâle, *a.g.e.*, s. 174; el-Fahûrî, *a.g.e.*, s. 125, 126; el- İskenderî ve 'Înânî, *a.g.e.*, s. 32.

¹³² Muhammed Bedrî, *a.g.e.*, s. 45, 46.

Kabilesinden Eksem b. Şayfi, Hacib b. Zürâre ve Bekir Kabilesinden Hars b. Zâlim ve Kaıys b. Mesud ve Amiroğulları Kabilesinden Halid b. Cafer gibi kişiler bulunmaktaydı.¹³³

Eksem'in, Kisrâ'nın huzurunda yaptığı bu meşhur konuşmasının Eksem'in hutbelerindeki dili ve uslûbunu göstermek adına Arapça metniyle beraber verilecektir. Kisra'nın çok beğendiği o meşhur hutbesi şöyledir:

إِنَّ أَفْضَلَ الْأَشْيَاءِ أَعَالِيهَا وَأَعْلَى الرِّجَالِ مَلُوكُهَا وَأَفْضَلُ الْمُلُوكِ أَعْمَهَا نَفْعًا وَخَيْرُ الْأَزْمَةِ
أَخْصَبُهَا وَأَفْضَلُ الْخُطْبَاءِ أَصْدَقُهَا الصِّدْقُ مَنَجَاةٌ وَالْكَذِبُ مَهْوَاةٌ وَالشَّرُّ لِحَاجَةٌ وَالْحَزْمُ
مَرْكَبٌ صَعْبٌ وَالْعَجْزُ مَرْكَبٌ وَطِيءٌ آفَاةٌ الرَّأْيُ الْهَوَى وَالْعَجْزُ مِفْتَاحُ الْفَقْرِ وَخَيْرُ الْأُمُورِ
الصَّبْرُ حَسَنُ الظَّنِّ وَرُطَّةٌ وَسُوءُ الظَّنِّ عَصْمَةٌ إِصْلَاحُ فِسَادِ الرِّعْيَةِ خَيْرٌ مِنْ إِصْلَاحِ فِسَادِ
الرِّعَايِ مِنْ فَسَدَتْ بِطَانَتُهُ كَانَ كَالْغَاصِّ بِالْمَاءِ شَرُّ الْبِلَادِ بِلَادٌ لَا أَمِيرَ بِهَا شَرُّ الْمُلُوكِ مِنْ
خَافَهُ الْبَرِيءُ الْمَرْءُ يَعْجُزُ لَا الْمَحَالَةَ أَفْضَلُ الْأَوْلَادِ الْبِرَّةُ خَيْرُ الْأَعْوَانِ مَنْ لَمْ يُرَأِ بِالنَّصِيحَةِ
أَحَقُّ الْجُنُودِ بِالنَّصْرِ مَنْ حَسُنَتْ سِرِّيَّتُهُ يَكْفِيكَ مِنَ الزَّادِ مَا بَلَغَكَ الْمَحَلَّ حَسْبُكَ مِنْ
شَرِّ سَمَاعِهِ الصَّمْتُ حُكْمٌ وَقَلِيلٌ فَاعِلُهُ الْبِلَاغَةُ الْإِبْجَازُ مَنْ شَدَّدَ نَفْرَ وَمَنْ تَرَخَى تَأَلَّفَ.

“ Eşyanın üstün olanı, kıymetli olanıdır. İnsanın üstün olanı, hakimiyeti olanıdır. Hakimiyetin de üstünü herkese faydalı olanıdır. Zamanın hayırlısı en verimli olanıdır. Konuşmacıların en üstünü doğru olanıdır. Kurtuluş doğruluktur. Yalan insanı mahveder. Kötülükte ısrar etmek en büyük şerdir. Kararlılık büyük bir araçtır, acizlik ise kötü bir araçtır. Fikrin felaketi nefsanî arzulardır. Acizlik fakirliğin anahtarıdır. İşlerin hayırlısı sabırla yapılanıdır. İyi niyet kurtuluştur. Kötü niyet ise kurtuluşu olmayan bir yoldur. İdare edilenlerin ıslahı, idare edenin ıslahından daha hayırlıdır. Niyetini bozan kimse (yüzme bilmeden) suya dalmış kimse gibidir. Beldelerin en şerlisi âmiri olmayan beldedir. Âmirlerin en şerlisi iyi kimselerin kendisinden korktuğu kimsedir. Aciz olan kimse kendi problemini çözemeyen kimsedir. Evladın üstün olanı,

¹³³ Zeydan, *İslam Uygarlık Tarihi*, I/594, 595; Seydişehirî, *a.g.e.*, I/192, 193.

anne-babasına iyilikte bulunan, saygılı olandır. Yardımcıların hayırlısı gösteriştten uzak olandır. Askerlerin zafere layık olanı, yaşantısı iyi olandır. Hedefine ulaştıracak kadar azık sana yeter. Duyduğun şeyleri anlatıp durman sana şer olarak kâfidir. Susmak hikmettir. Susmasını bilen de ne kadar azdır. Konuşmanın güzeli, sözü az, manası çok olandır. Sert davranan nefret ettirir. Yumuşak davranan kalpleri biraraya getirir.”¹³⁴

Bunları dinledikten sonra Kısra, Eksem’in sözlerinden hoşlanarak ona: “Tebrikler! Senin sözlerin ne kadar hikmetli, doğru ve yerli yerindedir.” dedi. Eksem şöyle devam etti: “Doğruluk seni tehdit eden değil, senden iyilikle bahsedendir.” Bunun üzerine Kısra: “Eğer Araplar içinde başka hatip olmayıp sen olsan, Araplara kâfi gelirdi.” Eksem ise: “Nice sözler vardır ki fiilini işlemekten daha da tesirlidir.” dedi.¹³⁵

Krallar ve liderler Eksem’in hikmetli sözlerini ve nasihatlerini dinlemek için onu ziyaret etmiştir.¹³⁶ Bazı krallar da mektup yazarak Eksem’den kendileri için faydalanacakları özlü sözler yazmalarını istemişlerdir. Bir defasında Hecer veya Necran kralına şöyle yazmıştır: “Ahmakların en ahmağı günahkar olandır. İşlerin en ideali, fazlalıkları terketmektir.”¹³⁷ Aynı zamanda Eksem b. Şayfi, Hire Meliki Nûman b. Münzir’in güvenini kazandığı için zaman zaman ona elçilik ve müşavirlik yapmıştır.¹³⁸

2.1. Şiirleri

Kaynaklarda Eksem b. Şayfi’nin şiirlerine bir kaç beyit dışında rastlanmamaktadır. Karşılaşılan bir kaç şiir parçasına da burada yer verilecektir.

Eksem bir şiirinde şöyle demiştir:

أيسال رسم الدارِ والدارِ قلبه
وأنى لها ما قد حواه من الوجدِ؟
ويستخطُ أفعالَ السحابِ بتربها
إذا معهدٌ منها تغيرَ عن عهدِ؟
وما مُتعةُ الأحبابِ إلا تعلقة
تلمّ لشيتيتِ وتقرُبُ عن بُعدِ

¹³⁴ İbn ‘Abdirabbih, *a.g.e.*, II/11, 12; Muhammed Bedrî, *a.g.e.*, s. 69-72; el- İskenderî ve ‘İnânî, *a.g.e.*, s. 32, 33; Şafvet, *Cemheratu Hutabi'l- ‘Arab*, I/ 56.

¹³⁵ İbn ‘Abdirabbih, *a.g.e.*, II/11, 12; Muhammed Bedrî, *a.g.e.*, s. 69-74; Şafvet, *Cemheratu Hutabi'l- ‘Arab*, I/56; Hüseyin Hasan, *a.g.e.*, s. 106.

¹³⁶ Çubukçu, “a.g.md.”, X/550, 551; ‘Afif Abdurrahman, *a.g.e.*, s. 28; C.T., “a.g.md.”, III/109.

¹³⁷ el-Fahûrî, *a.g.e.*, s. 126.

¹³⁸ Çubukçu, “a.g.md.”, X/550, 551.

Ev onun kalbi olduğu halde evin kalıntısını mı sorar?

Kalbinde taşıdığı coşkuyu o ev taşıyamaz.

Evin alıştığı bir yerini değiştirse de bulutların

O evin topraklarında yaptığı şeye kızıyor.

Dostlarla iyi vakit geçirme;

Dağılmışları bir araya getiren ve

Uzaktakini yaklaştıran bir hastalık sayesinde ancak.¹³⁹

Başka bir şiiri ise şöyledir:

حلبت الدهر أشطره جميعاً
ونلت من المنى فوق المزيد
وكافحت الأمور وكافحتني
ولم أخضع لمعضلة كؤود
وكدت أنال في الشرف الثريا
ولكن لا سبيل إلى الخلود

Zamanın herşeyini aldım ve umduklarımın hepsini elde ettim.

Olaylarla mücadele ettim onlar da benimle mücadele etti.

Zor bir problem karşısında boynumu bükmedim.

Şerefte neredeyse Süreyya Yıldızı'na ulaştım.

Fakat ölümsüzlüğün bir yolu yoktur.¹⁴⁰

Eksem b. Şayfi ölüm temasını ele aldığı bu şiirinde zamanını iyi değerlendirdiğini, istediği herşeyi elde ettiğini, olaylar karşısında yılmadan mücadele etmesine rağmen ölüme karşı bir çözüm bulamadığını etkili bir şekilde dile getirmiştir.

2.2. Kavmine Nasihatleri

Eksem b. Şayfi kavmi içinde önemli bir konuma sahipti. Bu sebeple kavmi onun görüşlerinden istifade eder ve ondan kendileri için nasihatte bulunmasını isterlerdi. O, bir defasında kavmine şöyle bir konuşma yaparak nasihatte bulunmuştur:

¹³⁹ Üsâme b. Munkız, *a.g.e.*, s. 285.

¹⁴⁰ Muhammed Bedrî, *a.g.e.*, s. 33.

“Başkanlarınıza muhalefeti azaltınız. Biliniz ki sesin çokluğu dağınıklıktan kaynaklanır. Planı olmayan kimse acizdir. Ey kavmim! Doğrulukta sabit olun. Doğrusu iki fırkanın en sağlam olanı, sabit ve saf olanıdır. Nice acele işler vardır da çok uzun zaman da yapılamamaktadır. Harbe hazırlıklı olun. Geceleriniz zırhınız olsun. Çünkü geceler bereketi gizleyen ve barındırandır. Muhalefetle beraber cemaat olmaz.”¹⁴¹

2.3. Hikmetli Sözleri

Eksem b. Şayfi'nin hutbe ve vasiyetleri hikmetli sözlerle doludur. Bunlardan bazılarını burada vermeden önce şunu belirtmek gerekir ki, Eksem bu uzun konuşmalarının tamamını aynı mekanda bir defada mı yoksa farklı zamanlarda mı söyledi, bununla ilgili kaynaklarda bir bilgiye rastlanmamaktadır. Eksem'in hikmetli sözlerle dolu hutbelerinden birisi şöyledir:

“Akıl, tecrübesiyle; arkadaş, münasebetiyle belli olur. Dost, arkadaşının yokluğunda kardeşçe muamele edendir. Garip, seveni olmayan insandır. Soyca nice uzaklar, iyilikte akrabadan daha da yakındır. Akraba yakınlarına faydası olandır. Keşif sahibi olsaydınız gömülüp gitmezsiniz. Ehlin hayırlısı sana yetendir, silahın hayırlısı seni koruyandır. Kardeşlerinin hayırlısı seni ele vermeyendir. Kalplerinde hile olmayan nice garipler vardır ve nice baba evladı, gıyaben suçlanmaktadır. Kardeşin sana sadakatli olandır. Kardeş kardeşin aynasıdır. Kardeşin sana üstünlük taslarsa sen mütevazi ol, kardeşini çirkin görmek kahramanlık değildir. Yurt tutmada uzak olun, muhabbete yakın olun. Hangi kişi daha terbiyelidir? Sana bütün benliğiyle kardeş olan. Sen iyi olursan iyilik seni bulur. İyilik et ki iyilik göresin. Merhamet et ki merhamet olunasin. Yaşadığın gibi inanmaya başlarsın (inandığını yaşamazsan). Bir kimseyi gözetem gün olur gözetilir. Vakit kendisiyle aldatılmayandır. Tanıyan göz doğru görür. Her tecrübeye bir ibret vardır. Güven tehlike getirir.

Kişi ne kadar hırslı olsa da ancak rızkını yer. Ecel gelince gözler kör olur. Ecel vakti oldu mu iki kulak ve iki göz arasından da gelir. İçki bütün kötülüklerin anahtarıdır. Şehevi şarkılar zinaya davetiye çıkarır. Kanaat bitip tükenmeyen bir hazinedir. Zenginliğin hayırlısı gönül zenginliğidir. Nizamlı ol, sana gelecek olan seni bulur. Verebileceğin kadar al, ödeyebileceğin kadar borçlan. İnsan ancak diliyle ve kalbiyle insandır. Harcayabildiğin senindir. Taşıyamayacağını yüklenme. Kalem iki

¹⁴¹ Şafvet, *Cemheratu Hutabi'l-'Arab*, I/135; C.T., “a.g.md.”, III/109.

tarafı keskin bir kılıçtır. Sıkıntının azlığı iki kolaylıktan biridir. Belki dünya iki şeyle daralır. Güzel olan şey kötülemezle yok edilemez. Kötülük kınamakla ortadan kaldırılmaz. Ehlinin yanında cenaze gibi olma. Hiçbir şeyi kınama onunla cezalanabilirsin. Dilediğinde yapabileceğin şerri geciktir ve hiç yapma. Küçük şerler büyüyebilir. Gözlerin görmediğini kalpler görür. Her ne kadar zarar değse de hür hürdür. Her ne kadar nasibi olsa da köle köledir. Kadrini bilen işinde ihlaslı olur.

Çocukları kendisini sevindiren kendi nefesine kötülük yapandır (Çoklukla övünülmez). Zamana büyüklük taslayan onu hor görmüştür. Sultana taarruz eden ona eza etmiştir. Sultana az görünen kıymet kazanır. Gidene gidilir. İsteyen istediğini bulur. Her meyleden meylettği yöne yıkılır. Her memnu olan şeye de bir rağbet olur. Her üstün gücün altında bir zelillik vardır. Her makamın kendine ait bir sözü (yetkisi) vardır. Her zamanın da (gözde) adamları vardır. Her ecel için yazılmış bir yazı (kader) vardır. Her güzel amelin sevabı vardır. Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır. Her sırrın emanet edileceği bir yer vardır. Her insanın kıymeti iyilikleriyle. Her kapalı şeyin anahtarına talip olun. Batıl olan şeyde bile, ısrarcı olmak onu gerçekleştirmektir. Ümitlerin kesildiği anda kurtuluş gelir. Sabahın aydınlığında yolcular sevinir. Doğruluk başarıdır. Yalan felakettir. İtiraf şımarıklığı yıkar. Nice sözler saldırıdan daha da etkilidir. Nice saatler vardır da içinde tâatler yoktur. Nice aceleleri, gecikmeler takip eder. Bazı sözler kılıçtan da keskindir. Nice cahillik vardır da ilimden daha belîğ anlatır.

Kalbin baharı hoşlandığını bulmasıdır. Körlüğün en şiddetlisi şehvette boğulmaktır. Hevâ-i arzular tapılan ilah gibidir. Gözler uyur ama şehvi arzular uyanıktır. Seni çağıran seni mağlup eder. Kıskanç için ne bir rahat vardır ne de bir vefa. Nefis temizliği ve güzelliği gibi bir sevinç yoktur. Ömür kısadır dargınlığa ve küskünlüğe vakit yoktur. Ceza vermeye gücü yettiği halde af eden insanların en hakikisidir. İlmin en hayırlısı en faydalı olanıdır. Sözün en hayırlısı kendisine tabi olunandır. Oburluk zekayı giderir. Körlüğün en şerlisi kalp körlüğüdür. En güvenilir söz takva ile konuşmaktır. Kadınlar şeytanın tuzağa düşürmek için avlarıdır. Gençlik delilikten bir şubedir. Şâki anne karnında şâki olandır (haramla beslenerek). Mutlu kişi başkalarının kendisiyle öğüt aldığı kişidir. Her bir kişiye bir meşguliyet vardır. Belayı tanıyan ona sabreder. Yokluk, sana aklına gelmeyen şeyleri hatırlatır. Azığın en şerefli ahiret için hazırladığıdır. Hata sahibi yarın en ileri ayıplara ulaşır. Aşı sütü keser ama hamileyi en iyi himaye eder. Sabrın sonu selamettir. Kuruntularla zirveye ulaşılmaz.

Azmettiğine güç yetirmek, işi bitirmek demektir. Misafir ya övülür ya da kınanır. Tefekkür eden itibar görür. Sana konuşmayan nice şahitler var. Seni aldatan senden değildir. Kişi herkesi kendisi gibi görür. İhtiyacına cevap verecek şey elindeki imkanındır. Gurbetteki zenginlik vatandır. Ehlinin yanında kadri az olan, gariptir. Tanımanın ilki denemektir. Ne kadar titrese de elin sendendir. Kesik bile olsa burnun sendendir.

Yalancılıkla tanınanın doğruluğu gitmiştir. Sıhhat hastalığın öncüsüdür. Gençlik yaşlılığın öncüsüdür. Sesin çokluğu dağınıklıktandır. Musîbetin olduğu yerde taziye terk edilir. Kardeşliğin öne geçtiği yerde övgü hoş değildir. Âdet edepten daha kalıcıdır. Şefkat uğur, katılık ise uğursuzluktur. Kadın reyhandır kahraman değil. Hayra önderlik eden onu işlemiş gibidir. Yasak cezadan öncedir. Oklar, torbasına atmadan önce doldurulur. Her kaybın bir bulanı vardır. Kişinin ölümü iki eli arasındadır. Hareketi terk gaflettir. Susup dinlemek muhafazadır. Hayrın içinde olan bilge olur. Kulaklarından sulanırsan bereketler olur yağarsın. Bir kimseye ihânet olarak ihânetten emin olması yeter. Nimetlere şükrederek onları kaydedin. İyilik eken teşekkür biçer. Veziri seni kandırırsa âmirin sevgisi seni aldatmasın. Musîbetin en büyüğü arkaya kötü halef bırakmaktır. Baki kalmak isteyen musîbete nefsinin alıştırın, yeri orası olsun. Seven kimselerin karşılaşması gidişatlarının iyiliğindedir. Cahilden irtibatı kesmek, akıllı insanlarla beraber olmak gibi faydalıdır. Kendine öfkesi çok olan, kendini en çok beğenendir. Hem cahiller hem de onları tanıyıp değer verenler kahrolsun. Hasta halkı ve dilsizleri tedavi edin. Bir sultan sana kardeşçe davranırsa sen de ona efendin gibi saygılı ol. Hainlere güvenme, emirlere dahi tedbirli davran. Zirvenin yanında olman geçmişinle bilinir. Birinin elinde rehin kalmaktansa tazminatı öp de başına koy. Az bile olsa (öğrenmen için) soru sor. Ne kadar güzel bilsen de yine tahsilini çoğalt. İyiliği misliyle mükafatlandır yahut onu yay. Sıkıntılarla birlikte kardeşlik olmaz. Zarar veren kimsenin kişiliği olmaz. Şikayetle beraber sabır olmaz.

Sorgulamadan acele ederek insanları kınamak adalet değildir. Başkasının kölesi senin yanında hür hükmündedir. Yaygın olan hayırlar yok edilemez. Yalan söyleyen kişi kendi nefesine yalan söylemiştir. Horlanan kimse yüksek makamlardan düşüp tek

başına kalandır. Çok konuşan çok yanılır. Bir kimseye yalan olarak duyduğu şeyleri anlatması yeter.”¹⁴²

Eksem'in bu hutbesi onun uzun süren yaşamı boyunca kazandığı tecrübeleri etkili bir şekilde yansıtmaktadır.

2.4. Vasiyetleri

Numan b. Hamisatu'l-Barukî, Eksem b. Şayfi'ye bir mektup yazıp; “Bize bir takım sözler yaz da onunla yaşayalım, ondan faydalanalım.” demiştir. Bunun üzerine Eksem şöyle yazmıştır:

“Benim hayatım acısıyla tatlısıyla tecrübelerle geçti. Göz tanır, göz yaşları boşalır. Önümde sayısız nimetler vardır. Yani üstünlüğü tartışılmaz. Haberleri dinleyen nice kulaklar var da benim özrümle kulak vermiyorlar. Her gün için hoşla gitmeyen bir şeyler olduğu gibi her zamanın içinde iyi olan şeyler de vardır. Her zaferden sonra bir başarısızlık olabilir. İyilikte bulunun, çünkü iyilikler her zaman artar. Dilinizi kötü söz söylemekten koruyun. Çünkü insanın ölümü iki eli ve iki dudağı arasında. Doğru sözden başka bana bir arkadaş yoktur. Gizli konuşma güvenlidir fakat sabırsızlıkla hiçbir fayda vermez. Olacak olan şeyi sabırsızlıkla beklemen fayda sağlamaz. Sen kavuşacağın şeye sevk olunursun. Büyük şeyler beklemek sıkıntılı olabilir. Çalışmadaki iktisat huzur için daha kalıcıdır. Kaybettiği şeye üzülmenin bedeni sağlam kalır. İçinde bulunduğu hale kanaat edenin gözü aydın olur. Tedbiri öne almak pişmanlıktan öncedir. İş baştan halletmek benim için uzamasından daha hayırlıdır. Seni ne malın ne de nasihatın kurtarabilir. Bilmediği (yapmadığı) şeyleri emreden alime yazıklar olsun! Karşılığını görmediği takdirde işler karışır. Bileni ve bilmeyeni, ahmağı ve zeki olanı karşı çıktığında işler karışır. Vahşet bilgileri giderir. Rahatlık vaktinde şımarmak ahmaklıktır. Bela anında acizlik aklın zayıflığıdır.

Hafif ve kolay diye öfkelenip bırakmayınız. Belki de çok şeyleri toplayabilir (kendine çekebilir). Sorulmaya cevap vermeyiniz. Gülünmeyecek yerde gülmeyiniz. Çaresi olmayanın çaresi sabırdır. Topluluk olun çünkü topluluk galibiyettir. Ve sabit olun, aceleci olmayın. Çünkü sağlam işler tedbirlerle gerçekleşir. İki ruhun sağlam olanı tedbirli olanıdır. Nice acele işler var da uzun zamanda neticelenmiyor. Geceleri kendinize zırh yapın ve gecelerin güzelliğini kazanın. Çünkü geceler bereketleri içinde

¹⁴² İbn 'Abdirabbih, *a.g.e.*, III/76-80; Şafvet, *Cemheratu Hutabi'l-'Arab*, I/136-141.

gizler. Muhalefetin olduğu yerde toplumun bütünlüğünden söz edilemez. Bir yerde iyi geçinirsiniz. Birbirinize buğz etmeyiniz. Çünkü buğz üzerindeki hareket toplumun temellerini sarsan bir harekettir. Kadınlara karşı heybetli olun. Ceylanların gözü ne kadar güzeldir. Eğer yaşarsa görmediği şeyleri görür. Sukut ikrardandır. Çok konuşmak gece odun toplamak gibidir. Çok konuşan çok yanılır. Sırlarınızı cariyelere vermeyiniz. Toplumda tefrika çıkarıp kabilelere ayrılmayın. Garip her yerde hakkı yenen kimsedir. Servet üzerine akitleşin. Dağınıklıktan sakınınız. Çünkü zillet azlıkla beraberdir. Ödünç verilen eşyaya sorulsa görüşün nedir? diye “Beni alanın zelil olmasını istiyorum (Borç alan borçlandığı kişinin esiri olur)” dermiş.

Resul kınanmayan bir tebliğcidir. Bineği kötü olan kimse suya dalmış gibidir. Kötü dinleyen kötü cevap verir. Hayra kılavuzluk yapan onu yapmış gibidir. İsteyip durmak zelliğın en zayıfıdır. Hür kimseler de acıkabilir. İki memeden doymayabilir. İktisatlı olan kimse eza cefa etmez. Hakkı kasteden kimse ama olmaz. Acımasız kimse nefret, şefkatli kimse ülfet ettirir. Sözün vefalıısı vecizli olanıdır. İşlerin en doğrusu faydasız olanları terketmektir. Gurur kötülüğün anahtarıdır. Tembellik ve aczin neticesi felakettir. Her şeyin bir tazeliği vardır. İnsanın en çok ihtiyaç duyduğu şey kendisini düzelteceği şeydir. Bu da krallara aittir. Övülmeyi sevmek zayi olmanın başıdır. İnsanların hoşgörüsünü kazanmak ulaşılmayan bir zirvedir. Rızasını kazanacağın kimsenin ezasına öfkelenip tikslenme. İffetin ilacı meşakkatlidir. O halde sabra sığın. Sadece hayır konuş. Öfkeyi terket. Çünkü kuvvet senin arkadadır. Gücü yeten azim sahibidir. Amellerin en acısı gücü yettiği halde intikamdan vazgeçmektir ki iyilikle mükafatlandırır, kötülükle ceza vermez. İnsanların iyisi kinden uzaklaşan ve cezadan vazgeçen kimse olup mükafatı büyüğüyle verendir. Kendinden küçüklere haset edenin özrü az olur. Hüsnü zan besleyen kimsenin kalbi mutlu olur. Susmaktan çekilen sıkıntı, konuşmaktan çekilen sıkıntıdan daha sevimidir. İnsanlar iki kısımdır; himaye eden ve himaye olunan. Çok nasihat suçlamaya yöneltir. Soru sormakta ısrar etmek rahatsız eder. Cömertliğin hayırlısı ihtiyaca uygun olandır.”¹⁴³

¹⁴³ Şafvet, *Cemheretu Resaili'l-'Arabi fi 'Uşûri'l-'Arabıyyeti'z-Zâhira*, 1. Baskı, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evladih, Mısır, 1937, I/21-24; Şafvet, *Cemheratu Hıtabı'l-'Arab*, I/130-132.

2.4.1. Oğullarına ve Akrabalarına Vasiyeti

Eksem b. Şayfî oğullarına ve çevresine vasiyet edip şöyle demiştir: " Ey Temimoğulları; zaman beni yıpratıp yok etse de benim vaazım sizlerden yok olup gitmesin. Bu vasiyetler göğüsle göbek arasında olmalı. Bu nasihatlerin yeri kulaklarınız ve kalpleriniz olmalıdır. Bu nasihatleri iyi dinleyen kulaklar, anlayan kalpler, imrenilen övgüler, uyanık gönüller, saf, duru akıllar ile kabul edin. Şehvetler başıboştur, serbesttir. Sağlam olan şey makul olan şeydir. Nefis ihmalkardır. Rivayetler kaydedilmiştir. İstişare eden mürşidini kaybetmez. Görüşüne güvenen kimse zelliliğe dayanmıştır. Söz dinleyenin sözü dinlenir. Adamların pehlivanı aç gözlülüğünü yenendir. Sıkıntıların mevkiine itibar olunsaydı, savaş meydanlarından başka yerde iyilik bulunmazdı. İtibar irşat yolunda olanadır. Yeni bir yola giren ve giden tehlikeden emin olur. Kıskanç insanın kalbinin yorgunluğu devam eder gider. Fikirleri kendisini her zaman yorar. Öfke ve kini daim olur. Kişinin zararı ancak kendisinedir.

Ey Temim Oğulları; Sıkıntı halindeyken, şefkatle sabretmek pişmanlığın meyvelerini toplamaktan daha tatlıdır. Kim malı ve iffeti dışındaki şeyleri hedeflese, o kişi kınanmaya layıktır. Dil yarası kılıç yarasından daha etkilidir. Söz ağızdan çıkmadıkça kişinin esiridir. Ancak ağızdan çıktıktan sonra tahrip eden bir aslan kesilir. Yahut alevli bir ateş olur. Özlü bir nasihatten çıkan görüş, kaynaktır. Harpte görüşün geçerliliği ve bağlayıcılığı vurmaktan, yaralamaktan daha da tesirlidir.”¹⁴⁴

2.4.2. Tay Oğullarına Vasiyeti

Tay oğullarına yazdığı bir mektupta Eksem b. Şayfî şunları söylemiştir:

“Sizlere Allah’a karşı sorumluluk bilincinde olmanızı, sıla-i rahim etmenizi, ahmak kimselerle nikahlanmaktan sakınmanızı tavsiye ederim. Çünkü ahmakla evlenmek tehlikelidir, çocuğu da ziyandır, boşa gitmiştir. At besleyiniz ve iyi bakınız. Çünkü onlar Arabın kalesidir. Haksız yere develeri bırakıp terketmeyin. Çünkü onda güzel bir kâr ve sabır vardır. Onların sütünde de büyük yarar vardır. O az bir şeyle beslenir. Eğer onu un öğütmek için koşsan değirmenci olur. Onun kıymetini bilen kişi helak olmaz. Yokluk aklın yokluğudur, mal yokluğu değil. Bir baş, bin ayaktan daha hayırlıdır. Zamana kırılıp küsenin kırgınlığı uzar, gider. Taksimine (kaderine) razı olanın yaşantısı mutlu olur. Görüşün ve fikrin felaketi nefsanî arzulardır. Adet

¹⁴⁴ Şafvet, Cemheratu Hutabi'l- 'Arab, I/134,135.

edependir. Sevgi ile beraber olan yokluk, kin ile beraber olan zenginlikten daha hayırlıdır. Dünya devletlerden oluşur. Ne kadar zayıf da olsan nasibin sana gelecektir. Aleyhinde olanı (yazıyı) kendi kuvvetinle savamazsın. Haset, devası olmayan bir derttir. Sataşmak cezayı gerektirir. İyilik yapan gün olur karşılığını görür. Ok torbası önce doldurulur sonra atılır. Pişmanlık sefahatle beraberdir. Aklın yardımcısı hilmdir. İşlerin hayırlısı sabrına imrenilendir. Sevginin bekası ahitlere istikamet üzere vefalı olmaktır. Kabahatı, çirkinlikleri terk edenin muhabbeti artar. Azâbın anahtarı kandırmaktır. Tembellik ve acizliğin neticesi helak olmaktır. Her şeyin güzel bir yönü vardır. Dilini hayır konuşmaya tahsis et, susup çekeceğin sıkıntı konuşup çekeceğin sıkıntıdan daha hayırlıdır. Metanet, sorumlu olduğunu muhafaza, elini çekmen gerekeni de terk etmemdir. Çok nasihat çok zanna ve saldırganlığa yöneltir. Sorma ve istemede ısrar ağırlık ve sıkıntı getirir. Hakketmediğini istemek o haktan mahrumiyetle neticelenir. Şefkat nimettir. Ateş uğursuzluktur. Cömertliğin hayırlısı ihtiyaca uygun olanıdır. Affetmenin hayırlısı cezaya kudreti olduğundaki aftır.”¹⁴⁵

Eksem b. Şayfi'nin gerek hutbeleri gerekse vasiyetleri onun ne kadar ileri görüşlü ve sağ duyu sahibi bir insan olduğunu göstermektedir. Hikmetli sözleri insanlara doğru yolu gösteren rehber niteliğindedir. Uzun bir hayat sürmesi onun bir çok hususta tecrübe sahibi olmasına yol açmış ve bu hikmetli sözlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. O, konuşmalarında genellikle insanı ahlaki yönden olgunlaştıracak hususlara değinmiştir. Aynı zamanda onun sözlerinin bazılarının Peygamber (s.a.v.)'in hadisleriyle örtüştüğünü farketmek de mümkündür.

Eksem b. Şayfi'nin şiirlerini Abdulhamid Mahmud Maînî toplamış ve “*Şi'ru Benî Temîm fi'l-'Aşri'l-Câhili'*” (Suudiyye, 1982, s. 476-481) adlı kitabında neşretmiştir. Yine Ali Muhsin Malallah Eksem'in şiirlerini “*Eksem b. Şayfi Hayâtihi ve Hutabihi ve Emsâlihi ve Şi'rihi*” (Bağdat, 1989) adlı kitapta toplayarak tazmin etmiştir.¹⁴⁶ Eksem'le ilgili rivayetleri Abdulaziz b. Yahya el-Calûdi, “*Ahbâru Eksem*” adlı kitapta toplamıştır.¹⁴⁷ Ayrıca Muhammed Bedrî'nin de “*Eksem b. Şayfi* (Beyrut, 1986)” adlı çalışması bulunmaktadır.

¹⁴⁵ a.e., I/133, 134.

¹⁴⁶ Muhammed Cebbar Muaybid, *Fihrisu Devâîn eş-Şuarâ ve'l-Müstedrekât fi'd-Devriyyat ve'l-Mecâmi, Me'hadu'l-Mehtûâtî'l'Arabiyye*, Kâhire, 1998, s. 22.

¹⁴⁷ Ziriklî, a.g.e., I/344; Çubukçu, “a.g.md.”, X/550, 551.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
'AMR B. MA'DÎKERİB'İN HAYATI VE EDEBÎ YÖNÜ

1. 'AMR B. MA'DİKERİB'İN HAYATI (....-M.643)

1.1. Nesebi

'Amr b. Ma'dikerib, Câhiliye Döneminde yaşamış meşhur Arap kahramanlarından, hatiplerinden ve şairlerinden birisidir.¹⁴⁸ Yemen'deki Mezhic Kabilesi'nin Zübeydoğulları koluna mensuptur.¹⁴⁹ 'Amr b. Ma'dikerib'in nesebi kaynaklarda bazı atalarının isimlerinde değişiklik olmasına rağmen şöyledir:¹⁵⁰ 'Amr b. Ma'dikerib b. 'Abdillah b. 'Amr b. 'Âşım b. 'Amr b. Zübeyd el-Aşğar b. Rabîa b. Seleme b. Mâzin b. Rabîa b. Şeybe (Zübeydî'l-Ekber) b. Daaf b. Sa'd el-'Aşîratü'z-Zübeydî.¹⁵¹ Ensab kitapları 'Amr'ın neseb zincirini sayma hususunda ileri giderek onun soyunu Hz. Adem'e kadar götürmüşlerdir.¹⁵²

'Amr b. Ma'dikerib'in künyesi Ebû Şevr'dir.¹⁵³ Bu künye onun kavmi içindeki yerini göstermektedir. Ayrıca "es-Şevr es-Seyyid" diye bir künyesinin olduğu da söylenir.¹⁵⁴

'Amr b. Ma'dikerib kavmi içinde soylu bir aileye dayanır. Onun babası Zübeydoğullarının lideri olmuştur.¹⁵⁵ Aynı şekilde kardeşi Abdullah da Zübeydoğullarına liderlik yapmıştır. Zübeydoğullarına liderlik yapan Abdullah, Benû Mazin tarafından öldürülmüştür.¹⁵⁶ 'Amr'ın ve kardeşi Abdullah'ın annesi Cerm Kabilesinden soylu bir bayandır. 'Amr'n, ismi Kebşete ve Reyhâne olan iki kız kardeşi

¹⁴⁸ İbn Sad, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, Dâru Beyrut, Beyrut, 1957, V/525; İbn Kuteybe Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Kitâbu 'ş-Şi'r ve 'ş-Şuarâ*, tsh.: Muhammed Bedreddin Ebû Ferâs en-Nuasî el-Halebî, 1. Baskı, Matbaatu't-Tekaddüm, Mısır, 1322, s. 82; el-İsfahânî, *a.g.e.*, XV/200; el-'Askalânî, Şehâbeddîn Ebi'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer, *el-İşâbe fî Temyizi 'ş-Şahâbe*, Mektebu'l- Müsennâ, Bağdat, 1328, III/18; İbn Seyyidi'n-Nâs, *a.g.e.*, II/ 241; Hayâti Ülkü, *Ashâb-ı Kirâm'ın Meşhurları*, Sebat Neşriyat, İstanbul, 1982, s. 226, 228; el-Fahûrî, *a.g.e.*, s. 126; Zeyyat, *a.g.e.*, s. 22; Abdulaziz b. Abdurrahman es-Senyan, *'Amr ibnu Ma'dikerib ez-Zebîdî*, 1. Baskı, Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad, 1994, s. 80.

¹⁴⁹ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 82; el-İşfehânî, *a.g.e.*, XV/200; Zeydan, *Târîhu Âdâbi'l- Lüğati'l-'Arabiyye*, I/129; el-Fahûrî, *a.g.e.*, s. 126; Régis Blachère, *Historie de la Littérature Arabe*, Arapça tercümesi: *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî* ter.: İbrahim el-Kilânî, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1998, s. 314; 'Afif Abdurrahman, *a.g.e.*, s. 195; H. Ahmet Sezikli, "Amr b. Madikerib", *DİA*, İstanbul, 1991, III/88.

¹⁵⁰ Bu değişiklikler için bkz.: İbn Sad, *a.g.e.*, V/525, Ülkü, *a.g.e.*, s. 226.

¹⁵¹ el-'Askalânî, *a.g.e.*, III/18.

¹⁵² Bu konuyla ilgili olarak bkz.: es-Senyan, *a.g.e.*, s. 43, 44.

¹⁵³ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 82; İbnu'l-Cerrâh Muhammed b. Davud, *Men İsmuhu 'Amr mine 'ş- Şu'arâ fî'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm*, thk.: Muhsin Gıyâz 'Uceyl ve Mustafa Abdullatif Ceyâvuk, 1. Baskı, Dâru'ş-Şuûni's-Şekâfeti'l-'Amme, Bağdat, 1999, s. 99; el-İşfehânî, *a.g.e.*, XV/200; İbn Nubâte el-Mısrî, *a.g.e.*, s. 436; el-'Askalânî, *a.g.e.*, III/18; Ziriklî, *a.g.e.*, V/260; Muţâ et-Tarabşî, *Şi'ru 'Amr b. Ma'dikerib ez-Zübeydî*, 2. Baskı, Matbûatu Mecmei'l-Lüğati'l-'Arabiyye, Dimeşk, 1985, s. 21; el-Fahûrî, *a.g.e.*, s. 126.

¹⁵⁴ Muţâ et-Tarabşî *a.g.e.*, s. 21.

¹⁵⁵ *a.g.e.*, s. 21.

¹⁵⁶ el-İşfehânî, *a.g.e.*, XV/217; Muţâ et-Tarabşî, *a.g.e.*, s. 22.

olduğu rivayet edilir.¹⁵⁷ Reyhâne'nin 'Amr'ın kız kardeşi olup olmadığı kesin değildir. Çünkü 'Amr'ın Reyhâne hakkında söylediği beyitler Reyhâne'nin bir dost veya arkadaşı olduğunu kız kardeşi olmadığını akla getirmektedir.¹⁵⁸ Qays b. Mekşuh el-Murâdî'nin ise kaynakların icmasıyla 'Amr'ın kız kardeşinin oğlu olduğu söylenmektedir.¹⁵⁹ Ama hangi kız kardeşinin oğlu olduğu bilinmemektedir. 'Amr'ın üç hanımının olduğu rivayet edilir. Bunlardan ilki, 'Amr'ın Cu'fiye'den ismi Celâle olan hanımıdır. 'Amr'ın ölümünde söylediği bir mersiyesi vardır.¹⁶⁰ 'Amr, Kinde Kabilesinden bir bayanla evlenmiş ve onun yanında üç gün kaldıktan sonra suikastle öldürülmekten korkmuş ve onun yanından ayrılmıştır. 'Amr'ın Câhiliye Döneminde ve İslamî Dönemde yazdığı şiirleri incelendiğinde Selma isminde bir bayandan bahsettiği görülmektedir. Bu Selma'nın kim olduğu bilinmemektedir.¹⁶¹

'Amr'ın babası Ma'dikerib ve kardeşi Abdullah daha önce de söylediğimiz gibi kavminin liderleri ve cesur kahramanlarıydılar. 'Amr'ın teyzesinin oğlu Zibrigan b. Bedr, kız kardeşinin oğlu Qays b. Mekşuh kavimlerinin lideri, şairi, fasih konuşanları ve kahramanlarıydılar. 'Amr'ın kız kardeşi Kebşe şairdi. 'Amr'ın oğlu olduğu iddia edilen Huzez de cesur bir kahramandı.¹⁶² Sonuç olarak, 'Amr'ın ailesi kahramanlık, cesaret ve belağattan payı olan şerefli bir ailedir.

1.2. Kişiliği

'Amr'ın bedence, Allah vergisi vasıfları olan iri yapılı bir adam olduğunda şüphe yoktur. İri yapılı olmasından dolayı çok yemek yiyordu. Bundan dolayı 'Amr obur idi. Onun, oturduğunda üç adamı doyuran yiyeceği yediği rivayet edilmiştir. Kaslarının gücü alışılmışın dışında idi. Ömer b. Hattab (r.a) onun yaratılışının büyüklüğüne hayret ederek şöyle demiştir: "Bizi yaratan ve 'Amr'ı yaratan Allah'a hamdolsun."¹⁶³

'Amr'ın oburluğuyla ilgili olarak şöyle bir olay anlatılır: O, insanlar bir gün öğle yemeği yerken Hz. Ömer'in yanına geldi. Hz. Ömer onu on kişiyle beraber yemeğe

¹⁵⁷ Muṭâ eṭ-Ṭarabşî *a.g.e.*, s. 22; eṣ-Şenyân, *a.g.e.*, s. 49.

¹⁵⁸ eṣ-Şenyân, *a.g.e.*, s. 51.

¹⁵⁹ el-İşfehânî, *a.g.e.*, XV/202; Muṭâ eṭ-Ṭarabşî, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁶⁰ Muṭâ eṭ-Ṭarabşî, *a.g.e.*, s. 23; eṣ-Şenyân, *a.g.e.*, s. 52.

¹⁶¹ eṣ-Şenyân, *a.g.e.*, s. 53.

¹⁶² *a.g.e.*, s. 55.

¹⁶³ el-İşfehânî, *a.g.e.*, XV/204; Muṭâ eṭ-Ṭarabşî, *a.g.e.*, s. 33; eṣ-Şenyân, *a.g.e.*, s. 77.

oturttu. İnsanlar yediler, kalktılar. Amr kalkmadı. Sonra on kişiyle beraber tekrar yedi. Onlar da yediler, kalktılar. 'Amr yine kalkmadı. Ta ki 'Amr 30 kişi doyana kadar yedi. 'Amr dedi ki: "Ey müminlerin emiri! Cahiliyede yediğim şeyleri İslam bana yasakladı. Karnımın içine iki kese koymuştum. Onların arasına hava bıraktım. O havayı kapat." Hz. Ömer dedi ki: "Sana taşlık arazilerin taşlarından bir taş gerekir, onunla o boşluğu kapat."¹⁶⁴

'Amr'ın Samsâme ismiyle meşhur olmuş bir kılıcı vardır.¹⁶⁵ Rivayet edildiğine göre, Araplar arasında 'Amr'ın kılıcının keskinliği meşhur olunca kralın birisi 'Amr'dan onu istedi ve kılıcı aldı. O kral bir devenin boynuna o kılıçla vurdu. Bir şey yapamadı. Kral 'Amr'a geldi ve durumu ona anlattı. Bunun üzerine 'Amr ona dedi ki: "Kılıcı sana verdim, kolumu sana vermedim." 'Amr demirden bir kazık alarak ridasını ona sardı. Ona bir deve getirdiler. Devenin boynunun üzerine kazığı koydu sonra kılıcıyla ona vurdu. Kazığı da devenin boynunu da kesti.¹⁶⁶ Bu olayın bir benzeri de Hz. Ömer'le arasında geçer: Hz. Ömer, 'Amr'dan Samsâme'yi kendisine göndermesini ister. Hz. Ömer'e Samsâme ulaştığında onda bir şey göremeyince bu konuda 'Amr: "Sana Samsâme'yi gönderdim, onunla vuran eli göndermedim." demiştir.¹⁶⁷

Kardeşi Abdullah'ın ölümünden sonra Zübeydoğullarının lideri olması 'Amr'ın kavmi içindeki yüksek yerini gösterir. 'Amr b. Ma'dikerib hayatının büyük bir bölümünü Câhiliye Döneminde yaşadı. Vefat ettiğinde 120 yaşında olan 'Amr bu uzun hayatının 80 yılını Câhiliyede geçirdi. Câhiliyedeki Arap hayatı savaşmaya, soygunculuğa, gasbetmeye ve kan dökmeye dayanan savaşçı bir hayattı. 'Amr'ın kabilesi de diğer kabileler gibi harbi ve baskını seviyordu. Buna rağmen 'Amr gençliğinde savaş meydanlarını terkederek kendisini içmeye ve eğlenceye vermişti.¹⁶⁸ Öyle ki bu durumundan dolayı; kendisinde hiçbir hayır olmayan ahmak, anlamına gelen "Mâik" lakabıyla bilinir oldu. Kendisine "Zübeydoğullarının Mâiki" denildi. Bu lakabı ona babası vermiştir.

'Amr'ın ilerleyen dönemdeki yaşantısına bakıldığında bu lakabın onu kızdırdığı ve üzerinde etkisinin olduğu görünmektedir. 'Amr adeta savaşlarda gücünü göstereceği

¹⁶⁴ el-İşfehâni, *a.g.e.*, XV/ 212; eş- Şenyân, *a.g.e.*, s. 78.

¹⁶⁵ el-İşfehâni, *a.g.e.*, XV/200.

¹⁶⁶ eş- Şenyân, *a.g.e.*, s. 77.

¹⁶⁷ İbn 'Abdirabbih, *a.g.e.*, I/179; İbn Nubâte el-Mısrî, *a.g.e.*, s. 444.

¹⁶⁸ el-İşfehâni, *a.g.e.*, XV/201; eş-Şenyân, *a.g.e.*, s. 56, 57.

ve Zübeydin Ahmağı değil kahramanı olacağı fırsatları kollamaya başladı. ‘Amr’ın kahramanlığını gösterdiği ilk olay kavminin H̄as’am Kabilesiyle yaptığı savaşta görülmektedir. H̄as’am Kabilesi Zübeydoğullarına saldırmış ve onları yenilgiye uğratmıştı ta ki ‘Amr savaşa katılana kadar. Kavminin lideri olan babasının yenilgisi üzerine kendisini savaş alanına atan ‘Amr, H̄as’am Kabilesine saldırdı ve onları ağır bir yenilgiye uğrattı. O savaşta ki başarısından dolayı ‘Amr’a “Zübeyd’in Kahramanı” denildi.¹⁶⁹ Bundan sonra onun kahramanlık haberleri silsile halinde devam etti. Böylece onun gençliğindeki eğlenceli hayatı, yerini kavmini yönetmeye ve savaşa sevk etmeğe bıraktı.

O, kahramanlığı ile darb-ı mesel olmuştur. Şu söz bu hususta söylenmiştir:”

“Kahraman ama ‘Amr gibi değil.”¹⁷⁰

فارسٌ ولا كعمرو

‘Amr’ın Yemen kahramanı olduğu kabul edilir.¹⁷¹ Fakat bazıları onu dokuz veya dört Arap kahramanı arasında sayarlar. Bazı kaynaklarda ise onun tüm Arapların kahramanı olduğu rivayet edilmektedir.¹⁷² ‘Amr yiğitlikte, cesaretle ve ata binmede önde olanlardandı.¹⁷³

Kahramanlığı ile meşhur olan ‘Amr’ın atları ve kılıçları da meşhur olmuştur. Onun atlarının ve kılıçlarının adları vardı. Atları; el- Beîs, Attaf, Kâmile, Ye’sûb ve Advâ’dır. Kılıçları ise Zünnûn, Kulzum ve Samsâme’dır.¹⁷⁴

‘Amr b. Ma’dikerib’in kılıcı Samsâme ile ilgili bir çok şey anlatılmaktadır. Tarih ve edebiyat kitaplarında şöhret yönüyle bu kılıcın elde ettiği itibarı başka bir kılıç için söylemek mümkün değildir. O, Arapların en meşhur kılıcıdır ve darb-ı mesel olmuştur.

¹⁶⁹ el-İşfehâni, *a.g.e.*, XV/201; Muṭâ eṭ-Ṭarabşî, *a.g.e.*, s. 36, 37; eš-Şenyân, *a.g.e.*, s. 56-58; el-İskenderî ve ‘Înânî, *a.g.e.*, s. 154.

¹⁷⁰ Muṭâ eṭ-Ṭarabşî, *a.g.e.*, s. 35; el- İskenderî ve ‘Înânî, *a.g.e.*, s. 154.

¹⁷¹ Ziriklî, *a.g.e.*, I/260; el-Faḥûrî, *a.g.e.*, s. 126; Muṭâ eṭ-Ṭarabşî, *a.g.e.*, s. 35; eš- Şenyân, *a.g.e.*, s. 80; el-İskenderî ve ‘Înânî, *a.g.e.*, s. 154.

¹⁷² Muṭâ eṭ-Ṭarabşî, *a.g.e.*, s. 35,36; eš- Şenyân, *a.g.e.*, s. 80.

¹⁷³ İbnu’l-Cerrâḥ, *a.g.e.*, s. 99; el-İşfehâni, *a.g.e.*, XV/200; ‘Asḳâlânî, *a.g.e.*, III/20; el-Faḥûrî, *a.g.e.*, s. 126; Cevad Ali, *a.g.e.*, s. 868.

¹⁷⁴ Muṭâ eṭ-Ṭarabşî, *a.g.e.*, s. 37.

Şairler onu örnek göstermiştir.¹⁷⁵ Şu darb-ı mesel Samsâme ile ilgili olarak söylenmiştir:

“ ‘Amr, Samsâme’yi sana kuşandırırsın.”¹⁷⁶

وَقَلَّدَكَ عَمْرُو الصَّمَّامَةَ

Samsâme sözlükte; “keskin kılıç” anlamına gelir. ‘Amr onun miğferlerin ve zırhların demirini uzunlamasına kesmiş olduğunu ileri sürdü.¹⁷⁷ Hikayeciler Halife Harun Reşid’in meclisinde ihtişamlı bir toplantı esnasında bu ilginç kılıcın keskinliğini tasvir ettiler. Hind Kralı’nın elçileri beraberlerinde hediyeler, sanat eserleri ve benzeri olmayan Hind kılıçlarını getirmişlerdi. Halife, Samsâme’yi istedi. Huzurunda Samsâme’yle kılıçlar onun keskin tarafında bir bükülme olmaksızın turp kesilir gibi birer birer kesildi. Sonra halife kılıcı ucu körelmemiş bir halde onlara sundu.¹⁷⁸

Bazı edebiyat kitapları Samsâme’nin özelliklerinden bahseder. Şöyle ki; Samsâme’nin bazı zamanlarda bir yüzü altınla süslenmiştir. Onun üzerine şöyle yazıldığı rivayet edilir:

ذَكَرَ يَمَانٍ فِي يَمِينِ يَمَانِي

ذَكَرَ عَلِيٌّ ذَكَرَ يَصُولُ بَصَارِمٍ

“Bir keskin kılıcın üzerindeki keskin kılıç, Yemenli birinin sağ elindeki Yemen işi keskin kılıçla saldırıyor.”

Onun yapı malzemesine gelince çeşitli rivayetler vardır. Kabe’nin yanına gömülmüş bulunan demirden olduğu söylendiği gibi, Sana’ya bakan Nugum Dağı’ndan demirinin getirildiği de söylenmiştir.¹⁷⁹

Yemenli tarihçi Nişvan el-Himyêrî, Samsâme’yi Himyêri Kralı Alkame Zi Kayfan’ın ‘Amr’a hediye ettiğini belirtmiştir. Bazı raviler Belkis’in Süleyman (a.s)’a beş kılıç hediye ettiğini ve Zunnûn ile Samsâme’nin onlardan olduğunu iddia ettiler.¹⁸⁰

¹⁷⁵ Muṭâ eṭ-Ṭarabşî, *a.g.e.*, s. 37.

¹⁷⁶ İbn Nubâte el- Mısrî, *a.g.e.*, s. 436.

¹⁷⁷ Muṭâ eṭ-Ṭarabşî, *a.g.e.*, s. 37-38.

¹⁷⁸ İbn ‘Abdirabbih, *a.g.e.*, II/203; Muṭâ eṭ-Ṭarabşî, *a.g.e.*, s. 37-38.

¹⁷⁹ Muṭâ eṭ-Ṭarabşî, *a.g.e.*, s. 38; eš- Şenyân, *a.g.e.*, s. 89.

¹⁸⁰ İbn Nubâte el-Mısrî, *a.g.e.*, s. 444; Muṭâ eṭ-Ṭarabşî, *a.g.e.*, s. 37-40; eš-Şenyân, *a.g.e.*, s. 89-94.

Her halükarda Samsâme 'Amr'ın eline uzun zamanlar zarfında ulaşmıştır.¹⁸¹ Samsâme'nin Ridde Harpleri sırasında Halid b. Said'e geçtiği rivayet edilmiştir. 'Amr'ın onu Halid'e hediye ettiği veya 'Amr yenildiği için Halid'in Samsâme'yi gasbettiği de söylenmiştir.¹⁸² Bu hususla ilgili olarak 'Amr şu beyitleri söylemiştir:

خَلِيلٌ لَمْ أَهْبُهُ مِنْ قِلاهُ وَلَكِنَّ الْمَوَاهِبَ لِلْكَرَامِ
خَلِيلٌ لَمْ أُخْنُهُ وَلَمْ يَخُنِّي كَذَلِكَ مَا خِلَالِي أَوْ نِدَامِي
حَبَوْتُ بِهِ كَرِيمًا مِنْ قَرِيشٍ فَسَرَّ بِهِ وَصِيْنَ عَنِ النَّامِ
وَكُنْتُ إِذَا نَهَضْتُ بِهِ لِقَوْمٍ تَجَاوَبَ صَوْتُ نَوْحٍ بِالتَّدَامِ

Bir dost ki ona kızgınlığımdan onu tehlikeye bırakmam. Fakat ihsanlar şerefli içinidir.

Bir dost ki ona ihanet etmedim. O da bana ihanet etmedi.

İşte böylece benim üzüntüm ve ziyanım olmadı.

Ona Kureyş'ten bir şerefli bahşettim. Onunla neşelenildi ve kınamamdan korunuldu.

Ben bir kavim için ayağa kalkınca, kadınların yüzlerine vurmalarına ağıt sesleri karşılık verdi.¹⁸³

'Amr cesaretle, bedeninin iriliğinde, gücünde ve şiir söylemede önder olmuştur.¹⁸⁴ O, Câhiliyedeki Arap günlerinde zikredilen büyük bir kahraman olduğu gibi İslamî Dönemde de meşhur olmuştur. İslami fetihler Câhiliye kahramanlarından rakiplerinin elde edemediğini ona kazandırmıştır. 'Amr'ın hayatındaki olaylar onu kahramanlık konumuna yükseltmiştir. O, kavmi Beni Zübeyd'in lideriydi. Kardeşi Abdullah'ın ölümünden sonra kavminin lideri olmuştur. Yemenli olmakla övünen ve gurur duyan bir liderdir. Kişiliğinin, çevresinin ve yaşadığı olayların etkisiyle bu büyük kahraman hakkında zamanla efsaneye benzeyen sözler insanların ağızında dolaşmaya

¹⁸¹ Samsâme ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Muṭâ eṭ-Ṭarabşî, *Şi'ru 'Amr b. Ma'dikerib*, s. 37-40; eš-Şenyân, 'Amr b. Ma'dikerib ez-Zübeydî, s. 89-94.

¹⁸² Muṭâ eṭ-Ṭarabşî, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁸³ Muṭâ eṭ-Ṭarabşî bu beyitleri çeşitli kaynakları tarayarak bir araya getirmiştir. Bkz.; Muṭâ eṭ-Ṭarabşî, *a.g.e.*, s.159-161.

¹⁸⁴ eš-Şenyân, *a.g.e.*, s. 88.

başlamıştır. Yukarıda değinildiği gibi, gerçeğe de hayale de yakın olan hikayelerden kılıcı Samsâme hakkında söylenen olaylar buna bir örnektir.¹⁸⁵

1.2.1. İslamî Dönemdeki Kahramanlıkları

‘Amr, Müslüman olmuş fakat kısa bir süre sonra dinden çıkmıştır. Daha sonra tekrar Müslüman olan ‘Amr, Irak savaşlarına katılmıştır.¹⁸⁶ ‘Amr Müslüman olduktan sonra ilk olarak Yermuk Savaşı’na katılmıştır. Yermuk Savaşı’nda Müslüman ordusunun sağ kanadında Zübeydoğulları vardı. ‘Amr da onların arasındaydı. O savaşta büyük kahramanlıklar göstermiş ve gözünün birini kaybetmiştir.¹⁸⁷

Yermuk Savaşı’ndan sonra Hz. Ömer (r.a) ‘Amr b. Ma’dikerib’i Kadisiye’de çarpışan Sad b. Ebi Vakkas (ö.675)’a yardıma göndermiş ve ona bir mektup yazarak şöyle demiştir: “Sana iki bin kişiye bedel ‘Amr b. Ma’dikerib’i ve Tuleyha b. Huveylid (21/642)’i gönderiyorum. Savaş hususunda onlara danış fakat onlara komutanlık görevi verme.”¹⁸⁸

Kadisiye Savaşı’nda da ‘Amr’ın kahramanlığı parlamıştır. İran ordusunda bulunan fillerin hortumlarına kılıcıyla vurarak bu hareketiyle fethin gerçekleşmesine sebep olmuştur.¹⁸⁹ Bu savaşta onun yaşının yaklaşık 110 olduğu rivayet edilmektedir.¹⁹⁰ ‘Amr bu savaşta İranlılara karşı büyük kahramanlıklar sergilemiştir. Olay şu şekilde anlatılmaktadır: İranlılar ‘Amr’ı kuşatmışlardı. Kılıcıyla onlara vuruyordu. Müslüman saflarının arasından onları savaşa teşvik ederek ve şöyle diyerek geçiyordu: “Kükremiş aslanlar gibi savaşın, İranlı mızrağını attıktan sonra ümidi kesilir.” ‘Amr bu savaşta daha birçok başarılar göstermiştir.¹⁹¹ O, Müslümanlardan bir grup içinde İran ordusunun komutanı Rüstem’e saldırdı ve hep birlikte onu öldürdüler.¹⁹²

¹⁸⁵ Muṭâ eṭ-Ṭarabşî, *a.g.e.*, s. 43.

¹⁸⁶ Blachere, *a.g.e.*, s. 314.

¹⁸⁷ el-‘Askalânî, *a.g.e.*, III/18, 19; Ziriklî, *a.g.e.*, V/260; Muṭâ eṭ-Ṭarabşî, *a.g.e.*, s. 28; eš- Şenyân, *a.g.e.*, s. 65; el-İskenderî ve ‘Înânî, *a.g.e.*, s. 155; Sezikli, “a.g.md.”, III/88.

¹⁸⁸ İbnü’l-Cerrâh, *a.g.e.*, s. 99; el-İşfehânî, *a.g.e.*, XV/207; İbn Keşîr, *a.g.e.*, ter.: Mehmet Keskin, VII/198; el-‘Askalânî, *a.g.e.*, III/19; Muḥammed Yusuf Kandehevî, *Hayatu’ş-Şahâbe*, ter.: Ahmet Meylanî, Divan Yay. İstanbul, 1980, II/ 37; Ülkü, *a.g.e.*, s. 226, 227.

¹⁸⁹ el- Faḥûrî, *a.g.e.*, s. 126; el-İskenderî ve ‘Înânî, *a.g.e.*, s. 155.

¹⁹⁰ el- Faḥûrî, *a.g.e.*, s. 126.

¹⁹¹ İbn Sad, *a.g.e.*, V/526; İbn Nubâte el-Mısrî, *a.g.e.*, s. 436,437; el-‘Askalani, *a.g.e.*, III/19; Kandehevî, *a.g.e.*, II/ 37; Ülkü, *a.g.e.*, s. 227; Sezikli, “a.g.md.”, III/88.

¹⁹² el-İşfehânî, *a.g.e.*, XV/207; eš- Şenyân, *a.g.e.*, s. 66, 67.

Halife Ömer zamanında gerçekleşen Nihavend Savaşı'nda da 'Amr Müslüman ordusunda feth gerçekleşene kadar savaşmıştır.¹⁹³

1.3. Dinî İnanışı

Hayatının büyük bir kısmını Câhiliye Döneminde yaşayan 'Amr'ın inanç hayatıyla ilgili ilginç bir durum söz konusudur. Çünkü o önce İslam'ı kabul etmiş fakat bir süre sonra dinden çıkmıştır. Daha sonra tekrar İslam'a dönmüş ve hayatının sonuna kadar İslami fetihlerde kahramanlıklar göstermiştir. Şimdi onun Müslüman oluşu hakkında kaynaklarda karşımıza çıkan bilgilere değinelim.

'Amr'ın Müslüman olmasıyla ilgili rivayetlerde ihtilaf vardır. Bunlardan bazıları onun İslam'a girdiği tarihi belirleme hususunda, bazıları da hangi heyetle Peygamber (s.a.v.)'e geldiği ile alakalıdır. Bu rivayetlerden bazıları şöyledir:

'Amr, Murad Kabilesinden bir heyetle beraber Hz. Peygamber'e Müslüman olmak için geldi. Çünkü o, kavminden ayrılmıştı ve Murad'a katılmıştı.¹⁹⁴ Başka bir rivayette ise 'Amr'ın hicri 9 veya 10 senesinde Zübeyd'den bir heyet içinde Peygamber (s.a.v.)'e gelip Müslüman olduğudur.¹⁹⁵ Kaynakların çoğu bu konuda ittifak halindedir. 'Amr'ın Ferve b. Müseyk¹⁹⁶ ile Peygamber (s.a.v.)'e geldiğiyle ilgili rivayete gelince bu zayıf bir rivayettir. Çünkü 'Amr Ferve'yi sevmiyordu.¹⁹⁷ Başka bir rivayette 'Amr, Peygamber (s.a.v.)'e gelmedi. Yemen'de Müslüman oldu, denilmiştir.¹⁹⁸ Onunla ilgili anlatılanlardan bazıları onun sahâbe olduğunu reddederek onu tâbiundan sayar.¹⁹⁹ 'Amr'ın Peygamber (s.a.v.) ile hiç karşılaşmadığı, onun vefatından sonra Medine'ye geldiğine dair bir rivayet de vardır.²⁰⁰ İbn İshak (ö.151/768) da 'Amr'ın Peygamber (s.a.v.)'e gelmediğini ve bu hususta şu şiiri söylediğini rivayet etmiştir:

¹⁹³ el-'Askalânî, *a.g.e.*, III/20; eş-Şenyân, *a.g.e.*, s. 69; Ülkü, *a.g.e.*, s. 228; Sezikli, "a.g.md.", III/88.

¹⁹⁴ Mutâ et-Tarabşî, *a.g.e.*, s. 35.

¹⁹⁵ İbn Hişâm, *es-Siratu'n-Nebeviyye*, ter.: Hasan Ege, Kahraman Yay. İstanbul, 2006, IV/317; İbn Sad, *a.g.e.*, V/526; İbn Keşîr, *a.g.e.*, VII/198; el-'Askalânî, *a.g.e.*, III/18; İbn Seyyidi'n-Nâs, *a.g.e.*, II/240; Zeyyat, *a.g.e.*, s. 22; Ziriklî, *a.g.e.*, V/260; el-Fahûrî, *a.g.e.*, s. 126; Cevad Ali, *a.g.e.*, s. 868; el-İskenderî ve İnânî, *a.g.e.*, s. 154, 155; Ülkü, *a.g.e.*, s. 226.

¹⁹⁶ Ferve b. Müseyk el-Murâdî, Yemen liderlerinden olup aynı zamanda şairdi ve sahabedendi. H. 9 veya 10. yılda Müslüman olmuştur. Peygamber (s.a.v.)'i Murad, Mezhic ve Zebid Kabileleri ile ilgili işlerde görevlendirmişti. H. 30 senesinde vefat etti. 'Amr b. Ma'dikerib'le arasında düşmanlık ve kin vardı.(eş-Şenyân, *a.g.e.*, s. 76).

¹⁹⁷ eş-Şenyân, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁹⁸ Mutâ et-Tarabşî, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁹⁹ *a.g.e.*, s. 25.

²⁰⁰ el-'Askalani, *a.g.e.*, III/18; Cevad Ali, *a.g.e.*, s. 868.

وَإِن لَّمْ أَرَ النَّبِيَّ عَيَانًا	إِنِّي بِالنَّبِيِّ مَوْقِنَةٌ نَفْسِي
هَمُّ إِلَى اللَّهِ حِينَ بَانَ مَكَانَا	سَيِّدُ الْعَالَمِينَ طَرًّا وَأَدْنَا
كَانَ الْأَمِينَ فِيهِ الْمَعَانَا	جَاءَ بِالنَّامُوسِ مِنْ لَدُنِ اللَّهِ وَ
فَاهْتَدِينَا بِنُورِهَا مِنْ عَمَانَا	حِكْمَةً بَعْدَ حِكْمَةٍ وَضِيَاءً
جَدِيدًا بِكُرْهِنَا وَرِضَانَا	وَرَكْبِنَا السَّبِيلِ حِينَ رَكْبِنَاهُ
لِلْجَهَالَاتِ نَعْبُدُ الْأَوْثَانَا	وَعَبَدْنَا الْإِلَٰهَةَ حَقًّا وَكُنَا
فَرَجَعْنَا بِهِ مَعًا إِخْوَانَا	وَإِتْلَفْنَا بِهِ وَكُنَا عَدُوًّا
حَيْثُ كُنَّا مِنَ الْبِلَادِ وَكَانَا	فَعَلِيهِ السَّلَامُ وَالسَّلَامُ مِنَّا
قَدْ تَبِعْنَا سَبِيلَهُ إِيمَانَا	إِنْ نَكُنْ لَمْ نَرَ النَّبِيَّ فَإِنَّا

“ Her ne kadar onu gözümle görmemişsem de Peygambere yakinen inanmışımdır.

Alemlerin efendisidir, önde gelenidir. Mekanlar uzak olduğu zaman Allah’a en yakın olan kimsedir.

Allah katından Cebrâil (vahiy)le geldi. İlahi vahyin manaları hususunda emin idi. Hikmetten sonra hikmet ve ziya getirdi.

Onun getirdiği nur sayesinde körlükten kurtulup doğru yola erdik, hidayet bulduk.

Onun kanununa bağlanıp hidayet kervanına bindiğimizde ister istemez doğru yola koyulduk.

Gerçek İlah’a ibadet edip kul olduk.

Daha önce cehaletten dolayı putlara tapardık.

Onun sayesinde kalplerimiz birbirine ısındı. Daha önce düşman iken,

Onunla birlikte kardeşlere dönüştük.

Bizden ona selam olsun, selam olsun.

Bulduğumuz beldelerden ona selamlar gitsin.

Her ne kadar Peygamberi görmediyse de onun yoluna tabi olup iman ettik.”²⁰¹

Rasûlullah’ın emri ‘Amr’a geldiğinde o, kız kardeşinin oğlu Kays b. Mekşuh’a dedi ki: “Ey Kays! Sen kavminin efendisisin. Bize anlatıldı ki, Hicaz’da kendisine Muhammed denilen Kureyş’den bir adam çıkmıştır. Kendisinin peygamber olduğunu söylüyor. Bizi ona götür de onun ilmini bilelim. Eğer dediği gibi peygamber ise o sana gizli kalmaz.” Kays bunu yapmaya yanaşmadı. Onun fikrini küçümsedi. Bunun üzerine ‘Amr atına binerek Peygamber (s.a.v.)’e gitti ve Müslüman oldu.²⁰²

Bir rivayete göre ‘Amr Peygamber (s.a.v.)’le karşılaştığında aralarında şöyle bir konuşma geçmiştir:

‘Amr, Peygamber (s.a.v.)’e dedi ki: “İlah’ın olan Allah’ın selamı üzerine olsun. Lanetlenmiş şeylerden uzak olasin.”

Peygamber (s.a.v.) de ona : “Allah’ın, meleklerin ve insanların laneti Allah’a ve Ahiret gününe inanmayanların üzerine olsun. Allah’a iman et. En büyük korkunun olduğu gün o da sana emniyet versin.

‘Amr: En büyük korku günü nedir?

Peygamber (s.a.v.) : “O, zannettiğin gibi bir korku değil. İnsanlara bir çağrı yapılır. Hayatta hiç kimse kalmaz, ölür. Allah’ın diledikleri bunun dışındadır. Sonra insanlara bir çağrı daha yapılır. Hiçbir ölü kalmaz hepsi dirilir. Sonra yer öyle bir sallanır ki, ondan dolayı enkaz haline gelir. O sallantıdan dağlar düşer, gök yarılr. Bir atlas parçasının parçalandığı gibi parçalanır. Allah’ın dilediği şekilde. Sonra cehennem görünür. O, kırmızı ve karanlık olduğu halde ona bakılır. Gökyüzünde onun bir dili olmuştur. Dağ başları gibi ateş kıvılcımları atar. O gün herkesin kalbi yerinden hoplar. O gün herkes suçunu hatırlar. Sen nerdesin ya ‘Amr?

‘Amr: Ben büyük bir söz duyuyorum.

Rasulullah : “ ‘Amr, Müslüman ol, kurtul.” dedi.

²⁰¹ İbn Keşîr, *a.g.e.*, V/72 ve İbn Keşîr, *a.g.e.*, ter.: Mehmet Keskin, V/179, 180.

²⁰² İbn Hişâm, *a.g.e.*, IV/317, 318; el-İşfehânî, *a.g.e.*, XV/202; İbn Seyyidi’n-Nâs, *a.g.e.*, s. 240; eş-Senyân, *a.g.e.*, s. 61; Mustafa Fayda, *İslamiyet’in Güney Arabistan’a Yayılışı*, A.Ü. İlahiyat Fak. Yay. Ankara, 1982, s. 60.

Bunun üzerine ‘Amr Müslüman oldu. Kavmi için İslam üzere biat etti. Bu olay Rasûlullah Tebük Gazası’ndan döndükten sonra hicri 9 senesinde olmuştur.²⁰³ Ancak Müslüman olduktan sonraki dönemde ‘Amr’la ilgili olarak anlatılanlar eğer doğruysa, onun İslamiyeti yaşama noktasında zaaflarının olduğu görülmektedir. Bazı kaynaklar onun Müslüman olduktan sonra Cahiliyedeki alışkanlıklarından vazgeçemediğini, içki içmeye ve eğlenceye devam ederek dini ihlas ve doğruluk üzere yaşamayı kabul etmediğini belirtmektedir.²⁰⁴ Bununla ilgili bir olay şöyledir: ‘Uyeyne b. Hasan Kufe’ye geldi ve günlerce kaldı. Sonra ‘Amr’ı görmek için Beni Zübeyd Mahallesi gitti. ‘Amr’ın kapısının önünde durdu ve ona “dışarı çık” diye seslendi. ‘Amr dışarı çıkınca “iyi sabahlar” dedi. ‘Uyeyne dedi ki: Allah bunu Esselamu Aleykum ile değiştirmedimi? ‘Amr, “bilmediğimizi bize bırak,” dedi. Sonra yemek yediler. ‘Amr, ‘Uyeyne’ye “Ne içersin süt mü yoksa Cahiliyede içtiğimiz şarap mı?” dedi. ‘Uyeyne dedi ki: Allah onu İslam’da haram kılmadı mı? ‘Amr sen mi önce Müslüman oldun yoksa ben mi? Ben mushafı okudum. Vallahi onu haram kılan bir şey bulmadım, dedi.²⁰⁵

1.3.1. Dinden Çıkması

İslam’ı yaşama noktasında zaaflarının olduğu söylenen ‘Amr bir süre sonra irtidat etmiştir. ‘Amr’ın İslam’dan çıkmasıyla ilgili olarak şöyle bir olay anlatılır: Peygamber (s.a.v.) Ferve b. Müseyk’e kavminin lideri olduğu halde valilik görevi vermişti. ‘Amr’a ise herhangi bir görev vermemişti. Bu duruma üzülen ‘Amr o sırada peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Esved el-Ansi’ye giderek dinden çıktı. Peygamber (s.a.v.) ‘in âmili Ferve b. Müseyk el-Murâdî’nin karşısında yer alarak Mezhic Kabilesi içinde Esved el-Ansi’nin vekili oldu.²⁰⁶ Fakat kaynakların çoğunda ‘Amr b. Ma’dikerib’in, Peygamber (s.a.v.)’in vefatından sonra dinden çıktığına dair bilgilere rastlanmaktadır.²⁰⁷ Ancak bu durumda bir çelişki söz konusu olmaktadır. Şöyle ki, Esved el-Ansî, Peygamber (s.a.v.)’in vefatından önce öldürülmüştür.²⁰⁸ Dolayısıyla ‘Amr’ın Peygamber (s.a.v.)’in hayatta iken dinden çıkması daha doğru görülmektedir.

²⁰³ el-İşfehânî, *a.g.e.*, XV/204; eš- Şenyân, *a.g.e.*, s. 60.

²⁰⁴ Zeyyat, *a.g.e.*, s. 22.

²⁰⁵ İbn Nubâte el-Mısrî, *a.g.e.*, s. 440.

²⁰⁶ Muţâ eţ-Ṭarabşî, *a.g.e.*, s. 25; eš- Şenyân, *a.g.e.*, s. 61; Sezikli, “a.g.md.”, III/88.

²⁰⁷ İbn Hişâm, *a.g.e.*, IV/319; İbn Sad, *a.g.e.*, V/ 526; el-‘Askalânî, *a.g.e.*, III/18; İbn Seyyidi’n-Nâs, *a.g.e.*, s.240; Blachere, *a.g.e.*, s. 314; Zirikli, *a.g.e.*, V/260; Cevad Ali, *a.g.e.*, s. 869; ‘Afif ‘Abdurrahman, *a.g.e.*, s. 195.

²⁰⁸ Muţâ eţ-Ṭarabşî, *a.g.e.*, s. 26.

‘Amr’ın irtidat ettiğinde şu şiiri söylediği nakledilmiştir:

وجدنا مُلْكَ فَرْوَةَ شَرِّ مُلْكٍ حِمَارًا سَافَ مُنْخَرُهُ بِتَفْرِ
وَكُنْتَ إِذَا رَأَيْتَ أَبَا عُمَيْرٍ تَرَى الْجَوْلَاءَ مِنْ خَبَثٍ وَعَدْرِ

“Biz Ferve’nin mülkünü mülkün en şerlisi bulduk. Bir eşek gibi ki, onun burnunu delikleri döl yatağını koklar.

Sen Ebu Umeyr’i gördüğün zaman çocuk doğarken beraberince dışarı çıkan kırmızı ve yeşil çizgiler ve damarlar bulunan suyu yeşil olan pis bir deri görmüş olursun.”²⁰⁹

1.3.2. ‘Amr b. Ma’dikerib’in İslam’a Dönmesi

Hiz. Ebu Bekir (r.a.) ‘Amr ve kabilesi irtidat edince onların üzerine bir ordu gönderdi. Ordu kumandanı Muhacir b. Ebi Umeyye (ö. 12/633), ‘Amr’ı esir aldı ve Hiz. Ebu Bekr’in yanına gönderdi. Halifenin yanına getirildiğinde ‘Amr suçunu itiraf etti ve yeniden İslam’a döndü.²¹⁰

1.4. Vefatı

Ne zaman doğduğu bilinmeyen ‘Amr b. Ma’dikerib’in hangi tarihte vefat ettiği hususunda ise farklı görüşler vardır. Çoğunluğa göre o, Hiz. Ömer’in hilafetinin sonlarında yaklaşık 23/643 senesinde ölmüştür.²¹¹ Nihavend Savaşı’nda öldürüldüğü de söylenmiştir.²¹²

‘Amr’ın kaç yaşında öldüğü hususunda da farklı görüşler vardır. Ebu ‘Ubeyde Ma’mer b. el-Müsenna (ö. 209/824), ‘Amr b. Ma’dikerib’in 106 yaşındayken Kadisiye’de şehid olduğunu²¹³, Merzubanî (ö. 384/994) ise ‘Amr’ın 120 veya 150 yaşına ulaştığını ve Rûze’de öldüğünü belirtmiştir. Yine 150 yaşındayken Siffin Savaşı’nda şehid olduğunu söyleyenler de vardır.²¹⁴ Ravilerin çoğunluğu onun 100

²⁰⁹ İbn Hişâm, *a.g.e.*, IV/320; el-İşfehânî, *a.g.e.*, XV/203.

²¹⁰ İbn Keşîr, *a.g.e.*, VII/198; Muṭâ eṭ-Ṭarabşî, *a.g.e.*, s. 27; eš-Şenyân, *a.g.e.*, s. 62; el-İskenderî ve ‘Înânî, *a.g.e.*, s. 155; Sezikli, “a.g.md.”, III/88; Ülkü, *a.g.e.*, s. 226; Fayda, *a.g.e.*, s. 61.

²¹¹ Zeydan, *Târîhu Âdâbi’l-Lüğati’l-‘Arabiyye*, I/129; Zeyyat, *a.g.e.*, s. 22; Ziriklî, *a.g.e.*, V/260; el-Fahûrî, *a.g.e.*, s. 126; ‘Afif Abdurrahman, *a.g.e.*, s. 195.

²¹² el-Fahûrî, *a.g.e.*, s. 126.

²¹³ el-‘Askalânî, *a.g.e.*, III/20.

²¹⁴ el-‘Askalânî, *a.g.e.*, III/20; eš-Şenyân, *a.g.e.*, s. 102-103.

yaşını geçtikten sonra öldüğünü belirtir. Bazıları da onun 150 yaşın üstünde olduğunu söylemiştir.²¹⁵

‘Amr b. Ma’dikerib’in hayatının son bulmasıyla ilgili rivayetlerde büyük bir karışıklık söz konusudur. ‘Amr’ın Kadisiye Savaşı’nda ya çarpışırken şehid olduğu ya da susuzluktan öldüğü rivayet edilmiştir.²¹⁶ İbn Düreyd (ö.321/933), ‘Amr’ın yatağında yılan sokmasından öldüğünü söylemiştir.²¹⁷ Onun hakkında bu söylenenler mümkün görünmemektedir. Çünkü Sad b. Ebi Vakkas ‘Amr’ı Kadisiye’nin fethinden sonra Ömer b. Hattab’a göndermiştir. Ayrıca Kadisiye Savaşı’nın bitmesinden sonra Sad b. Ebi Vakkas’la ‘Amr arasında ganimetlerin taksimi sırasında bir anlaşmazlık olmuştur. ‘Amr Kadisiye Savaşı’nda ölmüş olsaydı tüm bunların olması mümkün değildi. Bazı rivayetlere göre ise Numan b. Mukarrin (ö. 21/642)’le beraber Nihavend Savaşı’nda öldürüldü veya feth gerçekleşene kadar savaştı ve yaralandı. Ruze’de öldü²¹⁸ ve Kirmanşah denilen bir yere defnedildi, denilmiştir.²¹⁹ ‘Amr’ın kabrinin Nihavend Savaşı’nda beraber savaştığı Numan b. Mukarrin ve Tuleyha b. Huveylid ile beraber Esfizehan denilen bir yerde olduğu söylenmektedir.²²⁰ Tercih edilen görüş, ‘Amr’ın Nihavend Savaşı’na katıldıktan sonra vefat etmiş olması ve oraya defnedilmesidir.²²¹

‘Amr’la ilgili bazı rivayetler ise onun hayatını uzatmıştır. Onun Hz. Osman dönemine kadar yaşadığı söylenmektedir.²²² Bazıları Siffin Savaşı’nda şehid olduğunu, bazıları da Muaviye dönemine yetiştiğini söylemiştir.²²³ Mutâ et-Tarabşi bu konuda şöyle der: “ ‘Amr’la ilgili rivayetlerin belki en doğrusu onun ölümünün Nihavend’in fethinden sonra olmasıdır.”²²⁴

²¹⁵ Cevad Ali, *a.g.e.*, s. 868.

²¹⁶ İbn Keşîr, *a.g.e.*, VII/198; el-‘Askalânî, *a.g.e.*, III/20; Zeyyat, *a.g.e.*, s. 22; Ziriklî, *a.g.e.*, V/260; Mutâ et-Tarabşi, *a.g.e.*, s. 31; eş-Şenyân, *a.g.e.*, s. 101.

²¹⁷ Mutâ et-Tarabşi, *a.g.e.*, s. 31; eş-Şenyân, *a.g.e.*, s. 101.

²¹⁸ el-‘Askalânî, *a.g.e.*, III/20; Kandehlevî, *a.g.e.*, II/37; Mutâ et-Tarabşi, *a.g.e.*, s. 31; Sezikli, “a.g.md.”, III/88; Ülkü, *a.g.e.*, s. 228.

²¹⁹ Şehâbeddîn Ebû Abdullah Yakut ibni Abdillâh el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdâdî, *Mu’cemu’l-Buldân*, Dâru’l- Kutubi’l-‘Arabî, Beyrut, ts., III/78.

²²⁰ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 83; Cevad Ali, *a.g.e.*, s. 869; ‘Afif ‘Abdurrahman, *a.g.e.*, s. 195.

²²¹ eş-Şenyân, *a.g.e.*, s. 101.

²²² el-‘Askalânî, *a.g.e.*, III/20; İbn Nubâte el-Mısrî, *a.g.e.*, s. 436; Mutâ et-Tarabşi, *a.g.e.*, s. 31; eş-Şenyân, *a.g.e.*, s. 102.

²²³ Mutâ et-Tarabşi, *a.g.e.*, s. 31; eş-Şenyân, *a.g.e.*, s. 102.

²²⁴ Mutâ et-Tarabşi, *a.g.e.*, s. 31.

Ebu'l-Ferec el-İsfehânî der ki: “‘Amr’ın Hz. Ömer’in hilafetinin sonunda öldüğü ve Rûze’ye defnedildiği doğrudur.”²²⁵

‘Amr’ın ölümüyle ilgili olarak Cu’fiyyeden olan hanımının söylediği mersiyede şu beyitler yer almaktadır:

لقد غادر الركبان يوم تحملوا بروذة شخصاً لا جباناً ولا غمراً
فقل لزبيدٍ بلٍ لمذحجٍ كلها رزئتم أبا ثورٍ قريع الوغى عمراً

Rûze’de saldırdıkları günde süvariler korkak ve tecrübesiz olmayan bir adamı bırakıp gittiler.

Zübeyd Kabilesine hatta Mezhiclilerin tamamına de ki:

Siz sert savaşan Ebu Şevr ‘Amr’ı vurdunuz.²²⁶

Bu beyitler ‘Amr’ın defnedildiği yerin Rûze olduğunu göstermektedir. Rûze Nihavend köylerinden bir köydür. Onun kabrinin yerini tayin etme hususundaki rivayetler ihtilaflıdır.²²⁷

Netice olarak ‘Amr hicri 21 senesinde 120 yaşında vefat etmiştir.²²⁸

²²⁵ *a.e.*, s. 31.

²²⁶ İbn Keşîr, *a.g.e.*, VII/119 ve İbn Keşîr, *a.g.e.*, ter.: Mehmet Keskin, VII/198.

²²⁷ Muṭâ eṭ-Ṭarabşî, *a.g.e.*, s. 31.

²²⁸ İbn Keşîr, *a.g.e.*, VII/119; Sezikli, “a.g.md.”, III/88; eš-Şenyân, *a.g.e.*, s. 56.

2. 'AMR B. MA'DİKERİB'İN EDEBÎ YÖNÜ

'Amr b. Ma'dikerib muhadramun²²⁹ şairlerden sayılır. Şiirlerinde kendisinin cesareti hakkındaki olaylar ağır basar.²³⁰ Savaşlarını ve kabilesini methettiği de şiirlerinde görülür.²³¹ 'Amr b. Ma'dikerib'e ait şiir ve nesir parçaları, el-İsfehânî (ö. 356/967)'nin *el-Eğâni* adlı eserinde, İbn Kuteybe (ö. 276/889)'nin *eş-Şi'r ve 'ş-Şuarâ* adlı eserinde ve başka edebiyat kaynaklarında yer almaktadır.

Ebû 'Amr eş-Şeybânî (ö. 213/828), III./IX. yüzyılda 'Amr'a nisbet edilen bir divanı toplamıştır.²³² Bu divanı el-İsfehânî'nin *el-Eğâni* adlı eserinde kullandığı görülmektedir.²³³ eş-Şeybânî'den sonra İbnü'l-'Arâbi (ö. 231/844) ve Ebu Said es-Sukkerî (ö. h.275) de 'Amr'ın şiirlerini toplamıştır. Böylece III./IX. yüzyılda meydana getirilen 'Amr b. Ma'dikerib'in Divanı h. XI. asrın sonlarına kadar alimlerin ellerinde dolaşmaya devam etmiştir.²³⁴ Fakat eser bilindiği kadarıyla günümüze ulaşmamıştır.²³⁵ Blachere (ö. 1973) tarafından derlenen şiirleri 225 beyit tutan on dokuz kasideden ibarettir. Daha sonra şairin çeşitli kaynaklarda bulunan şiirleri Iraklı edebiyatçı Hâşim et-Taani (ö. m.1981) tarafından *Divânu Amr b. Ma'dikerib* adıyla toplanarak Bağdat'ta yayımlanmıştır. İbn Manzur (ö. 711/1311), *Lisânu'l-'Arab* adlı eserinde 'Amr'ın otuz üç beytini örnek olarak kullanmıştır. Muta et-Tarabşî de taradığı 200 kadar kaynakta 'Amr b. Ma'dikerib'e nisbet edilen 600'den fazla beyit tesbit etmiş ona ait olmayanları ayıklamak suretiyle 300 beytini "*Şi'ru Amr b. Ma'dikerib*" adıyla Dimeşk Mecmau'l-Lügati'l-'Arabiyye yayımları arasında neşretmiştir.²³⁶

2.1. Şiirlerinin Sanatsal Özellikleri

'Amr'ın şiirleri incelendiğinde şu sanatsal özelliklerin bulunduğu görülür:

²²⁹ Muhadramun şair: Hayatının büyük bir kısmını Câhiliye Döneminde yaşamış, az bir kısmını İslamî Dönemde yaşamış şairlere denir.

²³⁰ el-Fahûrî, *a.g.e.*, s. 127; Zeyyat, *a.g.e.*, s. 22; el-İskenderî ve 'Inânî, *a.g.e.*, s. 155.

²³¹ Sezikli, "a.g.md.", III/88.

²³² Blachère, *a.g.e.*, s. 314; Cevad Ali, *a.g.e.*, IX/869; Muâtâ et-Tarabşî, *a.g.e.*, s. 46; Sezikli, "a.g.md.", III/88.

²³³ Blachère, *a.g.e.*, s. 314.

²³⁴ Muâtâ et-Tarabşî, *a.g.e.*, s. 46; Sezikli "a.g.md.", III/88.

²³⁵ Blachère, *a.g.e.*, s. 314; Sezikli, "a.g.md.", III/88.

²³⁶ Sezikli, "a.g.md.", III/88; Muta et-Tarabşî'nin 'Amr b. Ma'dikerib'le ilgili şiirlerin tasnifi için bkz.: Şi'ru 'Amr b. Ma'dikerib, s. 49, 50.

1. Onun şiirleri endişe ve mübalağa olmaksızın içten gelen bir sadakatle ortaya çıkar. Cesaretiyle ve kuvvetiyle övüdüğü gibi kahramanlardan korkup kaçmasını da şiirlerinde itiraf eder.

ولقد أجمع رجليّ بها حذر الموت وإنّي لفرور

“Ölüm korkusundan iki ayağım titredi, muhakkak ki, ben kaçanım.”

إذا لم تستطع شيئاً فدعه وجاوزه إلى ما تستطيع

“Bir şeye güç yetiremediğin zaman onu bırak, güç yetirdiğin şeye geç.”²³⁷

2. Sanatsal özelliklerinden birisi de kasidedeki konuların çeşitliliği ve birbiriyle uyumudur. Mesela şiirinde aşk gazeli söylerken kendisini övmeye geçer. Bazı şiirlerinde ise konuyu giriş olmaksızın doğrudan ele alır.²³⁸

3. Şiirleri işitsel ve görsel hareketli ve sakin manzaralardan oluşur. Şiirinde manzara işitsel ise onu fısıltı ve vızıltıyla kulağı meşgul eden işitsel bir görüntüyle sunar. Manzara görselse konunun hakkını göze verir. Mevzuların, şekillerin, hareketlerin ve renklerin unsurlarını kullanarak hayatın olaylarını temsil ettirir.

أرقت وأمسيت لا أرقد وساورني المومع الأسود

وبت لذكرى بني مازن كأنني مرتفق أرمدم

“Uyanık kaldım, geceledim, uyumadım. Kara elem benim başımı aldı.

Mazin oğullarını düşünerek geceledim. Sanki ben uykusuzluktan ağırlı gözlerle arkadaşım.”²³⁹

Bu beyitlerde üzüntüsünden veya kininden uyuyamayışını tasvir ederken adeta gözlerine iltihab isabet etmiş ve gece boyunca elini dirseğine koyarak uykudan mahrum kalmış bir insanı akla getiriyor. Üzüntüsünün veya kininin sebebi Beni Mazin’in kardeşi Abdullah’ı öldürmeleridir.

²³⁷ eš-Şenyân, *a.g.e.*, s. 149.

²³⁸ *a.e.*, s. 150.

²³⁹ *a.e.*, s. 151.

4. Şiirlerinde hususî nağmeli lafızların tekrarından kaynaklanan çekici musiki etkisi görülür.

فيوما ترانا في الخروز نجرها ويوما ترانا في الحديد عوايسا
ويوما ترانا في الشريد نبسه ويوما ترانا نكسر الكعك يابسا

“Bir gün bizi ipekler içinde görürsün, onları sürürüz. Bir gün bizi demirlerde bağlı görürsün yüzleri somurtkan.

Bir gün bizi tiriti yayarken görürsün. Bir gün bizi görürsün kurumuş kekleri parçalarken.”²⁴⁰

5. Şiirlerini aşırılığa kaçmadan edebi sanatlarla süslediği görülür. Cinas sanatını kullandığı bir beyiti şöyledir:

صبحتم بيضاء يبرق بيضاها إذا نظرت فيها العيون ازمهت
بمفروس تبادره يداه و صمصام يصمم في العظام

“Parlaklığıyla göz kamaştıran bir kılıç onları uyandırdı. Gözler ona baktığında öfkelenir.

Avlanan bir şeye ki eli onu hemen kavrar. Samsâme kemiklere işler.”²⁴¹

صمصام ve يصمم ile بيضاها ve يضاء kelimeleri arasında cinas sanatı vardır.

6. ‘Amr tehdit, korkutma, hamâset ve övünme gibi konular için çetin ibareleri ve veciz lafızları seçmiştir.

وأعددت للحرب ففضفاضة دلأصا تثنى على الراش

“Savaş için zırhlar hazırladım. Keskin kılıçlar can damarı üzerine bükülür.”²⁴²

²⁴⁰ eš-Şenyân, *a.g.e.*, s. 153, 154.

²⁴¹ *a.e.*, s. 155.

²⁴² *a.e.*, s. 157.

7. Amr'ın şiirleri incelendiğinde ne manada ne uslubda ne de lafızlarda İslamdan etkilenmediği görülür. Çünkü o hayatının büyük bir kısmını Câhiliye Döneminde geçirmiştir. Müslüman olduğunda şiiri sanatsal gücüne ulaşmıştır.²⁴³

2.2. Şiirleri

'Amr'ın savaş maharetiyle övünme ve cesaretiyle gurur duyma hususunda kendisinin söylediği şiirler vardır. Bunlardan bir tanesi şöyledir:

أنا أبو ثورٍ ووقَّافُ الزَّلْقِ
لستُ بمأفونٍ ولا فيَّ خَرْقُ
وأَسَدُ القومِ إذا احمرَّ الحَدَقُ
إذا الرجال عَضَّهم نابُ الفَرْقِ
وَجَدْتَنِي بالسيفِ هَتَّكَ الحَلَقِ

Ben Ebû Şevrim ve kaygan zeminde sağlam duranım.

Ben akılsız değilim ve bende ahmaklık da yoktur.

Bir kavmin aslanı (cengâveri) gözlerin siyahı (hiddetten) kıpkırmızı olunca (ortaya çıkar).

Çünkü erkekleri korkunun azı dişleri ısırıldığı zaman,

Beni kılıçla zırhları parçalar bulursun.²⁴⁴

'Amr'ın başka bir şiiri de şöyledir:

أعاذل عدتى بدني وزمحي وكلُّ مقلِّصٍ سَلَسَ القِيادِ
أعاذل إنما أفني شبابي إجابتي الصريخُ إلى المنادى
مع الأبطال حتى سلَّ جسمي وأقرع عاتقي حمل النَّجادِ

²⁴³ *es-Şenyân, a.g.e., s. 158.*

²⁴⁴ *a.e., s. 56-58.*

ويبقى بعد حليم القوم حلمي ويفنى قبل زاد القوم زادي
تمنى أن يلا قيني قيسن ووددت وأينما مني ودادي
فمن ذا عاذرى من ذى سفاه يرود بنفسه منى المرادى
أريد حياته ويريد قتلي عذيرك من خيلك من مرادى

“Beni kınıyor musun? Benim hazırlığım var. Bedenim var, mızrağım var, güdülmesi kolay genç develerim var.

Beni kınıyor musun? Ben ancak gençliğimi çağrıcının davetine icabet etmekle tükettim.

Çağrıcının çağrısına bahadırlarla birlikte gidip icabet ettim. Artık cisimim zayıflaştı. Omzum kılıç taşıya taşıya çöktü.

Kavmin akli gittikten sonra benim aklım hâla kaldı.

Ama onların azığından önce benim azığım tükendi.

Kayslılar benimle karşılaşmak istediler. Ben de istedim ve benim istediğim şey nerede?

Kendisi gelerek benden kam almak isteyen beyinsizler niçin beni mazur görmüyorlar?

Ben onların yaşamasını istiyorum ama onlar beni öldürmek istiyorlar.

Dostundan muradını almak isteyen kimse senden özür diliyor.”²⁴⁵

Yukarıda anlatıldığı üzere ‘Amr Müslüman olmak üzere Peygamber (s.a.v.)’e gittiğinde Kays b. Mekşuh, ‘Amr’a kendisine muhalafet etti diye öfkelenmiş ve onu kınamıştı. Bunun üzerine ‘Amr şu şiirle ona cevap vermiştir:

أَمْرُكَ يَوْمَ ذِي صَنْعَا أَمْرًا بَادِيًا رَشْدُهُ

²⁴⁵ İbn Keşîr, *a.g.e.*, VII/119 ve İbn Keşîr, *a.g.e.*, ter.: Mehmet Keskin, VII/198, 199; Ayrıca bu şiirdeki farklılıklar için bkz.: İbn ‘Abdirabbih, *a.g.e.*, I/120, 121; el-İşfehânî, *a.g.e.*, s. 218; el-‘Askalânî, *a.g.e.*, III/20; Zeyyat, *a.g.e.*, s. 23; Muta et-Ṭarabşî, *a.g.e.*, s. 110,111.

أَمَرْتُكَ بِاتِقَاءِ اللَّهِ وَالْمَعْرُوفُ تَتَعَدُّهُ
 خَرَجْتَ مِنَ الْمُنَى مِثْلَ الْحُمَيْرِ غَرَّهُ وَتَدُّهُ
 تَمَنَّنِي عَلَى فَرَسٍ عَلَيْهِ جَالِسًا أَسْدُهُ
 عَلَيَّ مُفَاضَةً كَالنَّهْيِ أَخْلِصُ مَاءَهُ جَدُّهُ
 تَرَدُّ الرُّمَحِ مُنَشَى السِّنَانِ عَوَائِرًا قِصْدُهُ
 فَلَوْ لَا قَيْتَنِي لَلْقَيْتِ لَيْثًا فَوْقَهُ لِبَدِهِ
 تُلَاقِي شَنْبَثًا شَشَنَ الْبَرَاثِنِ نَاشِرًا كَتَدُهُ
 يُسَامِي الْقَرْنَ إِنْ قَرْنٌ تَيْمَمَهُ فَيَعْتَصِدُهُ
 فَيَأْخُذُهُ فَيَرْفَعُهُ فَيَخْفِضُهُ فَيَقْتَصِدُهُ
 فَيَدْمَغُهُ فَيَحْطِمُهُ فَيَخْضِمُهُ فَيَزْدَرِدُهُ
 ظَلُومُ الشَّرِكِ فِيمَا أَحْرَزْتُ أَنْيَابَهُ وَيَدُّهُ

Zû San'a gününde sana, doğruluğu aşikar olan bir emirle emrettim.

Allah'tan sakınmayı ve iyilik etmeyi sana emrettim, sen ise tehdit ediyorsun.

Akıldan çıktın, Eşekcik gibi bağlandığı kazık onu aldattı.

Benden bir ata bindi. Üzerinde onun aslanı vardı.

Sert yerin suyunu koruyan derin su kuyusu gibi üzerimde derin bol zırhın olmasıdır.

Süngü demiri eğilmiş, kırıkları uçmuş olarak geri dönen süngü.

Şayet bana rastlasaydın elbette üstünde tüyleri yükselen bir arslanla karşılaşmış olacaktın.

İki omuzu arası yüksek, ayak parmakları kalın bir arslana rastlarsın.

Eğer şecaatle emsal ise emsale iftihar eder onu doğrultur ve onu pazusunun altına yere yıkmak için girer.

Onu yakalar, onu kaldırır ve onu katleder.

Onun dimağına isabet eder, onu kırar, onu yer ve onu yutar.

Onun dişleri ve eli yakaladığı şeyde ipleri çok zalimanedir.²⁴⁶

Kadisiye Savaşı'nda İran ordusunun komutanı Rüstem'i öldürdüğünde 'Amr onu öldürmesiyle övünerek şu şiiri söylemiştir:

أَلِمَّ بِسَلْمَى قَبْلَ أَنْ تَطْعَنَا إِنَّ بِنَا مِنْ حُبِّهَا دَيْدَنَا

كَأَنَّ سَلْمَى ظَبِيَّتٌ مُطْفِلَةٌ تَرَعَى حِقَافَ الرَّمْلِ مِنْ أَرْزَانَا

تَنْشُرُ وَحَقًّا مُسْبَكِرًا عَلَيَّ لَبَّاتِهَا أَسْوَدَ مُغْدَوْدِنَا

قَدْ عَلِمْتُ سَلْمَى وَجَارَتِهَا مَا قَطَّرَ الْفَارَسَ إِلَّا أَنَا

شَكَّكْتُ بِالرُّمَحِ حَيَازِيمَهُ وَالْخَيْلُ تَعْدُو زَيْمًا بَيْنَنَا

Göç etmeden önce Selma'nın yanında konakla.

Bizde onun sevgisinden bir hal vardır.

Sanki Selma yavrulu bir ceylandır da

Erzene kum tepelerinde otluyor.

Sık siyah saçlarını boynuna salıverir ki

Uzun ve simsiyahtır.

Selma ve arkadaşı bildi ki,

Süvarinin kanını sadece ben akıttım.

Göğsün etrafına mızrakla vurdum.

²⁴⁶ İbn Hişam, *a.g.e.*, IV/318, 319; İbn Keşîr, *a.g.e.*, V/71 ve İbn Keşîr, *a.g.e.*, ter.:Mehmet Keskin, V/178.

Atlarsa aramızda dağınık bir şekilde koşuyordu.²⁴⁷

'Amr b. Ma'dikerib, kızkardeşi Reyhâne, es-Simme b. Bekr tarafından esir alınınca şu şiiri söyleyerek duygularını dile getirmiştir:

أَمِنْ رَيْحَانَةَ الدَّاعِي السَّمِيعِ يُؤَزِّقْنِي وَأَصْحَابِي هُجُوعِ؟
سَبَاهَا الصِّمَّةُ الْجُشَمِيُّ غَضَبًا كَأَنَّ بِيَاضَ عُرَّتِهَا صَدِيعِ
و حَالَتْ دُونَهَا فَرَسَانُ قَيْسِ تَكَشَّفُ عَنْ سَوَاعِدِهَا الدَّرُوعِ
إِذَا لَمْ تَسْتَطِعْ شَيْئًا فَدَعَّهُ وَجَاوَزَهُ إِلَى مَا تَسْتَطِيعُ

Reyhâne çağırın, kulak veren biri mi beni uykusuz bıraktı?

Halbuki arkadaşlarım uyuyor.

Onu Simmetu'l-Cuşemi gasbederek esir etti.

Sanki onun alın beyazlığı sabahın aydınlığı gibi parlıyor.

Onun önüne Kays Kabilesinin süvarileri engel oldu.

Onun bileklerinden yeni açılmıştı.

Bir şeye güç yetiremediğin zaman onu bırak, ve güç yetirdiğin şeye yönel.²⁴⁸

2.3. 'Amr b. Ma'dikerib'in Harb ve Silah Konusundaki Tecrübesiyle İlgili Sözleri

'Amr'ın savaş konusundaki tecrübesi Hz. Ömer'le harb konusunda konuşurlarken verdiği şu cevapla meşhur olmuştur: "Savaş tuttuğunda tadı acıdır. Sabreden kimse kazanır. Zayıf kimse onda telef olur."²⁴⁹

Sonra şu şiirini söylemiştir:

الحرب أول ما تكون فُتِيَّةٌ تسعى بزِينَتِهَا لِكُلِّ جَهُولِ

²⁴⁷ Muṭâ eṭ-Ṭarabşî, *a.g.e.*, s. 166, 167; Bu şiir için bkz.: el-İşfehânî, *a.g.e.*, XV/208.

²⁴⁸ el-İşfehânî, *a.g.e.*, XV/216; Muṭâ eṭ-Ṭarabşî, *a.g.e.*, s. 148.

²⁴⁹ İbn Nubâte el-Mısrî, *a.g.e.*, s. 439; Nuri Hammûdî el-Ḳaysî, *el-Furûsiyyetu fiş-şi'ri'l-Câhilî*, 2. Baskı, Mektebetu'n-Nehzatu'l-'Arabiyye, Beyrut, 1984, s. 109; Muṭâ eṭ-Ṭarabşî, *a.g.e.*, s. 34; eş-Şenyân, *a.g.e.*, s. 85.

عادت عَجُوزًا غير ذات خليل

حتى إذا استعرت وشبَّ ضرامها

مكروهة للشِّمِّ والتقبيل

شمطاء جَزَّتْ رأسها وتَنَكَّرَتْ

“Harb, ilk gençlik döneminde, süsüyle her bir meçhule koşar, durur.

Öyle ki savaş başlayıp tutuştuğu zaman, yarsız, yaşlı acuzeye döndü.

Ak düşmüş başını kesti. Koklanıp öpülmeyi kerih gördüğü için, halini tanınmaz kıldı.”

Şiiri söyledikten sonra ‘Amr sözlerine şöyle devam etmiştir:

Hız. Ömer ona silah hakkında ne dersin? diye sordu.

Mızrak ya senin kardeşindir ya da seni koruyan bir handır.

Hız. Ömer : Ok hakkında ne dersin?

‘Amr : Ok ölümden ibarettir. İsabet ederse öldürür, etmezse hata eder.

Hız. Ömer: Zırh hakkında ne dersin?

‘Amr : Süvari için bir meşguliyet, yürüyen için bir yorucudur. O sağlam bir kaledir.

Hız. Ömer : Kalkan hakkında ne dersin?

‘Amr : O, üzerinde belaların dolaştığı bir koruyucudur.

Hız. Ömer: Kılıç hakkında ne dersin?

‘Amr : Kılıçların çarpışmasıyla annenin çocuğunu kaybettiği şeydir.²⁵⁰

Bu güzel açıklamalar edebiyatçıları ‘Amr’ın sözlerini kitaplarında sık sık kullanmalarına sebep olmuştur. Sanki o sözler bu alanda mesel olmuştur.²⁵¹

2.4. Hutbeleri

Şiirleriyle tanınan ‘Amr hitabette de bu sanat erbabından geri kalmamıştır. Hire Emiri Numan b. Münzir’in Kisra’ya giden bir heyet içerisinde ‘Amr’ı da gönderdiği rivayet edilmiştir.²⁵² Kisra Anuşirvan bi’l-Medâini’nin huzurunda yaptığı konuşma onun hitabetinin gücünü göstermektedir.

O konuşması şöyledir:

²⁵⁰ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 83; İbn ‘Abdirabbih, *a.g.e.*, I/179,180; Muṭâ eṭ-Ṭarabşî, *a.g.e.*, s.35; eš-Şenyân, *a.g.e.*, s.85.

²⁵¹ Muṭâ eṭ-Ṭarabşî, *a.g.e.*, s. 34.

²⁵² Muṭâ eṭ-Ṭarabşî, *a.g.e.*, s. 23; eš-Şenyân, *a.g.e.*, s. 58; el- İskenderî ve ‘Înânî, *a.g.e.*, s. 155.

إنما المرء بأصغريه : قلبه ولسانه. فبلاغ المنطق الصواب وملاك التُّجعة الارتياح وعفُو
الرأي خير من استكراه الفكرة وتوقيف الخبيرة خير من اعتساف الحيرة فأجتهد طاعتنا
بلفظك واكتظم بادرنا بحلمك وألن لنا كنفك يسلس لك قيادنا فإننا أناسٌ لم يُوقس صفاتنا
قِرَاعٌ مَنَاقِيرٍ من أراد لنا قَضْمًا ولكن ومنعنا حِمَانًا من كلِّ من رام لنا هَضْمًا.

“Kişi iki küçük şeyle adamdır: Kalbi ve diliyle. Mantıklı ve doğru konuşmasının belâğatıyla keşif sahibi olup, sözünün çekiciliğinin bir mihenk taşı olmasıdır. Görüşünü açıklamamak hoşla gitmeyen bir şeyi açıklamaktan daha hayırlıdır. Uzman kişinin bir şey üzerinde durması kararsız olarak yapılan bir şeyden daha hayırlıdır. Bizim itaatimiz senin sözüne bağlıdır. Sana yönelmemiz senin şefkatine bağlıdır. Bize yumuşak davran ki, bize lider olasın. Çünkü biz saldırıda sıfatlarımız kıyas olunmaz insanlarız. Kim bize dış geçirmek ve bizi hazmedip eritmek isterse bizim onlara bulaşmayışımız merhamet ve şefkatimizden dolayıdır. Yoksa güçsüzlüğümüzden acizliğimizden değil.”²⁵³

2.5. Hadis Rivayet Etmesi

‘Amr b. Ma’dikerib’in telbiye ile ilgili bir hadis rivayet ettiği bazı kaynaklarda geçmektedir. Onun isnadının sağlam olmadığı belirtilmiştir. Şurahbil b. Ka’ka tarafından rivayet edilen hadis şöyledir: ‘Amr dedi ki: ”Biz haccederken şöyle derdik: Seni tazim etmek için sana mazeret beyan ediyor ve buyur diyoruz. İşte Zübeyd Kabilesi kahırla sana geldi. İyi atlar üzerinde onlar topluca koşup geldiler. Dağları ve ovaları katedip geldiler. Putları boş ve kimsesiz olarak bırakıp geldiler.”²⁵⁴

²⁵³ Şafvet, *Cemheratu Hutabi'l-'Arab*, I/63; Zeyyat, *a.g.e.*, s. 22; el-İskenderî ve İnânî, *a.g.e.*, s. 156.

²⁵⁴ İbn Keşîr, *a.g.e.*, ter.: Mehmet Keskin, VII/199; Muţâ et-Ṭarabşî, *a.g.e.*, s. 29, 30.

SONUÇ

Ḳuss b. Sâide, Eksem b. Şayfi ve 'Amr b. Ma'dikerib, Câhiliye Döneminde yaşamış Arap hatip, hakîm ve şairlerinin önde gelen isimleridir. Yaşadıkları dönemde gerek kişilikleri gerekse söyledikleri hutbe, hikmetli söz ve şiirleriyle meşhur olmuşlardır.

Sözlü edebiyatın oldukça önemli olduğu bu dönemde Arapların toplandığı özellikle Ukâz Panayırı gibi büyük panayırlarda insanlara hitap etmek birçok amaçla yapılmaktaydı. Ḳuss b. Sâide de bu panayırlarda insanları dini konularda irşad ederek onlara doğru yolu göstermeye çalışmıştır. Hutbelerinde sanattan uzak bir uslûp kullanmış, darb-ı mesellere ve hikmetli sözlere hutbelerinde yer vermiştir. Belâğatlı ve fesâhatlı söyleyişleriyle meşhur olmuştur. Dini inancı konusunda farklı görüşler olmakla birlikte söylediği hutbe ve şiirlerden anlaşıldığına göre Haniflerden olma ihtimali yüksek olan Ḳuss'un hakkında kaynaklarda oldukça ilginç olaylar nakledilmektedir. Dünyadan uzaklaşarak zühd hayatı yaşamıştır. İnsanları Allah'a inanmaya davet ederek putlara tapmaktan vazgeçirmeye çalışmış, ahiret hayatının varlığından bahsederek onları uyarmıştır. Câhiliye Dönemi gibi insanların bir Allah inancından uzaklaşıp putlara taptığı ve her türlü kötülük ve haksızlığın yaşandığı bu dönemde Ḳuss'un ne kadar önemli bir görevi icra ettiği görülmektedir. Peygamber (s.a.v.) onu peygamber olmadan önce Ukâz Panayırı'nda dinlemiş ve daha sonraki dönemde ondan övgüyle bahsetmiştir.

Eksem b. Şayfi de Câhiliye Döneminde yaşamış, uzun bir hayat sürmüştür. Bu uzun hayatı onu bir çok konuda tecrübe sahibi yapmış o da bu tecrübelerini hikmetli sözlerine yansıtmıştır. Hikmetli sözlerinin yanında hutbelerinde de etkileyici bir dil kullanmıştır. Hutbelerinde mübalağa ve süsten uzak durmuştur. Dönemin ileri gelenleri onun görüşlerinden faydalanmak üzere onu ziyaret etmişlerdir. Peygamber (s.a.v.)'in risâletinden haberdar olunca Müslüman olmak üzere kavminden bazı kişilerle beraber yola çıkmış fakat Peygamber (s.a.v.)'in huzuruna varmadan vefat etmiştir. Hakkında ayet nazil olduğu rivayet edilmektedir. Eksem b. Şayfi de Haniflerdendir. Hutbelerinde ve hikmetli sözlerinde dinî ve ahlakî konulara vurgu yaparak toplumun ıslahı yönünde önemli bir rol üstlenmiştir.

'Amr b. Ma'dikerib ise İslami fetihlerde gösterdiği kahramanlıklarla adından övgüyle söz ettirmiştir. Kahramanlığının yanında güçlü bir hatip ve aynı zamanda şair

olan ‘Amr şiiirlerinde kendini ve kavmini övmüş, yaptığı savaşlardan bahsetmiştir. Sahabeden olmasına rağmen şiiirlerinde İslami konulara değinmediği görölür. Bunun sebebi yaşamının büyük bir kısmını Câhiliye Döneminde geçirmiş olmasından kaynaklanmış olabilir.

Araştırma konumuz olan bu üç şahsın yaşadıkları dönemde inanç ve ahlaki yönden bozulan toplumu söz ve davranışlarıyla düzeltme yönünde katkılarının olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca bu şahısların hutbe, hikmetli söz ve şiiirlerinin yaşadıkları dönemdeki Arap Edebiyatının özelliklerini de yansıttığı görölmektedir.

Bu araştırmada Kuss b. Sâide, Eksem b. Şayfi ve ‘Amr b. Ma’dikerib’in hayatları ve edebi yönleri kaynaklarda karşılaşılan bilgiler ışığında ele alınmıştır. Yaşadıkları dönemde Arap dili ve edebiyatı açısından önemli bir değer teşkil eden hutbeleriyle tanınan bu şahıslar aynı zamanda iyi bir hakîm ve şairdir. Kuss b. Sâide ve Eksem b. Şayfi’nin hayatları hakkında kaynaklarda çok fazla bilgiye rastlanmamıştır. ‘Amr b. Ma’dikerib’in diğerlerine nazaran sahabeden olması sebebiyle olsa gerek kaynaklarda onun hayatı hakkında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. ‘Amr b. Ma’dikerib’in hayatı ve edebî yönü hakkındaki ayrıntılı bilgilere yer vermek araştırmanın kapsamını aşacağından onun ayrı bir çalışma olarak ele alınması uygun görönmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

'**Afif Abdurrahman**, *Mu'cemu's-Şuarâ Mine'l-'Aşri'l-Câhilî Hattâ Nihayeti'l-'Aşri'l-Umevî Mu'cem Bibliyografî Yuarriфу bi's-Şuarâi ve Merâcii Dirâsetihim*, 1. Baskı, Dâru'l-Menâhil, Beyrut, 1417/1996.

el-Âlûsî el-Bağdâdî, Mahmud Şükrü, *Bulûğu'l-Ereb fi Ma'rifeti Eḫvali'l-'Arab*, şerh ve tsh.: Muhammed Behcet el-Eşerî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

el-'Asḫalânî, İbni Ḥacer Şehâbeddîn Ebi'l- Fazl Ahmed ibni Ali, *el-İşâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, Mektebetu'l-Müsennâ, Bağdat, 1328.

el-'Askerî, Ebû Hilal Ḥasen b. Abdullah b. Sehl, *el-Evâil*, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1987,

Blachere, Regis, *Historie de la Litterature Arabe*, Librairie Adrien- Maisonneuve, Paris, 1952, ter.: İbrâhîm Kilânî, *Târiḫu'l- Edebi'l-'Arabî*, Dâru'l- Fikr, Dimeşk, 1998.

Cevâd Ali, *el-Mufaşşalu fi Târiḫi'l-'Arabi Ḳable'l- İslâm*, Bağdat, 1993.

C.T., "Eksem b. Şayff", *el-Mevsûatu'l-'Arabiyye*, 1. Baskı, III, 109-110, Dimeşk, 2001.

Çağatay, Neşet, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 4. Baskı, A.Ü. İlahiyat Fak. Yay. Ankara, 1982.

Çubukçu, Asrî, "Eksem b. Sayff", *DİA*, X, 550-551, İstanbul, 1994.

Demirayak, Kenan ve Savran, Ahmed, *Arap Edebiyatı Tarihi Cahiliye Dönemi*, Atatürk Üniv. Fen-Edebiyat Fak. Yay. Erzurum, 1993.

el-Faḫûrî, Ḥannâ, *el-Cami fi Tariḫi'l-Edebi'l-'Arabî*, 1. Baskı, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1986.

Fayda, Mustafa, *İslamiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, A.Ü. İlahiyat Fak. Yay. Ankara, 1982.

el-Ḥamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdullah Yakut er-Rûmî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, Beyrut, ts.

el-Harâitî, Ebu Bekr Muhammed b. Cafer ibni Sehl es-Semirî, *Kitabu Hevâtifi'l-Cennân*, thk.: İbrahim Salih, 1. Baskı, Dâru'l-Beşâir, Dimeşk, 1421/2001.

Hâşim Sâlih Mennâ, *en-Neşru fi'l-'Aşri'l-Câhilî*, 1. Baskı, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Beyrut, 1993.

Hüseyin Hasan, *A'lâmu Temim*, el-Müessesetu'l-'Arabiyyetu li'd-Dirâseti ve'n-Neşr, Beyrut, ts.

H. Lammens, “Kuss ibn Sâide”, *İA*, (İslam Alemleri Tarih, Coğrafya, Etnoğrafya ve Biyografya Lügati), VI, 1031, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977.

İbn 'Abdirabbih el-Endelüsi, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed, *Kitabu'l-'İkdu'l-Ferid*, thk, Ahmed Emin, İbrahim el-Ebyarî, Abdusselam Hârun, Matbaatu Lecnetu't-Telif ve't-Terceme, Kâhire, 1368/ 1949.

İbnu'l-Cerrâh, Muhammed b. Davud, *Men İsmuhu 'Amr mine's-Şuara fi'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm*, thk.: Muhsin Ğiyâz 'Uceyl ve Mustafa Abdullatif Ceyâvuk, 1. Baskı, Dâru's-Şuûni's-Şekâfeti'l-'Amme, Bağdat, 1999.

İbnu'l-Eşîr, İzzeddîn Ebi'l-Hasan Ali ibni Muḥamed el-Cezerî; *Usdu'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Şahâbe*, 1970.

İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Siret-i İbni Hişâm Tercemesi, ter.: Hasan Ege, Kahraman Yay. İstanbul, 2006.

İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1. Baskı, Mektebetu'l-Meârif, Beyrut, 1966.

_____, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, *Büyük İslam Tarihi*, ter.: Mehmet Keskin, Çağrı Yay. İstanbul, 1994.

İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *eş-Şi'r ve's-Şuara*, 1. Baskı, Matbaatu't-Tekaddüm, Kâhire, 1322.

İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed, *el-Ḥikmetu'l-Ḥâlîde*, thk.: Abdurrahman Bedevî, Müessese-i İntişarat ve Çab-ı Danişgah, Tahran, 1377.

İbn Nubâte el-Mısrî, Cemâleddîn, *Serḥu'l-'Uyûn fi Şerḥi Risâlet ibni Zeydûn*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim, el-Mektebetu'l-'Aşriyye, Beyrut, 1419/1998.

İbn Said el-Endelüsî, *Neşvetu't-Ṭarab fi Târihi Câhiliyyeti'l-'Arab*, thk.: Nusret Abdurrahman, Mektebetu'l-Aksâ, Ammân, ts.

İbn Sad, *et-Ṭabaḳâtu'l-Kübrâ*, Dâru Beyrut, Beyrut, 1377/1957.

el-İşfehânî, Ebu'l-Ferec, *el-Eğânî*, şerh.: Yusuf Ali Ṭavîl, Dâru'l-Kutubu'l-'İlmiyye, Beyrut, 1986.

el-İskenderî, Ahmed ve İnânî, Mustafa, *el-Vasît fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi ve Târihihi*, 17. Baskı, Dâru'l-Meârif, Mısır, ts.

İbn Seyyidi'n-Nas, '*Uyûnu'l-Eşer fi Funûni'l-Meğâzi ve's-Şemâil ve's-Siyer*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.

Kapar, M. Ali, "Kuss b.Sâide", *DİA*, XXVI, 460, Ankara, 2002.

Kârin Şâdir, "Kuss b. Sâide", *el-Ma'rife*, s. 96-111, sayı, 523, Nisan, 2007.

Kandehlevî, Muhammed Yusuf, *Hayâtu's-Şahabe*, ter.: Ahmed Meylâni, Divan Yay. İstanbul, 1980.

Kehhâle, Ömer Rıza, *el-Edebu'l-'Arabiyyu fi'l-Câhiliyyeti ve'l-İslam*, Matbaatu't-Teâvuniyye, Dimeşk, 1392/1972.

Mennâ el-Hasan, "Kuss b. Sâide", *el-Mevsûatu'l-'Arabiyye*, XV, 373-374, Dimeşk, 2006.

el-Merzubânî, Ebû 'Ubeydullah Muhammed b. 'İmrân, *Mu'cemu's-Şuarâ*, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubu'l-'İlmiyye, Beyrut, 1982.

el-Mes'ûdî, Ebu'l Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *Murûcu'z-Zeheb*, thk.: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mısır, 1384/1964.

Muhammed Bedrî Abdulcelil, *Eksem b. Şayfî*, 1. Baskı, Dâru'n-Nehzati'l-'Arabiyye, Beyrut, 1407/1986.

Muhammed Cebbar Muaybid, *Fihrisu Devâvîn eş-Şuarâ ve'l-Müstedrekât fi'd-Devriyyat ve'l-Mecâmi*, Me'hadu'l-Mehtûâtî'l-'Arabiyye, Kâhire, 1998.

Muṭa eṭ-Ṭarabşî, *Şi'ru 'Amr b. Ma'dikerib ez-Zübeydî*, 2. Baskı, Matbaatu Mecmei'l-Lüḡati'l-'Arabî, Dimeşk, 1405/1985.

Nuri Hammûdî el-Kaysî, *el-Furûsiyyetu fi's-Şi'ril-Câhilî*, 2. Baskı, Mektebetu'n-Nehzati'l-'Arabî ve 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1404/1984.

Şafvet, Ahmed Zeki, *Cemheratu Hutabi'l-'Arabî fi 'Uşûri'l-'Arabiyyeti'z-Zâhira*, Matbaatu, Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî, Kahire, ts.

_____, *Cemheratu Resâili'l-'Arabî fi 'Uşûri'l-'Arabiyyeti'z-Zâhira*, 1. Baskı, Matbaatu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî, Kâhire, 1356/1937.

eş-Şenyân, Abdülaziz b. Abdirrahman, *Amr İbni Ma'dikerib ez-Zübeydî*, 1. Baskı, Mektebetu'l-'Ubeykan, Riyad, 1415/1994.

Seydişehrî, İbnu'l-Emin Mahmud Esad, *Târih-i Dîni İslam*, Divan Yay. İstanbul, 1983.

- Sezikli**, H. Ahmet, “Amr b. Ma’dikerib”, *DİA*, III, 88, İstanbul, 1991.
- Soyyigit**, Osman Zeki, *el-Edebu’l-‘Arabi fi’l-Câhiliyyeti ve Şadri’l-İslam*, M.Ü. İlahiyat Fak. Yay. İstanbul, ts.
- Şevkî Zayf**, *el-‘Aşru’l- Câhilî*, 3. Baskı, Dâru’l- Meârif, Kahire, ts.
- Ülkü**, Hayati, *Ashâb-ı Kirâm'ın Meşhurları*, Sebat Neşriyat, İstanbul, 1982.
- Üsâme b. Münkız**, *el-Menâzil ve’d-Diyar*, thk.: Mustafa Hicâzî, Kâhire, 1415/1994.
- Vâzih eş-Şamed**, “İyâdi, Kuss b. Sâide b. ‘Amr”, *Mevsûatu Âlâm el-‘Ulemâi ve’l-Udebâi’l-‘Arabi ve’l-Müslimin*, II, 587-591, 1. Baskı, Dâru’l-Cîl, 1425/2004.
- Yusuf Atâallah**, Reşid, *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî*, thk.: Ali Necip Aţvî, 1. Baskı, Müessesetu ‘İzziddin, Beyrut, 1405/1985.
- Zeydan**, Corcî, *Târîhu Âdâbi’l- Lüğati’l-‘Arabiyye*, Dâru-Mektebetü’l-Ĥayat, Beyrut, ts.
- _____, *İslam Uygarlık Tarihi*, çev.: Necdet Gök, 1. Baskı, İletişim Yay. İstanbul, 2004.
- Zeyyat**, Ahmed Hasan, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, 25. Baskı, Dâru Nehzatu Mışra, Kahire, ts.
- ez-Ziriklî**, Ĥayruddîn, *el-A’lâm Kâmûsu Terâcim li Eşheri’r- Ricâli ve’n- Nisâi mine’l-‘Arabi ve’l-Musta’rabîne ve’l-Müşteşriķîn*, 2. Baskı, Abdullah Ef. Matbaası, Kâhire, 1955.